

VIGILIA

1996 / 2

J. RATZINGER: Az Evangélium és a Tóra a katekizmusban

ASZALÓS JÁNOS: A Katolikus Egyház Katekizmusáról

Andorka Rudolf és Csepeli György a szociális helyzetről

SCHANDA BALÁZS: Az egyház működésének anyagi alapjai

Beney Zsuzsa esszéje Radnóti Miklósról

RÓNAY LÁSZLÓ: Új írói magatartás felé

Beszélgetés Balogh Jánossal Földünk jövőjéről

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Az emberért	81
JOSEPH RATZINGER:	Az Evangélium és a Tóra a katekizmusban (<i>Draskovits Imre fordítása</i>)	82
ASZALÓS JÁNOS:	A Katolikus Egyház Katekizmusáról	92
SCHANDA BALÁZS:	Az egyház működésének anyagi alapjai (<i>III. rész</i>)	101
ANDORKA RUDOLF:	A mai jóléti politika hazánkban	111
CSEPELI GYÖRGY:	Misera Plebs	115

SZÉP/ÍRÁS

BENEY ZSUZSA:	Radnóti <i>Félelmetes angyala</i>	120
JUHÁSZ FERENC:	Sírtenger (<i>vers</i>)	127
LERCH TAMÁS:	Nem félsz (<i>vers</i>)	129
TANDORI DEZSŐ:	Napfény a Portland Place-en avagy Port De Staël	130
VASADI PÉTER:	Szavak ideje, tere; Birtokviszony; Válasz; Apokaliptika (<i>versek</i>)	132, 133, 136
MICHAEL WYSZOMIRSKI:	Tél a hegyekben (<i>Reiman Judit fordítása</i>)	134
FODOR ANDRÁS:	A haldokló nagylelkűsége (<i>vers</i>)	137
RÓNAY LÁSZLÓ:	Új irói magatartás felé	138

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

BAKONYI GÁBOR:	Balogh Jánossal	144
----------------	-----------------	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	797
---	-----

Az emberért

A humanizmus a kereszténységből született, a századok folyamán mégis egyre radikálisabban szembefordult vele, s főleg Marx és Nietzsche eszméiben eljutott annak teljes tagadásáig. Az Ember nevében bontottak zászlót Isten ellen, mintha az emberi kiteljesedésnek legfőbb akadályja Isten volna.

Henri de Lubac szemléletesen mutatja ki „a modern ateizmus tragédiájáról” szóló könyvében (*Isten útjain*, Vigilia, 1995), hogy az ateista humanizmus hogyan torkollott szükségszerűen zsákutcába. Az emberi autonómia, szabadság és felelősség csak akkor lehet biztonságban, ha nem önmagának mércéje és őre, s ha nem véges és változó szempontok alapján határozzák meg értékét. A kereszténység a kinyilatkoztatás Istenének üzenetét hordozza. Ő azonban nem köti gúzsba az ember szabadságát, nem gáncsolja el az ember többre törekvését, nem féltékeny az ember boldogságára és hatalmára. Sőt: Isten nemcsak abszolút ősalapja a világnak, hanem szeretet (Szentháromság), aki az embert szeretetének közösségébe kívánja bevonni. Az ember éppen Isten partnereként válhat igazán személyyé, vele közösségben alkothat igazi közösséget embertársaival, neki felelősen juthat el valódi szabadságához.

Századunkban Isten egyre jobban kiszorult a modern társadalmak életéből. A szekularizált ember úgy él és cselekszik, „mintha Isten nem volna”. Az ateizmusok egy része (milyen jól ismerjük ezt a magyar közelmúltból!) durvábban vagy mérsékeltebben siettetett is ezt a folyamatot, másik részük megelégedéssel vagy legalábbis közömbösen szemlélte: az ember végre gátlásoktól, külső irányításoktól mentesen rendezheti be az életét.

Ennek a sikernek azonban nem sokáig lehetett örülni.

Az elmúlt évtizedekben egyre riasztóbb jelek utalnak arra, hogy nemcsak Isten szorul ki a modern életből, hanem az ember is. Az emancipálódott, abszolutizált emberközpontúság emberellenes, veszélyezteti a személy kiteljesedését, a társadalomban élő ember békéjét.

A kinyilatkoztatás az ember — minden egyes ember — utolérhetetlen, egyedi méltóságát, a többiekkel való alapvető egyenlőségét, végső és teljes boldogságra meghívottságát hirdeti. Ehhez feltételként a szabadság felelős vállalását szabja, s a szeretet főparancsát, mint az együttélés és a boldogság elsődleges feltételét.

Világmértékű értékválság van kibontakozóban, amely a legsúlyosabb gazdasági-politikai válságnál is jobban veszélyezteti magát az embert. Az egyház — krisztusi küldetését teljesítve — jelentkezik: felkínálja az Evangélium értékeit, s megmutatja, hogyan lehet szabadon, méltósággal és felelősséggel emberül élni.

Meghallják-e szavát, elfogadják-e segítségét? „Az Emberfia talál-e hitet a földön?”

Az Evangélium és a Tóra a katekizmusban

JOSEPH RATZINGER

1994. február 1-je és 4-e között rendezték meg Jeruzsálemben a *Vallásos vezetés a világi társadalomban* című nemzetközi zsidó-keresztény konferenciát. Ezen hangzott el Joseph Ratzinger bíboros beszéde.

Szükségszerű-e az ellentét?

Izrael és a kereszténység kapcsolatának története vérrel és könyvekkel van átítva. Bizalmatlanság és ellenségesség története ez, de ugyanakkor — hála Istennek — a megbocsátásra, a megértésre és egymás kölcsönös elfogadására tett kísérletek története is. Auschwitz után a megbékülés és elfogadás nem tűr további halasztást. Mi az oka ennek az ellenségeskedésnek a történelem során azok között, akiknek valójában össze kellene tartozniuk az egy Istenbe vetett hitük és akarata iránti elkötelezettségük okán?

Vajon ez az ellenségesség a keresztény hit valamely részéből ered? Van valami a kereszténység „leglényegibb részében”, amit le kellene választanunk róla ahhoz, hogy igazi kibékülésre jussunk? Ezt a lehetőséget néhány keresztény gondolkodó az utóbbi évtizedekben már fel is vetette a történelem szörnyűségeire való válaszként. A Názáreti Jézusnak az egy élő Isten fiaként való megvallása, és a keresztbe mint az emberiség megváltásába vetett hit tartalmazza-e azt a burkolt ítéletet a zsidókról, hogy a makacs és vak zsidók a felelősek az Isten fiának haláláért? Elképzelhető, hogy a keresztény hit magja intoleranciára, sőt ellenségességre készíteti a keresztényeket a zsidókkal szemben? És viszont, a zsidók önbecsülése és történelmi méltóságuk védelme, legmélyebb meggyőződésük arra készíteti-e őket, hogy azt követeljék a keresztényektől: adják fel hitük tanításának lényegét? Tehát a zsidóság is elhagyni kényszerül a toleranciát? Vajon a vallás magvába van programozva ez a konfliktus, mely csak magának a vallásnak az elutasításával válik meghaladhatóvá?

A kérdés messze túlnyúlik a vallások közötti akadémikus párbeszéden, áthatja a jelen kor legalapvetőbb döntéseit. Egyre gyakrabban találkozhatunk olyan kísérletekkel, melyek e kérdés élet azzal próbálják elvenni, hogy Jézust olyan zsidó tanítóként állítják be, aki nem lépte át a zsidó hagyomány határait, kivégzése pedig a zsidók és a rómaiak között levő politikai feszültségek eredménye volt. Tény, hogy Jézust a római hatóság oly módon végezte ki, ahogyan a politikai lázadókat büntették. Isten fiává pedig mindezek után hellenisztikus környezetben emelkedett, és ezzel párhuzamosan, az adott politikai körülmények miatt, a keresztrefeszítéséért való felelősség a rómaiakról a zsidókra hárult át. Az ilyen egzegézis előre viheti a szövegek hagyományos,

megmerevedett értelmezését, és talán valami hasznosat eredményezhet. Azonban nem a történelmi források Jézusáról beszélnek, hanem ehelyett egy új és az eddigitől eltérő Jézus-képet festenek, a mitológiába számúzva az egyház történelmi hitét Jézusban. Krisztus úgy jelenik meg, mint a Római Birodalmon belüli görög vallásosság és politikai megalkuvás közös produktuma. Ez a nézet azonban meghátrál a kérdés elől, ahelyett, hogy jelentőségének megfelelően válaszolná meg azt.

A kérdés továbbra is az: képes-e a keresztény hit, megtartva belső erejét és méltóságát, nemcsak tolerálni a zsidóságot, hanem annak történelmi küldetését is elfogadni, vagy sem? Lehetséges-e igazi megbékélés a hit elhagyása nélkül, vagy azok egymáshoz vannak kötve? E kérdésekről nem egyszerűen csak a saját nézeteimet fogom kifejezni, hanem azt, hogy mit mond erről a *Katolikus Egyház Katekizmusa*. Auschwitz jelentőségének tudatában, a II. Vatikáni zsinat tanítása jegyében a megbékélés kérdésköre a katekizmusban a hit tárgyaként van feltüntetve. Tekintsük át, mit mond a katekizmus a kérdésünkkel kapcsolatos küldetéséről.

Zsidók és pogányok a napkeleti bölcsek elbeszélésében (Mt 2, 1-12)

Gondolatmenetemet a katekizmusnak avval a szövegével kezdem, amely elmagyarázza a napkeleti bölcsek útjáról szóló elbeszélés fontosságát, s amely a bölcsekben a pogányokból formálódó egyház kezdetét látja; a bölcsekről szóló történet mélyreható elmélkedésre ad alkalmat a pogányok útjáról. A katekizmus a következőt mondja: „A bölcsek Jeruzsálembé érkezése, hogy „bemutassák Neki hódolatukat” (Mt 2,2), kifejezi, hogy Izraelben Dávid csillagának messiási világosságánál keresik azt, aki a nemzetek királya lesz. Érkezésük annak jelképe, hogy a pogányok csak úgy tudják felfedezni és imádni Jézust, Isten Fiát és a világ Üdvözítőjét, ha a zsidók felé fordulnak, és ha befogadják azok messiási ígéretét, amint azt az *Ószövetség* tartalmazza. Vízkereszt kinyilvánítja, hogy a pogány nemzetek összessége belép a pátriárkák családjába, és eljut az *israelitica dignitasra*.” (528).

A zsidók és a pogányok kapcsolata

Az idézetből kitűnik, hogy a katekizmus miként tekinti a zsidóság és a nemzetek kapcsolatát, amely Jézusban fejeződik ki; ugyanakkor a történet Jézus küldetésének legkorábbi bemutatása. Jézus küldetése az, hogy egyesítse a zsidókat a pogányokkal Isten egyetlen népévé, amelyben a *Szentírás* egyetemes ígéretei beteljesülnek, és újra arról szólnak, hogy a nemzetek Izrael Istenét dicsőítik — egészen addig a pontig, ahol Trito-Izajás már nem pusztán a nemzetek zarándokútjáról beszél a Sionhoz, hanem követek küldéséről a nemzetekhez, „azokhoz, akik soha nem is hallottak rólam, és nem látták dicsőségemet., (...) és közülük is választok majd papokat és levitákat magamnak — mondja az Úr” (Iz 66,19; 21).

Annak érdekében, hogy bemutassa Izrael és a nemzetek egye-

Jézus egyetemes
küldetése

sülését, a rövid szöveg — még mindig *Máté evangéliumának* 2. fejezetét értelmezve — rövid tanítást ad a világ vallásainak kapcsolatáról, Izrael hitéről és Jézus küldetéséről: e világ vallásai azokká a csillagokká válhatnak, amelyek megvilágítják azt az ösvényt, amely az embert vezeti Isten országának keresésében. A vallások csillaga Jeruzsálembe mutat, kihuny, majd újból kigyullad Isten szavában, Izrael *Szentírásában*. Isten szava az a csillag, amely nélkül az ember nem találhatja meg célját. Amikor a katekizmus úgy hivatkozik a csillagra, mint „Dávid csillaga”, ezzel összekapcsolja a keleti bölcsek történetét Bileám próféciájával a csillagról, amely Jákob törzseből sarjad (Szám 24,17), úgy tekintve ezt a próféciát, hogy az részben kapcsolódik Jákobnak Júdára adott áldásához, amely megígérte neki a jelet és a jogart mindaddig, „amíg a népek nem engedelmeskednek neki” (Ter 49,10). A katekizmus úgy látja Jézust, mint a megígért sarjat Júdából, aki egyesíti Izraelt és a nemzeteket Isten országában. Mit jelent mindez? Jézus küldetése abban áll, hogy a nemzetek történelmét Ábrahám nemzetének történetébe vezeti, Izrael történetébe. Az ő küldetése az egyesítés, a megbékítés, amint az Efezusiakhoz írott levél majd kifejti (Ef 2,18-22). Izrael történetének mindenki történetévé kell válnia, Ábrahám fiúságának „sokakra” kell kiterjednie. Ennek az esemény-sornak két következménye van: a nemzetek közösségre léphetnek az Izraelnek adott ígéretekkel úgy, hogy az egy Isten közösségébe lépnek, aki így mindenkinek az útjává válik, mert csak egyetlen Isten van, és az ő akarata mindenki számára igazság. Ennek megfelelően ez azt jelenti, hogy minden nemzet — Izrael különleges küldetésének megszűnése nélkül — testvérré válik, és megkapja a választott népeknek adott ígéretek; Isten embereivé válnak Izraellel együtt, azáltal, hogy az isteni akarathoz szabják tetteiket és elfogadják a dávidi királyságot.

Ezen a ponton még egy megállapítást kell tennünk. Ha a napkeleti bölcsek története, ahogyan azt a katekizmus értelmezi, Izrael szent könyveire adott válasz, akkor az tulajdonképpen ugyanarról beszél, amit János evangéliumában is megtalálunk: „az üdvösség a zsidóktól ered” (Jn 4, 22). Nincs Jézushoz vezető út, és ezzel együtt belépés a nemzetek számára Isten emberei közé anélkül, hogy hittal el ne fogadnák Isten kinyilatkoztatását, aki abban a *Szentírásban* beszél, amelyet a keresztények *Ótestamentum*nak hívnak.

A két szövetség
egysége

Összefoglalásképpen a következőket mondhatjuk: az *Új- és Ószövetség*, Jézus és Izrael *Szentírása* szétválaszthatatlanok. Jézus küldetésének ez az új oldala, hogy egyesítse Izraelt a nemzetekkel, összefügg az *Ótestamentum* prófétai kijelentéseivel is. A megbékélés Isten országának közös elfogadásában, az Ő akaratának mint útnak az elfogadása: ez a központi magva Jézus küldetésének, amelyben a személy és az üzenet elválaszthatatlan egymástól. A küldetés érvényben van már abban a pillanatban, amikor ő

csendben a jászolban fekszik. Az, egyén semmit sem érthet meg róla, ha nem lép be vele a megbékélés dinamikájába.

Jézus és a Törvény: nem eltörölni, hanem „beteljesíteni”

Mindazonáltal e szöveg tágabb perspektívája egy további kérdést vet fel. Azok az események, amelyeknek az árnyéka itt előrevetül a csillag képében, illetve amelyek azt követik, hogyan fognak történelmileg megvalósulni? Jézus történeti képe, üzenete és munkája összefüggnek-e ezzel az értelmezéssel, vagy pedig ellentmondanak neki? Kevés vitatottabb kérdés van, mint a történeti Jézusé. A katekizmus abból a meggyőződésből indul ki, hogy az *Evangelium* Jézusa azonos az egyetlen történeti Jézussal. Ezért foglalja össze Jézus üzenetét az „Isten országa” mottójában. Ebben Jézus örömhírének különböző szempontjai egyesülnek úgy, hogy innen kapják az irányukat és a tényleges tartalmukat (541-560). A katekizmus ezek után Jézus és Izrael viszonyát mutatja be annak három jól érthető szempontjából: Jézus és a törvény (577-582), Jézus és a templom (583-586), Jézus és Izrael hite az egy és megváltó Istenben (587-591). Ezen a ponton a dokumentum elérkezik végül Jézus végzetéhez, halálához és feltámadásához, amelyben a keresztények Izrael Húsvétjának misztériumát látják beteljesülve, annak legmélyebb teológiai mélységébe ágyazva.

Jézus és Izrael

Elsősorban a Jézusról és Izraelről szóló központi fejezet érdekel bennünket. Ez ugyanis szintén alapvető az Isten országa fogalmának értelmezésében és a Húsvét misztériumának megértésében. Természetesen a törvénynek, a templomnak és az Istennel való egységnek a témája a legkényesebb, ezek szolgálják a zsidó-keresztény viták anyagát. Lehetséges-e vajon, hogy mindezeket a kérdéseket párhuzamosan figyeljük, történelmi hűségben, a hitnek megfelelően, és a megbékélésre törekedve? A Jézus-történet korábbi értelmezései negatív képet adtak a farizeusokról, papokról és zsidókról. Ez az erős kontraszt azonban megszokott részévé vált a modern és liberális leírásoknak is, ahol a farizeusok és a papok úgy jelennek meg, mint a megkeményedett legalizmus képviselői, akik az örök szövetség törvényét felülbírálják vallási és politikai előírásokkal, akik gátolják a szabadságot, és mások elnyomásából élnek. Ezeknek az értelmezéseknek a fényében az ember Jézus oldalára áll, az Ő harcát vívja, és végül odajut, hogy a papok hatalma ellen harcol az egyházban, a törvény és a rend ellen az államban. A mai szabadságküzdelmekben az ellenségkép összekeveredik a Jézus történetében megjelenő ellenségképpel, és végül is arra redukálódik, hogy egy vallásos köntösbe bujtatott elnyomás elleni küzdelemmé alakul, a nyitányává annak a forradalomnak, amelyben Jézus biztos vesztes, de pontosan a veresége jelenti az első lépést azon az úton, amely szükségszerűen a végső győzelemhez vezet. Ha Jézust így szemléljük, ha a halálát ezek-

nek az antitéziseknek a szemszögéből nézzük, akkor az üzenete nem lehet a megbékélésé.

A katekizmus nem osztja ezt a nézetet. Sokkal inkább ahhoz a Jézus portréhoz ragaszkodik, amelyet Máté evangéliuma ad, a Messiást látva Jézusban, a legnagyobbat a mennyek országában, aki tudta, hogy Ő „magának tartozott azzal, hogy beteljesítse a Törvényt hiánytalanul, a legkisebb előírásokig” (578). A katekizmus így összeköti Jézus különleges küldetését a törvényhez való hűségével. Isten szolgáját látja benne, aki valóban elhozza az igazságot (Iz 42,3) és így az „az emberek szövetségévé” válik (Iz 42,6; KEK 580). A katekizmus szövegétől azonban távol áll minden felszínes csúsztatás Jézus konfliktussal teli történetével kapcsolatban. Ahelyett, hogy működését felszínesen, elsősorban akként értelmezné, mint egy látszólagos prófétai támadást a megkeményedett legalizmussal szemben, annak igazi teológiai mélységébe hatol. Ez tisztán látható a következő részben: „A Törvény hiánytalan megtartásának ezt az elvét, ami nemcsak betű szerinti, hanem szellemében történő megtartás, a farizeusok nagyon kedvelték. Azzal, hogy a Törvényt Izrael számára értelmezték, sok zsidót vezettek el Jézus korában rendkívüli buzgóságra. Ha ugyanis nem akartak „képmutató” szörszálhasogatókká válni, kénytelenek voltak felkészíteni a népet Istennek arra a hallatlan beavatkozására, amelyben az egyetlen Igaz valamennyi bűnös helyett tökéletesen beteljesíti a Törvényt” (579). Jézus olyannyira beteljesíti a Törvényt, hogy magára vállalja „a Törvény átkát” (Gal 3,13), amelynek az teszi ki magát, aki nem tartja meg hűségesen, ami a Törvényben van” (Gal 3,10) (580).

A katekizmus így ad teológiai magyarázatot a kereszthalálnak a törvénnyel és Izraellel való legbelsőbb kapcsolatára, és kapcsolatot lát a kiengesztelődés ünnepével. Krisztus halálát az engesztelés nagy eseményeként értelmezi, tökéletes megvalósulásaként annak, amit az kiengesztelődés ünnepe jelent (433, 578).

Ezekkel az állításokkal a keresztény-zsidó párbeszéd magvában találjuk magunkat, elérjük azt a pontot, ahol szembekerülünk a döntő választással a megbékélés és az elidegenedés között. Mielőtt tovább kutatnánk Jézus személyének elérik táruló értelmezését, először meg kell kérdeznünk, hogy mit jelent Jézus személyének ez a történelmi értelmezése azoknak az életében, akik magukat rajta keresztül Izrael olajágába oltottak, Ábrahám fiainak tartják. Ha a konfliktus Jézus és korának zsidósága között felszínesen, polemizálva jelenik meg, a felszabadulásnak egy olyan elemélete alakítható ki, amely a *Tórát* csak külsőséges rítusok és szabályok igájaként értelmezi.

A katekizmus egészen más felfogást képvisel: „Az evangéliumi törvény *beteljesíti a törvény parancsait*. Urunk *Hegyi-beszéde* távolról sem törli el vagy értékeli le a régi törvény erkölcsi előírásait, hanem kibontja a bennük rejlő lehetőségeket és új elvárásokra hívja

fel a figyelmet: ezáltal kinyilatkoztatja az egész isteni és emberi igazságot. Nem tesz hozzá új, külsődleges előírásokat, hanem szívünket, tetteink gyökerét változtatja meg, hiszen az ember szívében választ tisztá és tisztátalan között, ott él a hit, a remény és a szeretet és velük együtt a többi erény. Az evangélium tehát a mennyei Atya tökéletességének utánzásával és követésével teljesíti be a törvényt, ezért kell például megbocsátanunk ellenségeinknek és imádkoznunk azokért, akik üldöznek bennünket, mert ezzel Isten nagylelkűségét utánozzuk.” (1968).

A szeretet főparancsa

Ez a mély egység Jézus örömhíre és a Sinai-hegy üzenete között újra összegződik az *Újszövetség*nek abban a kijelentésében, amely nemcsak a szinoptikus hagyományban megszokott, de központi szerepet tölt be a jánosi és páli írásokban is: az egész törvény, beleértve a prófétákat is, az istenszeretet, felebaráti szeretet kettős, mégis egységes parancsán alapszik (KEK 1970; Mt 7,20; 22,34-40; Mk 12, 38-43; Lk 10, 25-28; Jn 13, 34; Róm 13, 8-10). A nemzetek számára az Ábrahám gyermekei közé számítás meghatározott módon, az Isten akaratába való belépéssel történik meg, amelyben az erkölcsi parancsok és Isten egységének megvallása elválaszthatatlanok. Ezt a hagyományt Márk foglalja össze a legtisztábban: a kettős parancsolatot összefoglalja a *Sch'ma Israel*-lel, az egyetlen Istennek adott igenlő válasszal. Az ember feladata: az isteni mércéhez, illetve a saját egyéni emberi tökéletességéhez kell mérnie önmagát. Azáltal, hogy igent mondunk a kettős parancsolatra, emberi természetünknek megfelelően cselekszünk: Isten képmásává törekszünk válni. Ezt maga a Teremtő óhajtotta és valósította is meg azáltal, hogy isteni szeretettel szeret.

Minden történeti és teológiai vitán túl annak a kérdésnek a középpontjában találjuk magunkat, hogy mi ma a zsidók illetve keresztények felelőssége a modern világ előtt. Ez a felelősség pontosan abban áll, hogy Isten akaratának az igazságát kell képviselniük a világ előtt, és így az embert saját belső igazságával szembeállítjuk: ez az ember útja. Zsidóknak és keresztényeknek az egy Istenről, az ég és a föld teremtőjéről kell tanúságot tenniük, ahogyan ezt a 19. zsoltár fogalmazza: Isten szavának fényességében ugyanaz az Isten beszél a világhoz, aki bizonyosságot tesz magáról a napban, a holdban, és csillagokban, a teremtés egészében és szépségében.

Jézus törvényértelmezése: konfliktus és megbékélés

Ezzel elérkeztünk az elkerülhetetlen kérdéshez: a Törvény és az evangéliumok viszonyáról alkotott ilyen kép vajon nem oda vezet-e, hogy reménytelenül próbáljuk azokat összhangba hozni? Hogyan magyarázható meg akkor az a konfliktus, amely Jézus keresztjéhez vezetett? Mindez nem áll vajon ellentétben azzal, ahogy

Szent Pál Jézus alakját értelmezi? Nem tagadjuk-e meg itt az egész páli alapelvet, hogy a kegyelem újfajta erkölcsiséget hoz létre, és ezért nem tagadjuk-e meg az „articulus stantis et cadentis ecclesiae”-t, a kereszténység alapvető újítását? Erre való tekintettel a katekizmus erkölcsi kérdésekkel foglalkozó része, amelyre a keresztény élet megvitatását alapoztuk, szorosan összetartozik azzal a leírással, amelyet a dogmatikai részben találunk. A kérdésre két fő aspektusból kell választ adnunk.

A törvény és az evangéliumok

a) A katekizmus a törvény és az evangéliumok belső összefüggését tárgyalja, a katolikus hagyományokkal összhangban, ahogyan azt Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás megfogalmazták. Ebben a hagyományban a *Tórát* és a jézusi kinyilatkoztatást sohasem látjuk dialektikus viszonyban. Isten a törvényben nem *sub contrario* jelenik meg, önmaga ellentétéként. Belső fejlődés ez, ahogyan Ágoston találó megjegyzése mondja: „Az Újszövetség rejtve jelen van az Óban; az Ószövetség az Újban válik világossá”. A két szövetség kölcsönös kapcsolatáról a katekizmus Szent Tamástól idéz.

b) Az eddigiek azt is jelentik, hogy a törvényt prófétai értelemben olvassuk, az ígéret belső feszültségében. Hogy ez a dinamikus-prófétai olvasat mit jelent, az a katekizmusban először kettős formában jelenik meg: a törvényt a szív megújulása vezeti el teljességhez (1968); ez megszabadít a rituális és jogi engedelmességtől (1972). Itt azonban egy új kérdés vetődik fel. Hogyan történhetik ez meg? Hogyan lehet ezt összeegyeztetni a törvény beteljesítésével az utolsó betűig? Hiszen nem lehet elkülöníteni némely egyetemesen igaz erkölcsi alapelveket az időleges rituális és jogi normáktól anélkül, hogy ezzel szét ne rombolnánk a *Tórát* magát, amely integráns egész, és a létezését Isten Izraelhez intézett szavának köszönheti. Ugyanakkor teljesen félreértik Mózes öt könyvének belső rendszerét azok az elgondolások, hogy az egyik oldalon vannak a tisztán erkölcsi rendelkezések, amelyek egyetemesek, a másik oldalon pedig az időhöz kötött rítusok, amelyeket végül is mellőzni lehet. Ahogyan azt a Tízparancs, a törvény magja tisztán mutatja, Isten imádata elválaszthatatlan az erkölcsöktől, a vallásos tisztelettől és az erkölcsi világképtől.

Kultusz és erkölcs

Így paradoxonba ütközünk. Izrael hite az egyetemességre irányul. Mivel az egy igaz Istennek volt szentelve, magában hordozta azt az ígéretet, hogy Izrael hite minden nép hitévé válik. De a törvény, amelyben ez kifejezésre jutott, a konkrét történelmi helyzethez kötött, nagyon konkrétan Izraelnek és történelmének szánt, így ebben a formájában nem válhatott egyetemessé. Ennek a paradoxonnak a metszőpontjában a Názáreti Jézus áll, aki, mivel maga is zsidó, Izrael törvénye alatt élt, de ugyanakkor Isten egyetemességét közvetítette. Ez a közvetítés nem történhetett politikai taktikázás formájában vagy valamilyen filozófiai megközelítésben.

Jézus nem mint liberális reformer lépett fel, amikor a törvénynek sokkal mélyebb értelmezését javasolta. Jézus nem úgy állt szemben korának zsidó hatóságával, mint egy liberális reformer egy megcsontosodott tradicionalista hierarchiával. Ez a nézet, habár elterjedt, alapvetően félreérti az *Újszövetség* konfliktusát, és nem szolgáltat igazságot sem Jézusnak, sem Izraelnek. Valójában Jézus megnyitotta a törvényt, tudatosan a Fiúnak állítván magát, magának Istennek a hatalmával, a legfelsőbb egységben az Atyával, az Istennel. Csak Isten maga értelmezhetette alapvetően újra a törvényt, és tehetette világossá, hogy kiszélesedő átalakulása és megőrzése valósítja meg a törvény eredetileg szándékolt értelmét. Jézus törvény-értelmezésének csak akkor van értelme, ha Isten maga értelmezi azt. A Jézus és korának zsidó hatóságai közötti vita végül is nem ennek vagy annak a törvénynek a megszegése miatt robbant ki, hanem sokkal inkább Jézusnak amiatt az állítása miatt, hogy *ex auctoritate diviná*-val lép fel, sőt, valójában ő maga ez az *auctoritas*: „Én és az Atya egyek vagyunk” (Jn 10, 30).

Amikor az ember eljut eddig a pontig, akkor láthatja ennek a konfliktusnak a tragikus mélységét. Egyfelől Jézus kibontakoztatta a törvényt, meg akarta nyitni, de nem liberális reformátorként, vagy mint a törvény egy kevésbé hű értelmezője, hanem a legszigorúbb engedelmisségben teljesítve azt, azáltal, hogy ő egy az Atyával, akiben egyesül a törvény és az ígéret, és akiben Izrael áldássá és a nemzetek üdvösségévé válhatott. Másfelől Izraelnek valami sokkal súlyosabbat „kellett” látnia, mint ennek vagy annak a parancsnak a megsértését, nevezetesen annak az alapvető engedelmisségnek a megsértését, amely Izrael kinyilatkoztatásának és hitének alapvető magja: „Halld óh, Izrael, a te Istened az egyetlen Isten”. Itt az engedelmisség az engedelmisséggel ütközik össze, ahhoz a konfliktushoz vezetve, amelynek a kereszten kellett végződnie. A megbékélés és szétválasztódás így feloldhatatlan paradoxonként jelenik meg.

A katekizmus *Újszövetség*-teológiájában a keresztet nem lehet egyszerűen csak úgy tekinteni, mint egy balesetet, amit el lehetett volna kerülni, sem pedig úgy, mint Izrael bűnét, amellyel Izrael örökre vétkes marad a pogányokkal szemben, akiknek a kereszt a megváltást hozza. Az *Újszövetség*ben nem két hatása van a keresztnek: egy átkos és egy megmentő, hanem csak egyetlen hatása, amely megmentő és megbékítő. A keresztény remény „forrása és példaképe *Ábrahám reménye*. Isten ígéretei Izsákban teljesedtek be Ábrahám számára, és Ábrahám beteljesedett reményét az áldozat próbája megtisztította” (1819). Azáltal, hogy kész volt feláldozni a fiát, Ábrahám sokak atyjává válik, minden nemzet áldásává a földön (vö. Ter 22).

Az *Újszövetség* Krisztus halálát ebből a perspektívából hasonlatosnak látja Ábraháéhoz. Ez azt jelenti, hogy az *Ószövetség* istentiszteleti parancsait összefoglalja Jézus halála: és ott jutnak el

legmélyebb jelentőségükig. Minden áldozat jelképes cselekedet, de ez a tényleges és hatalmas jelkép valósággá válik, és így a szimbólumok meghaladottá válnak anélkül, hogy egyetlen betűt is elvesztenénk. Jézus úgy teszi egyetemessé a *Tórá*t, hogy nem néhány egyetemes erkölcsi előírást emel ki Isten kinyilatkoztatásának élő egészéből, hanem megőrzi az istentisztelet és erkölcsi világkép egységét. Az erkölcsi világkép továbbra is érintetlenül az istentisztelethez fűződik, olyan módon, hogy az egész istentiszteletet egybeköti a kereszt. A keresztény hit szerint a keresztén Jézus megnyitja és beteljesíti a törvény egészét, és így adja át a pogányoknak, akik most már egészében el tudják azt fogadni sajátjukénak, és így Ábrahám gyermekeivé válnak.

A kereszt

Történelem és teológia

A zsidók és a pogányok teológiai és történelmi felelősségének megállapítása a keresztalálért Jézus személyének, tanításának és végzetének ebből az értelmezéséből ered.

a) Mindenekelőtt itt van a történelmi kérdés: a tárgyalás és kivégzés menete. A katekizmusnak már az alcímei is sokatmondóak: *A zsidó hatóságok megosztottsága Jézussal szemben, Jézus haláláért a zsidókat nem terheli kollektív felelősség. Az Evangéliumok tanúsága szerint köztiszteletben álló zsidó személyiségek is Jézus követői voltak, olyannyira, hogy János szerint röviddel Jézus halála előtt „a tanács tagjai közül is sokan hittek benne” (Jn 12, 42). A katekizmus hivatkozik arra a tényre is, hogy Pünkösd napja után „a papok közül is tömegesen hódoltak a hitnek!” (ApCsel 6,7). Jakab a következőt jegyezte fel: „Hány ezren vannak a zsidók közt, akik megtértek, de azért buzgón tartják a Törvényt” (Apcsel 21, 20). A Jézus tárgyalásáról szóló beszámoló ezek szerint egyáltalán nem támaszthatja alá a kollektív zsidó bűnösségről szóló vádat. A II. Vatikáni zsinatot idézi a katekizmus: „...mégsem lehet megkülönböztetés nélkül minden akkori zsidónak, vagy éppen a mai zsidóságnak rovására írni azt, amit ővele kinszenvedésekor műveltek. ...nem szabad úgy szólni a zsidókról, mintha kárhozatra szánta, vagy megátkozta volna őket az Isten, és mintha ez a Szentírásból következne” (597; NA 4).*

b) Jézus halála tehát az *Újtestamentum* hite szerint nem pusztán történelmi tény, hanem sokkal inkább teológiai esemény. A kereszt teológiai analizéséről szóló rész első alfejezetének címe ennek megfelelően így hangzik: *Jézus kiszolgáltatása Isten végleges terve szerint*; maga a szöveg pedig a következő mondatokkal kezdődik: „Jézus erőszakos halála nem az események szerencsétlen egybeeséséből adódó véletlen műve volt. Isten tervének misztériumához tartozik, amit Szent Péter a jeruzsálemi zsidóknak első beszédében Pünkösdkor elmondott” (599). Ezzel egyezően a katekizmusnak azon része, amely a Krisztus keresztaláláért való fe-

lelősség kérdését tárgyalja, a következő alcímet viselő résszel zárul: *Krisztus szenvedését minden bűnös előidézte*. A katekizmus itt hivatkozik a *Római Katekizmusra*, amely a következőt mondja: „Ha feltesszük a kérdést, hogy Isten fia miért fogadta el a legkeserűbb szenvedést, azt a választ kapjuk, hogy ennek oka az első szülők-től átöröklött bűn mellett kifejezetten azok a vétkek és bűnök, amelyeket az emberek elkövettek a világ kezdete óta a mai napig, és amelyeket továbbra is el fognak követni az idők végezetéig.... Bűnösöknek kell tartanunk e szörnyű vétségben mindazokat, akik folyton visszaesnek a bűnbe. Mert bűneink miatt szenvedte el Urunk Jézus Krisztus a kereszthalált, bizonyára azok miatt, akik kicsapongásba és gonoszságba merülnek, »hiszen ha rajta áll, újra keresztre feszíti az Isten fiát, és csúfot úz belőle.«” (Zsid. 6,6).

A hívő keresztény számára, aki a keresztségben nem egy történeti félresiklást, hanem teológiai eseményt lát, ezek az állítások nem pusztán tanulságos közhelyek, amelyeknek a tükrében kellene a valós történeti eseményeket szemlélni. Ezek az állítások a kérdés leglényegébe hatolnak. Ezt a belső magot az emberi bűn drámája és az isteni szeretet alkotja; az emberi bűn elvezet Istennek ember iránti szeretetéhez, amikor magára vállalja a keresztséget. Így egyrészt a bűn a felelős a keresztséget, de a keresztség a bűn meghaladása Isten sokkal erősebb szeretete által. Ez minden felelősség kérdését felülmúlja: Jézus vére más — hatalmasabb — nyelven beszél mint Ábel vére, mint mindazoknak a vére, akiket igazságtalanul megölték a földön (Zsid 12,24). Nem kiált büntetésért, hanem maga az engesztelés és megbékülés. (Már mint gyermek — habár természetesen semmit sem tudtam ezekről a dolgokról, amelyeket a katekizmus összefoglal — sem értettem, hogyan akarják egyesek a zsidóság elítélését levezetni Jézus halálából, hiszen Jézus vére nem bosszúért kiált, hanem mindenkit megbékélésre hív.) Amint a Zsidókhöz írt levél mutatja, ez Isten kiengesztelődésének örök ünnepe.

Zsidóknak és keresztényeknek el kell fogadniuk egymást, mélységesen belső megbékélésben; el kell fogadniuk egymást, de nem úgy, hogy egymás hitét semmibe veszik vagy megtagadják, hanem magának a hitnek mélységében. Kölcsönös megbékélésükben a béke erejévé kell válniuk a világban és a világ számára. Azáltal, hogy az egy közös Istenről tesznek tanúságot, akit kizárólag az istenszeretet és a felebaráti szeretet egységében lehet imádni, ki kell tárniuk a világ kapuját az Isten felé, hogy teljesüljön az ő akarata: „amint a mennyben, úgy a földön is”, hogy „jőjön el az ő országa”.

Draskovits Imre fordítása

A Katolikus Egyház Katekizmusáról

ASZALÓS JÁNOS

Egy értelmiségi olvasata

A szerző 1931-ben született. Teológiát és matematikát tanult. Szakterülete a számítógép-programozás és a mesterséges intelligencia kutatása.

¹ Az olvasók nézzék el nekem, ha a szinte kötelező és kizárólagos dicséret hangjait itt-ott megtörik a kétely és a tiszteletteljes disszenszus zöreije. Nem tartom becsületesnek — s Isten dolgairól lévén szó, az egyházhoz méltónak sem —, ha nem törekednek mindig őszinteségre. Tudatában vagyok azonban annak, hogy legfőjebb rész-szerint való igazságokat tudok elgondolni és megfogalmazni — s annak is, hogy a leírtakat súlyos tévedések terhelhetik.

Amikor értelmiségről beszélünk ebben az írásban, csakis a magyar katolikus értelmiségre gondolunk, s annak is csupán arra a kis töredékére, amelyhez az ismeretség szálai kötnek. Hogy állításaink mennyire terjeszthetők ki az értelmiség többi részére, a nem-értelmiségi, nem-magyar rétegekre, azt nem tudjuk megbecsülni. Az „értelmiségi” nem foglalkozást, hanem szellemi magatartásmódot jelent: sokszempontú megközelítést, „térlátást”, értelmezési horizontok ütköztetését, önkritikát és óvatos kritikát.¹

Napjainkban a Biblia értelmezési módjainak (hermeneutikai paradigmáknak) vándorútján járunk: egy teológus kiteszi magát annak a veszélynek, hogy tanulmányai befejeztével már nem tudja, hogy a Biblia egyes részeit milyen értelemben kell igaznak elfogadnia. Sőt, az igazság fogalma is magyarázatra szorul. Nem csoda, ha sokakban felmerül a kérdés: van-e értelme egyáltalán igazságról beszélni, s lehet-e az igazságot olyan közös nevezőnek tekinteni, amelyen minden jóakarátú ember képes kezet rázni a másikkal. A kétely kiterjed a katolikus gondolkodókra is, amint azt az elmúlt évtizedek nyílt és lefojtott teológiai vitái nyomán érezkelhettük.

Nem kis intellektuális bátorság kellett tehát ahhoz, hogy az egyház olyan hatalmas mű elkészítésére szánta rá magát, mely legfőbb tanításainak sűrített összefoglalását tartalmazza. Ez a műfaj bizonyos értelemben nehezebb, mint egy új *Summa*: viszonylag tömör, lecsupaszított állítások rendszere, melynek elemei különböző történeti korokban, nagyon eltérő kulturális talajon és már elfelejtett kihívások feszültségében csiszolódtak mai formájukra. Úgy érezzük magunkat, mint egy óriási katedrálisban, ahol építőmesterek többszáz generációja dolgozott, s melynek legfőbb szerkezeti elemeit most igyeksenek a katedrális felelős gondnokai a látogatók számára is rekonstruálni.

Most rajtunk, a katedrális látogatóin (a jelen és a jövő katekétáin) a sor, hogy a megértett tervek nyomán milliányi kis kápolnát tegyünk lakhatóbbá a hívek milliárdos tömege számára. S ez a kérdés: lehet-e, s hogyan lehet a katedrális-élményből otthonélményt kialakítani?

Az architektúra

Amit első látásra is csodálattal, ugyanakkor egy kis fenntartással is szemlélek ebben a katedrálisban, az az architektúrája. Jó oka lehetett a szerkesztőknek, hogy a *Római Katekizmus*ból öröklött négyes

tagozódást (*Hitünk megvallása, A keresztény misztérium ünneplése, Élet Krisztusban, A keresztény imádság*) megőrizték. Más megoldást lehetne találni, de jobbat nehezen. Ami hozzám közelebb állna, annak csak a körvonalait látom, és igyekszem majd vázolni. Ehhez legfeljebb nagyobb előcsarnokot építenék az antropológia köveiből, a mai világ nagy élményhalmazának íveiből, a távoli történelem s a közelmúlt évek emlékeiből, hogy a szemünk hozzászokjon a katedrális belséjének különleges megvilágításához. A főkaput a harmadik részhez, a boldogságok fejezete elé helyezném. Igaz, egyfajta kiegészítést, adaptációt a katekizmust bevezető pápai szó is sürget.

Kételyeim szubjektív belátásból erednek. Jézus a tanítványait szívük közepén szólította meg, vagyis azon a ponton, ahol az ösztönös és tudatos vágyak, élmények, hitek, lelkiismereti problémák, az igazságszomj, az egyéni és közösségi húzóerők még „együtt” vannak. A *Katolikus Egyház Katekizmus* (KEK) — azáltal, hogy a hitről szóló részt kiemeli a többi elé a *Római Katekizmus* és más minták alapján — világosabbá teszi ugyan az egyház tanításának (a depositum fidei-nek) fundamentumát, de megnehezíti számunkra, hogy az életünk, életmódunk forrásait Jézus személyes közegében találjuk meg. A mai ember számára a szinoptikusok konkrét világa sokkal járhatóbb utat nyit Jézus istentapasztalata felé, mint bármilyen más megfogalmazás. Ehhez képest a KEK inkább absztrakcióként, közbeeső állomásként kezelhető, de nem kiindulópontként.

A dogmatika-könyvek általában az egyes dogmákhoz „minősítést” fűznek (például: „dogma”, „majdnem dogma”, „teológiaiilag biztos” stb.). A KEK-ben ilyen súlyozást nem találunk. Ennek ez eltérésnek műfaji okai lehetnek; a KEK néhány kritikusa azonban éppen ezt nehezményezi leginkább. Nekem nem hiányzik. Sokan hiányolhatnak egy külön fejezetet, Isten „szépségéről” szólót. Hans Urs von Balthasar nagy művére, a *Herrlichkeitre*, Szent Ágoston *Vallo-másaira*, Keresztes Szent János műveire és elsősorban a mögöttük álló mély istentapasztalatokra gondolunk. Igaz, a szépséget lehetetlen dogmákba foglalni — rámutatni azonban lehetne.

A katekizmus igazsága

A katekizmus minden mondata fölött ott lebeg a legsúlyosabbnak vélhető állítás: van igazság és az igazság megfogalmazható, közölhető, mindenki által érthető, követhető, életté váltható és váltandó, tartalmát tekintve pedig minden kultúrától független és örök; az üdvösséghez vezető fő útvonal az igazság egyre mélyülő megismerésén keresztül vezet. Olyan állítás ez, mely a mai ismeretelméleti és hermeneutikai viharban heves ellenállásra számíthat. Az európai ember mintha hátat fordított volna a kétezeréves görög-római ötvözetű, fogalmi struktúrákkal építkező bölcsességnek, s mára már jobbára individuális, közölhetetlen és egzisztenciális újratapasztala-

A katekizmus fogadtatása

lások ösvényein (találkozások, szerelem, szabadságélmény, esztétikai értékek, közösségi élet, szenvedés és erőszak különböző formái) próbál a transzcendencia peremére kapaszkodni. Az áthagyományozott, rendszerbe foglalt tanúságtételeket, racionális és történeti bizonyítékokat a transzcendencia vonatkozásában csak aprópénzként forgatja kezében. Ilyen körülmények között egy új katekizmus négyfajta fogadtatásban részesülhet: szenvedélyes elutasításban, csöndes vizsgálásban, közömbös értetlenségben vagy szabadító örömben. A KEK megrendelői és készítői valószínűleg tisztában voltak ezzel, s a Lélek sugallta reménységüket dicséri, hogy munkájukra hallatlan szorgalommal, helyenként fájdalmas kompromisszumokkal, de felbecsülhetetlenül nagy energiabefektetéssel pontot tettek. A katekizmus szövegezése helyenként sajátos „lebegő” állapotba emeli az olvasót: a Lélek megtapasztalásának közelébe s az említett újratapasztalások légtérébe kerülünk. Ilyen például a szeretetről szóló rész (1822, kk); ezek és a hasonló szövegek nem „löknek”, hanem „vonzanak” bennünket egy irányba, s szabadító örömmel töltik el még a jóindulatú, de előítélettel közeledő kritikust is.

Az irány

A különböző társadalmi és történelmi események, állásfoglalások értékét nem annyira a „hol”, hanem a „merre” kérdésre adott válasz alapján lehet megítélni. Ez a válasz a KEK-kel kapcsolatban, a *Római Katekizmushoz* képest, pozitív képet mutat. Hadd szemléltessék néhány példa ezt az állítást.

Régi és új értékek a katekizmusban

Ahogy Jézus egész élete és tanítása egyértelműen az Atya felé irányítja figyelmünket, úgy teszi a KEK egyértelművé a Szentháromság átfogó prioritását a rosszul és egyoldalúan értelmezett krisztocentrizmussal szemben. Számunkra világos, hogy ez az elmozdulás Krisztus személyének méltóságát nem csökkenti, hanem növeli.

Előrelépést vélek felfedezni abban az irányban, amely felé a katekizmus a hit értelmezése területén haladt. A hit és a cselekedet, a hit és a hűség, bizalom és ráhagyatkozás régebbi, merev elválasztását feladva mindezek egyetlen belső egysége felé tesz határozott lépést. A hit a biblikus szóhasználatban (pistis) ugyanis nemcsak bizonyos igazságok elméleti elfogadását jelenti, hanem az igazságokba való egzisztenciális begyökereződést, áttelepülést s ebből adódó életstílusváltást is. Még konkrétan: Krisztus követését. Ezért szerencsés például, hogy a kegyelemről, megigazulásról szóló rész a dogmatikából az erkölcsstani rész elejére került, remélhetjük, hogy visszatér a Szentírás sugallta egységbe, ahol a két dolog (hit és erkölcs) egyetlen létté válhat, s egymással dia-logizáló kifejtést nyerhet.

A KEK laikus olvasójának is feltűnhet, amit Békés Gellért a *Vigilia* 1994. 1. számában behatóbban is fejteget: a keresztény hit

nem állhat csupán az igazságok egy rendszerének értelmi-akarati elfogadásában, hanem szükségképpen egységbe forr annak megvallásával. Ezt fejezi ki az első főrész szerencsésen választott címe is: *A hit megvallása*.

Határozott előrelépés, hogy az igazságokat hangsúlyozottan mint történeti események megfogalmazásait mutatja be. Szakít a kegyelem „adok-veszek” szemléletével (lásd a szentségek „vétele” háttorzongató kifejezést), s a szentségek individuális „használatával” szemben annak közös „ünneplését” hangsúlyozza.

A szentségek

Nagy nyereség, hogy a szentségekről szóló rész súlya a *Római Katekizmus*hoz képest lényegesen megnövekedett, az egyház a megszentelt élet fontosságát egyre többre becsüli. (Ugyanakkor viszont látnunk kell, hogy a mai társadalmak értékrendszerei, s részben a keresztényeké is, ténylegesen nagyon távol esnek a szakramentumokban tükröződő értékrendszertől. Ezért nem az oktatás hiányosságai, hanem a társadalom és a történelem évszázadok óta tartó nagy mozgásai a felelősek. Becsukhatjuk a szemünket a házasság, a papság, a bűnbánat és főként a bérmálás szentségének tényszerű leértékelődése előtt, de ez csak rontaná esélyeinket azok korszerű rehabilitációjára. Vajon csak az ördög dühödött cselének, s nem inkább a Lélek intő, bár nehezen dekódolható útmutatásának kell ezeket a jelenségeket tekintenünk?)

Mindenképpen öröndetes, hogy a KEK nem merevedik a defenzív hitvédelem görcsébe. Nem keresi sem az „eretneket”, sem az elhajlókat — bár a kinyújtott kéz nem jelentett volna szükségképpen megalkuvást.

Örülhetünk annak is, hogy jóval többet olvashatunk-hallhatunk ezentúl az erényről, mint a bűnről (például 1846. sk).

A nyelvezet

Kételyeim kisebbik része a KEK nyelvezetével kapcsolatos. Az evangelizáció sikere nagy mértékben függ attól, hogy a beszélőt a hallgatósággal összekötő híd (azaz a nyelv) mennyire járható; hogy ez a híd egy- vagy kétirányú, azaz monológon kívül dialógust is megenged-e, s ha igen, a rajta közlekedő „járművek” sokféleségét elviseli-e; hogy a túlsó parton éppen a megfelelő helyen mélyíti-e a talajba a pilléreit; vajon a hídon átvihető áru csak eszmékre korlátozódik-e (eszmezsere), vagy érzelmek, (istenélmények, metaforák, tanúságtételek és misztériumok) közvetítésére is alkalmasnak bizonyul.

Úgy látjuk, hogy a KEK szerkesztői ebben a kérdésben voltak a legóvatosabbak. Talán a túloldal, a várakozók és a távolodók sokszerű tömegére való tekintettel nem kísérleteztek sem többszólamú nyelvújítással, sem közös nyelvi nevezővel, hanem megmaradtak a biblikus alapokon nyugvó, a szentatyák gazdagságából megépített, majd a középkor skolasztikájával betetőzött és némi-képpen az újkori kazuisztika ornamenseivel ellátott, már-már mo-

nolitikusnak ható nyelvezetnél, a múlt századba röppentve vissza a sokat váró, kudarcával birkózó katekétát. Igaz, a KEK-et nem közvetlen „fogyasztásra” találták ki: ez majd a helyi egyházak gondja lesz. Mégis kérdéses, hogy mikor érünk el a pünkösdi nyelvcsoda 21. századi visszhangjához. A KEK legtöbb formuláját évszázados, esetleg évezredes istentapasztalat televénye érlelte termékeny maggá. A ma élők legnagyobb részénél azonban — sokféle okból — ez a tapasztalás még áthagyományozott formában is hiányzik, s helyette nagyon különböző tartalmú és minőségű léttapasztalatok együttese üledett le. Ebben a talajban azonban a katekizmus magvas állításai és üzenetei nehezen találnak érlelő barázdára. Néhány példa: hogy Jézus szenvedése és kereszthalála helyreállította az „eredeti épséget” (1708), ellentmond az újságolvasó, TV-néző és világra látó ember mindennapi tapasztalatának. Vagy talán ez az épség a lélek mélyén, minden tapasztalás elől elrejtett rétegekben, csak Isten szemével látható módon létezik? Nem jár jobban az a katekéta sem, aki a „kegyelem” vagy a „megigazulás” (egyébként kikerülhetetlen) fogalmait magyarázza; talán a modern életközegek nem szolgáltatnak elég fogódzópontot, analógiát ahhoz, hogy a fiatalok többségében ezek a fogalmak — sok egyébvel együtt — horgonyt vessenek. Szembetűnik egy apróság is: a magyar fordításban értelemzavaró lehet a latin „passió” szó fordításaként használt „szervedély” (1771). A magyar kifejezés egészen más jelentésárnyalatokat is tartalmaz, mint a skolasztikus filozófiában kidolgozott latin megfelelője. Más példa: a KEK az eredeti bűn értelmezésében nagyon konzervatív: az 1707. azt sugallja, hogy ennek a bűnnek ódiума egy történeti házaspár lelkén szárad, akikben a biológiai értelemben vett ősszüleinket kell tisztelnünk. Pedig igen kevés katekétát találunk, aki legalább alternatívaként más (elismert) magyarázattal ne szolgálna.

A legelkeserítőbb ellenállásba talán az „atya” és az „atyaság” magyarázatakor ütközünk. Aki tudja, hogy a fiataljaink többségének szívében manapság milyen apakép érlelődik, az tisztában lehet azokkal az ellentmondásos érzésekkel, melyekkel a *Miatyánk* szavait ajkukra veszik.

Csak helyeselhetjük, hogy a KEK nyelvezetének több köze van a lelkipásztori nyelvezethez, mint a tudományos teológia száraz kifejezőmódjához. Mégis úgy érezzük, hogy oldalakon keresztül szakteológusok kortalan serege prédikál — önmagának, anélkül, hogy a valójában megcélzott világi hívekre, sőt a félig-hívőkre, közeledőkre, távolodókra gondolna. Igaz, elsősorban püspököknek, lelkipásztoroknak íródott. De ki lehet-e lépni a dikció mágikus vonzásából? Vajon nem reprodukálódik-e ez a nyelvezet a magasztos, de köves talajra találó kifejezőmódokban, ahogyan azt a vasárnapi prédikációk részénél tapasztalhatjuk?

A mai olvasó
élményvilága

A nyelv kérdésén túl egy sokkal súlyosabb kérdés is felmerül, nevezetesen — most már csak képes beszéddel szólva — a modern (és „posztmodern”) ember „létbeágyazottságának” kérdése. Ez előbb-utóbb a nyelvet is átalakítja. Anélkül, hogy néhány fogalmat előzetesen pontosítanánk, eléggé elnagyoltan megkockáztatunk egy-két kritikus állítást. A legalább két évszázada létező „mai” ember az idő folyamatát mélyebben érzékelő, diakronikusabb létközegben él, mint elődje; ismerethalmaza, kommunikációs lehetőségei sokszorosára nőttek; mind magára hagyatottabb s jogi értelemben egyre inkább individuum, ám egyre kevésbé személyiség; az előbbi könnyen esik a tömegesedés csapdájába, míg a személy szívesebben választja a közösségeket otthonául. Következésképp a döntés, az elköteleződés és sorsvállalás készsége is mintha csökkenne — legalábbis olyan vonatkozásokban, melyek az élet egészére vonatkoznak (például hivatás, házasság, gyermekvállalás).

További, látszólag kicsinyes problémát jelent a KEK időfogalma is. Itt háromfajta, egymást sokszorosán metsző idősíkkal találkozunk: az örökkévalóság időtlen idejével, az egyházi év ciklikus, szakrális idejével és a lineáris történelmi-profán idővel. A háromféle idő csak annak számára nyújt alkalmas rendszerező és értelmező eszközt, aki mélyen azonosulni képes a KEK mögött álló világkép ókori és középkori rétegével is. Ennek a feltételnek azonban még a nagyon művelt hívők közül is csak kevesen tesznek eleget. A mai emberek nagyobb része két idősíkot ismer: a már említett lineáris időn kívül a pszichológiai, melynek azonban a KEK-ben kevés nyomát látjuk.

A társadalom olyan élményként hordozza a II. világháború többféle népirtását, a hazug ideológiák terrorjának sebeit majd lelepleződését, hogy egyrészt eleve gyanakvással fogad minden történelmi eszmerendszert, viszont néha kritika nélkül elfogad eddig ismeretleneket. Ugyanakkor kérdőre vonja a teremtéstörténet első verziójának egyik legfőbb mondanivalóját, nevezetesen azt az állítást, hogy a lét, sajátosan az ember-lét alapjában jó. A „rossz” jelenlétét a KEK az eredeti bűn tanával magyarázza (390); a mai ember tapasztalata szerint azonban a rossz a természet normális működésének következményeként is előállhat (természeti katasztrófák, betegségek, pusztulás, halál).

Nyelvi vagy
egzisztenciális fordítás

Nyilvánvaló, hogy az ilyen élményekből fakadó, impliciten vagy tudatosan elfogadott és felhasznált világítás nehezen lesz illeszthető a KEK hármas forrásából (Biblia, Hagyomány, Tanító Hivatal) kiolvasható létértelmezéshez. Ezért nem hiszem, hogy az értelmiségiek nagyobb része a KEK-et közvetlenül „emészthető” lelki táplálékul fogyaszthatná. Ennek a szakadéknak áthidalására ugyan a hívő értelmiséginek (nemcsak a papságnak, sőt elsősorban nem annak) minden erejével törekednie kell, de a megfelelő

szellemi készenlétnek sem a gyutacsát, sem a spontán hasadáshoz szükséges kritikus mennyiségét legalább is hazai földön nem látjuk. Az import anyagok néha túl gyengék, néha szellemi hagyományainkhoz nem illeszthetők, máskor pedig jóval fejlettebb — bár nem feltétlenül érettebb — megoldásokat, szellemi magatartásmódokat ajánlanak a mieinknél, melyekhez a honi közvetítők nagyobb része gyanakvással vagy elutasítással nyúlna.

Ebben a helyzetben azonban a szentségnek és a zsenialitásnak kellene ötvöződnie ahhoz, hogy az ilyen kultúrán nevelkedett, akár jóakarátú hívő számára is a KEK egészen más kultúratalajon formálódó igazságai hitet növelő táplálékká érlelődjenek egy helyi — esetünkben magyarországi — interpretáció formájában. (Hogy ez lehetséges, azt már a KEK megjelenése előtt jónéhány évvel a holland katekizmus is bizonyította, mely minden vitatható állásfoglalása ellenére sokkal simábban illeszkedett akár a hívő, akár a kereső ember gondolat- és érzésvilágához.) Ha ez a vágyunk teljesül, akkor a pütkösdi nyelvcsoda új interpretációjához jutunk; a Szentlélek nemcsak a nyelvek, hanem a korok és kultúrák közötti szakadékot fogja meglepő gyorsasággal számunkra át-hidalni. (Szent Pál életműve!)

Az istentapasztalás útjai

Jn 14,6 Jézus önmagát az „út, igazság és élet” hármásával határozta meg, illetve János evangélista ebben foglalta össze mindazt, amit Jézusról az ő követőinek tudnia kellett. Három, egymást kiegészítő, de ugyanakkor egymással szembeeszlő fogalom. Amikor az isteni igazság (Igazság) kérdését állítjuk lelkiességünk középpontjába, máris a katekizmusok közelébe kerültünk. Vajon milyen feltételek mellett maradunk ugyanakkor hívek az „út” és az „élet” jézusi karakterjegyeihez? S ha elfogadjuk, hogy ez a három jegy (a keresztény teljesség megközelítésének három stílusa) nem játszható ki egymással szemben, akkor miért ütközött a történelem folyamán oly sokszor, és miért ütközik ma is annyiszor az Istent lázasan kereső ember útja az igazság labirintusának kőkemény falaiba? Miért nem puha ágy az igazság, ahová Isten vándorló népe lepihenhet?

Az Istent kereső ember

Az út: mozgás, nézőpontok állandó váltakozása, haladás egy meghatározott cél irányába — rossz esetben tétova botorkálás vagy körbenjárás. Mindenképpen idő-súlyos, váltakozással terhes diakronia, a világ-közérzet szinte legdöntőbb alakítója. Az emberiség ma elsősorban úton van, ha fizikai értelemben van is lakhelye (meddig?). Mit keres ebben a képben az igazság, a csillag-hűvös lámpásaival? Képes-e jelölni az irányt, értelmet adni az út bukkánóinak, bevilágítja-e a távlatokat? Konkrétan: a KEK arra való-e, hogy választ adjon az ember és az emberiség életének leg-súlyosabb kérdéseire? Ha igen, akkor kinek? Mindenkinek, vagy csak a keresztényeknek? Csak a katolikusoknak? Minden lépést

élesen bevilágító fénye van-e, vagy fontos útszakaszokat homályban hagy? A fény mellett meleget is sugároz-e? Jelzéseit csak az úton járók vezetői látják-e, akik ismerik a többezer éves kódrendszer titkait, vagy olyan átlátható, mint a tiszta víz? Rendelkezik-e az alkalmazkodás képességével, ahogy a Mózeset vezető tűzoszlop változtatta helyét és alakját? Más szóval: engedi-e, hogy a különféle élethelyzetben lévő, különböző ösvényeken járó olvasók — bizonyos határokon belül — egymástól eltérő útnutatót olvassanak ki belőle?

Az imáról

Szerencsére a KEK a *Római Katekizmus* sémáját követve külön helyet biztosít az imádságról szóló fejezetnek is, jelezvén, hogy nemcsak utat akar mutatni, hanem az útonjárók együttérző társa is kíván lenni. Úgy látjuk azonban, hogy a mai ember zarándokúttjairól, útközben szerzett tapasztalataiból kevés adatot használ fel. Mintha nem venné számításba azokat az élményeket, amelyek a mai keresztény embert a katolikus hittartalmak némelyikétől (vagy csak azok kodifikált megfogalmazásaitól) távolra vetették, s amelyekről az előző pontban is szóltunk.

Erkölcsei útmutató

A KEK a 27-49. paragrafusaiban és a harmadik, erkölcsstani részben, főként a 353-391. között tartalmaz antropológiai alapvetést — bár elsősorban nem ez a feladata. Mégis egyfajta implicit feltételezésrendszer ott bujkál az egész szöveg mögött az emberrel — s ez a rendszer mintha megállt volna a 20. század küszöbén. Kétségtávol kivételt képeznek az ember személyiségéről szóló részek, de ezeken kívül kevés olyan szövegrész található, mely a modern pszichológia, szociológia és embertan eredményeinek nyomát mutatná. (Különösen hiányzik ez a szentségekről szóló fejezetekben. Figyelve a szentségi élet mai gyakorlatát, nem lenne fölösleges a mozgásirány okainak legalább vázlatos ismertetése a KEK-ben sem, ha ugyan lehetséges a világegyházra vonatkozóan általános ítéleteket mondani.)

A racionalizmus trónfosztása (nem a rációé!) új körülményeket teremt az egyház számára. Ma már a hívek és az érdeklődők nagyobb része kevésbé érzékeny a hitigazságok és a racionális érvek kristálytiszta bemutatása iránt, mint a személyes találkozások, a barátságok révén kialakult hittapasztalat iránt. A KEK ellensúlyra vár: Krisztus követésének mai enciklopédiájára. (Várható, hogy egy ilyen könyv lapjai inkább az élő és meghalt tanúságtevők, szentek életének egy-egy fejezetéből állnak, ahol az egyetlen kérdés így szól: hogyan lehet életté formálni az Írás igazságokba szedett üzenetét?)

A KEK nem ajándékoz meg bennünket a felfedezés örömeivel — azzal, hogy nyitott ajtó, hívogató ösvény legyen. Minden lezárt, megmagyarázott. Jelenváló evidenciaként közli azt, ami — a mai embernek, és nemcsak az értelmiségnek — újra felfedezendő misztérium.

Időszerűség

Az egyik legsúlyosabb probléma, amellyel egy töprengő értelmiséginek szembesülnie kell, a katekizmus, mint műfaj időszerűségének kérdése. Miért éppen most? Miért most, amikor az egyház inkább indulásra készülő, vagy úton lévő zarándokcsoporthoz kezd hasonlítani, amelyik egymás után szedi fel sátorcövekeit, hogy majd egyszer, valahol távol újra felverhesse? Vagy talán éppen ezért kell, mintegy útravalóként becsomagolnunk ezeket a cövekeket, hogy a hosszúnak tűnő vándorlás után legyen valami, amiben bízhatunk? Miért szükséges a görög-római, majd évszázadok során az európai kultúrában kialakult fogalomrendszer cövekeivel újra lerögzíteni hitvallásunk sátrát, amikor ez a kultúra szétfoszlani látszik? — A kérdésünk mögött kimondandóan és kimondottan az a feltételezés áll, hogy amit Istenről és Krisztus isteni alakjáról kimondanánk, az kimondhatatlan, tehát nem lehet és nem is szabad semmilyen fogalomrendszer keretén belül véglegesen rögzíteni. (Ez természetesen nem áll Jézus nehezen kinyomozható, de töredékesen mégis rekonstruálható élettörténetéről és erkölcsi útmutatásának fontos elemeiről.)

Az időszerűség a liturgia problémáival kapcsolatosan is szorít bennünket. Amikor bizonyos, szentségre utaló formulák, szimbólumok kialakulnak, meghatározott tartalmat hordoznak. Kérdés, hogy ugyanarra a tartalomra ma nem más formulák (liturgikus) szimbólumok lennének-e alkalmasak a kifejező és megszólító erő megőrzése érdekében? Más szóval: mennyire szentség a „formulák és szimbólumok szentsége”? Másrészt, a vitathatatlanul jelenlévő, de még bújkáló istentapasztalatokra nem kellene-e új formulákkal vagy szimbólumokkal válaszolni?

Befejezés

Végezetül hadd zárja sorainkat néhány gondolat-töredék.

A KEK-nek két felbecsülhetetlenül nagy erénye van: hitet tesz arról, hogy a tények megismerhetőek, s arról, hogy az igazság kimondható. Két jel, aminek ma ellene mondanak. Vajon legyőzi-e a világot, néhány évtizedre legalább?

A KEK számomra távoli hegycsúcsok ragyogását mutatja. Jó lenne tudni, hogyan lehet oda eljutni, jó lenne hinni, hogy legalább a következő generáció népes csoportja már eljut az ígéretnek erre a földjére, s jó lenne hinni azt is, hogy vonzóan találják ezeket a hegycsúcsokat. A hegyek lábát köd borítja: hányan mernek majd ezen áttörni?

SCHANDA BALÁZS

Az egyház működésének anyagi alapjai

(III. rész)
Magyarország

1945 előtt

Az írás 1. és 2. része
1995. 11. illetve 1996.
1. számunkban jelent
meg.

A közvéleményben szilárdan tartja magát a nézet, hogy az 1945. évi földreform előtt az egyház, mint az ország legnagyobb földbirtokosa, elsősorban birtokai jövedelméből tartotta fenn magát. A vállalkozásokból származó bevételek szerepe, illetve a tulajdon adta biztonság nem becsülendő le, ugyanakkor az egyházi nagybirtok jövedelmezősége általában elenyésző volt. A katolikus egyház 800 ezer hold fölötti földbirtoka összjövedelmének mintegy negyede a tanítórendek iskoláinak és internátusainak fenntartását szolgálta. A főkegyúri jogból származtatott vagyonfelügyeleti jog fennmaradása miatt az egyházi birtok gyakorlatilag nem vált polgári jogi tulajdonná: a rendelkezési jog minden jelentősebb gyakorlásához állami hozzájárulásra volt szükség, melyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter adott meg. Az egyházi nagybirtok mintegy hatodát kitevő és állami felügyelet alatt álló Katolikus Vallásalap, melynek magját a II. József által feloszlatott szerzetesrendek vagyona alkotta, fedezte a kongrua költségeinek jelentős részét. Emellett a papság fő bevételi forrása a stóladíj volt.

Kegyúri rendszer

Meghatározó volt gazdasági szempontból, hogy a két világháború között az ország plébániáinak mintegy háromnegyede kegyuraság alatt állt, és az 1917-ben kihirdetett Egyházi Törvénykönyv előírásai alól kapott felmentés révén még ebben a korszakban is kegyúri plébániák sora alakult elsősorban a nagyobb városokban, városi kegyuraságként. Ezek részben éppen napjainkban, a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezési folyamatában kerülnek egyházi tulajdonba, mintegy az állam és az egyház elválasztásának végrehajtásaként.

¹ Csizmadia Andor: *A magyar állam és az egyházak kapcsolatának kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*
Budapest, 1966.

A hívők rendszeres anyagi hozzájárulása az egyházi költségekhez egyrészt a hagyományos „párber”, másrészt az egyházközségek által kivetett, és elsősorban az egyházi iskolák fenntartását szolgáló egyházi adó volt, mely a községi adókhoz kapcsolatosan került meghatározásra és behajtásra.

A kisebbségi felekezetek vagyoni helyzete soha nem érte el a katolikus egyházét, ugyanakkor vagyonukkal az állami befolyástól függetlenebbül gazdálkodhattak.¹

- ²1026/1968. (XII. 1.)
Korm. hat.
³170/1951. (IX. 15.) MT
⁴1958:40. tvr, 67/1958.
(XIII. 24) MT, 5/1959.
(V. 8.) Mü. M., 71/1955.
(XII. 31.) MT 59. § (2),
61. § 86. §, 1955:39.
tvr.
⁵*Handbuch des
ungarischen
Katholizismus,*
Herausgegeben von
Julius Morel und
Emmerich András,
Ungarisches
Kirchensoziologisches
Institut Wien, 1984, 182.
⁶*Handbuch* 167.; ill.
Cserháti József: *A
magyar katolikus
egyház anyagi helyzete
in: Magyar katolikus
Almanach II., A magyar
katolikus egyház élete
1945-1985.* Budapest,
1988. 678-696.

Az egyház, korábbi forrásainak megvonása, illetve elvonása után megmaradó intézményeit elsősorban a hívek önkéntes adományaiból, kisebb részben államsegélyből fedezte, melyhez a korszak második felében jelentős külföldi segítség is társult. A történelmi egyházakkal 1948-ban illetve 1950-ben megkötött szerződések, majd ezek 1968. évi² meghosszabbítása alapján az állam, az Állami Egyházügyi Hivatalon keresztül, (csekély összegű, és az inflációval csökkenő értékű) „személyi és dologi államsegélyben” részesítette az egyházakat, melynek jelentős részét a működési engedéllyel rendelkező papság díjazása (kongrua) tette ki, ami által függőségi viszonyt is teremtettek. Az államsegély egyik forrása — elvben — az ún. Vallásfelekezeti Alap volt, mely részben az egyházak megmaradt földjeinek följajnlása által jött létre.³ A lelkészek egészségbiztosítási járulékát az ÁEH fizette.⁴ Az egyházi iskolák ugyanakkor csupán egészen elenyésző állami támogatásban részesültek. Az összes műemlék mintegy harmadát kitevő egyházi épületek felújítási költségeinek mintegy negyedét viselte az állam.⁵ Az elterjedt szóhasználatlalt „egyházi adónak” is nevezett egyházközségi hozzájárulás gyakorlata nagy helyi eltéréseket mutat. Becslések szerint a 70-es, 80-as években a katolikus háztartások mintegy fele teljesített egyházi hozzájárulást, ha többségük csak csekély összegben is. Az egyházi hozzájárulás mellett gyűjtésekből, adományokból és a stóladíjból jutott bevételhez az egyház. Eszerint az egyház összes bevételeinek mintegy 60 százaléka származott az egyházközségektől, azaz a hívek adományaiból, 25 százaléka az államtól és 15 százaléka külföldi segélyekből.⁶

A rendszervoáltás évei

A rendszerváltással az egyházak visszanyerték szabadságukat és autonómiájukat, illetve a társadalom szolgálatában is a korábbinál nagyobb szerepet vállalhatnak. Az egyházak által végzett közszolgálati tevékenység fejében a fenntartó egyházi szerv a hasonló állami intézményekkel azonos mértékű normatív költségvetési támogatásban részesül.⁷ A volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló törvény⁸ alapján az egyházak 1945 után államosított, meghatározott hitéleti jellegű célokra használt épületeiket, ingatlanjaikat visszaigényelhettk. A törvény szerint az egyházak ingatlanigényei alapján felekezetenként egy, az érintett egyház és a kormány képviselőiből álló paritásos bizottság átadási javaslatot készít, melyről a végső döntést a kormány hozza meg. Az eredetileg tíz évre tervezett ingatlanrendezési folyamatnak jelentős költségvetési vonzata van, mely jórészt abból adódik, hogy a törvény megszületésének napján az Országgyűlés egy másik törvény meg-

- ⁷Lvt. 19. § (1)
⁸1991. évi XXXI. tv.
**Törvény az egyházi
ingatlanokról**

alkotásával a helyi önkormányzatok területén található állami tulajdonon meghatározott körét az önkormányzatok tulajdonába adta. A költségvetési ráfordítások több mint háromnegyede nem az egyházak, hanem elsősorban a korábban ingyenesen tulajdonhoz jutott helyi önkormányzatok pénztárába kerül. Sarkítva fogalmazva: az állam az egyház volt ingatlanainak egy részét visszavásárolja számára a településektől ezzel az adott önkormányzat sajátos támogatását valósítva meg. Az önkormányzatok a törvény hatálya alá tartozó, várhatóan átadásra kerülő ingatlanok karbantartását elhanyagolják, és gyakran leromlott állagú, üres épületeket adnak át, míg az adott önkormányzati funkciót a kapott kártalanításból létrehozott korszerű létesítménybe helyezhetik át. A törvény alkotmányossági vizsgálata nyomán született alkotmánybírói határozat — a világnézeti semlegesség kategóriájának bevezetése mellett — arra az álláspontra helyezkedett, hogy az egyházak — és csak az egyházak — részére történő részleges reprivatizáció az egyházak által elszenvedett súlyos jogsérelmek részbeni jóvátétele, működőképeségük megteremtése és ezzel a vallásszabadság biztosítása érdekében alkotmányos.⁹

⁹4/1993. (II. 12.) AB hat. ABH 1993, 48.

Évről évre visszatérő vitákat vált ki az Lvt. azon rendelkezésének alkalmazása, mely szerint a költségvetésből az egyház hitéleti tevékenysége is támogatásban részesíthető.¹⁰ Az Országgyűlés költségvetési jogának sem a támogatásra való alanyi jog, sem az elosztási arányok meghatározottsága nem szabott keretet. Az elmúlt években az egyházak támogatására a költségvetési törvényben elkülönített összeget az Országgyűlés emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának javaslata alapján külön országgyűlési határozat osztotta föl. Az országgyűlési bizottság javaslatára, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium megbízásából, az elosztási kulcs megfelelőbb meghatározása végett 1992-ben reprezentatív statisztikai felmérés készült a népesség felekezeti hovatartozásáról. Előzőleg a művelődési és közoktatási miniszter indítványára az Alkotmánybíróság elvégezte a vonatkozó alkotmányos normák értelmezését, és megállapította, hogy az anonim, önkéntes statisztikai fölmérés nem ütközik a vallási meggyőződés állami nyilvántartásba vételének tilalmába.¹¹ A reprezentatív felmérés eredménye szerint a lakosság 70 százaléka katolikusnak, 20 százaléka reformátusnak, 4 százaléka evangélikusnak és 0,5 százaléka izraelitának vallja magát, míg a további felekezetek aránya együttesen 1,5 százalékot tesz ki.¹² Ez az eredmény — némi eltérésekkel — közel áll a Központi Statisztikai Hivatal 1992. évi felmérésének eredményéhez, azonban a költségvetési támogatást végül nem igazították arányaihoz.

Az egyházak támogatása

¹¹74/1992. (XII. 28.) AB hat. ABH 1992, 310.

¹²A felmérést az Oktatáskutató Intézet végezte a Gallup Intézet közreműködésével.

1991-ben és '92-ben mindegyik, a Művelődési és Közoktatási Minisztériumnál arra igényt bejelentő, bejegyzett egyház részesült támogatásban. Az 1993. évi keret felosztásakor négy egyházat (az Egyesítő Egyházat, a Jehova Tanúit, a KRISNA Tudatú Hívók Kö-

¹³439/B/1993. AB
végzés. ABH 1993, 908.

Az egyházak bevételei

zösségét, és a Szcientológiai Egyházat) indokolás nélkül, nem részesítették támogatásban. Az országgyűlési vita során egyes képviselők „destruktív szektáknak” minősítették a kizártakat. Mivel a döntés egyedi országgyűlési határozat formájában született, az Alkotmánybíróság hatáskör hiányában nem vizsgálhatta felül,¹³ az Lvt. azonban alanyi jogot nem teremt a támogatásra.

A rendszerváltás nyomán az állami támogatásnak mind az összege, mind az aránya jelentősen nőtt az egyházak költségvetésében, azonban ma ez az arány a költségvetési támogatás évek óta változatlanul hagyott összege révén csökkenő. Az egyházak bevételeinek nagyobb része ma is híveik adományaiból származik. Az oktatási és szociális tevékenység hátrányos megkülönböztetést kerülő, normatív megoldása mindenképpen üdvözlendő eredmény. Nem csak az intézményfenntartó egyházak, de sok helyi önkormányzat számára is megnyugtatóbb lenne ugyanakkor, ha a költségvetési normatíva biztosítaná az intézmény tényleges fenntarthatóságát. Szintén nem a hitéleti támogatás kérdéskörébe tartozik, hogy egyes kiemelt egyházi rekonstrukciók külön támogatásban részesülnek, így például Pannonhalma rekonstrukciója, a budapesti Szent István-bazilika, a Dohány utcai zsinagóga, a Deák téri evangélikus gimnázium avagy a Bethesda Református Kórház tatarozása.

¹⁴1991. évi XXXI. tv.
23. §.

A volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló törvény egyik záró rendelkezése¹⁴ szerint az egyházak működéséhez szükséges, a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetén túlmenő anyagi feltételek rendezéséről külön törvény alkotandó. Az 1994-es kormányprogram a finanszírozás jövedelmadórendszeren keresztüli megoldását irányozza elő.

Megoldási lehetőségek

Az állam és a társadalom, az állam és az egyházak viszonyát az anyagiak szabályozása jól jellemzi. A *közjót* szolgáló egyházak által végzett tevékenységek költségeinek állami vállalása nem lehet vita tárgya: ezzel együtt a költségviselés körét minél egyértelműbben rögzíteni kellene. Ez például a műemlékvédelem területén még nem történt meg. Ami viszont a *hitélet* költségvetési támogatásának Magyarországon jelenleg működő rendszerét illeti, úgy a jelenlegi gyakorlat átmenetinek tekinthető. A semleges állam nem értékmentes állam: nem légtüres térben él. Az államnak a társadalom felől érkező sokféle igényhez nyitottan kell viszonyulnia, megfelelő támogatásban részesítve minden polgári aktivitást, mivel ezek — az állam által elismerendő, de meg nem ítélt — értékeket hordoznak. Az aktív állampolgár „többe kerül” a költségvetésnek, azonban többet is tesz a közösségért, mint a magánszférába visszahúzódó. Minden színházlátogató, minden polgár, aki múzeumot keres

föl, közkönyvtárat vesz igénybe vagy uszodába megy, részben — saját hozzájárulásánál nagyobb részben — közpénzekből jut a szolgáltatáshoz. Ezt az újraelosztást az állam szociális és kulturális elkötelezettsége legitimálja. Minden párhuzam sántít, de ahogy az állam a polgárok elenyésző kisebbségének kedvéért tartja fenn a Zeneakadémiát, vagy támogatja a képzőművészeteket — anélkül hogy maga „zsúrizná” teljesítményüket — úgy az állam nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy polgárai egy része vallásos.

Tekintettel azonban az egyházak autonómiájára, történelmi múltjára és jelenlegi társadalmi súlyára, az államnak kerülnie kell az egyházak „üdvözítését”. A legjobb szándékú állami kezdeményezés is fönnakadhat az egyházak belső — tényleges adottságából vagy érzékenységből fakadó — ellenállásán. Így lehetséges szerint törekedni kell a kialakítandó szabályozás szerződéses rögzítésére az illetékes egyházi szervekkel, és a végrehajtás során sem mellőzhető a folyamatos egyeztetés.

Az európai gyakorlatban működő, korábban ismertetett egyházfinanszírozási megoldások közül több nem illeszkedik az állam—egyház viszony elmúlt években lerakott alapjaihoz. Egyes megoldásoknak ezen kívül pozitív jogi akadálya is volna.

**Az egyházak
költségvetési
támogatása**

Az egyházak költségvetési támogatásának fönntartása, esetleg az elosztási elvek tartós rögzítésével, az első megfontolandó lehetőség. A fent ismertetett okokból azonban — bár jogilag megfelelően „védett” e gyakorlat — ez inkább átmeneti megoldásként elfogadható. Amennyiben azonban az egyházakkal nem jön létre egyetértés finanszírozásuk megoldását illetően, úgy még mindig a közvetlen költségvetési támogatás — további, átmeneti — fenntartása a leginkább járható út, annál is inkább, mivel gyakorlata, elosztási elvei megszilárdulni látszanak. Az állami támogatás nem szubvenció-jellegű, más jogcímen való fönntartása elképzelhető lehetne még a történelmi egyházak államosított vagyona fejében, kártalanítás vagy „jóvátétel” formájában, mint ahogy az több európai országban gyakorlat, és Magyarországon is működött; még az ÁEH megszüntetésével „lenyelt” Vallásfelekezeti Alap is jó részt az egyházak maradék vállalkozói vagyonának (kényszerű) felajánlásából jött létre. Tekintettel azonban a tulajdonjogi rendszerváltás elmúlt években meghozott alapvető döntéseire, egy ilyen megoldás nehezen illeszkedne e folyamatokba. A Kormány fölvetette a történelmi egyházak képviselőivel folytatott 1995. május 31-i tárgyaláson az Etv. hatálya alá tartozó ingatlanok egy része fejében húsz évre elnyújtott jóvátétel folyósítását. Megállapodás e kérdésben nem született, azonban amennyiben ilyen az ingatlanrendezés során létrejönne, az a folyamatos hitéleti támogatás kérdésére nem jelenthetne megoldást.

**Az egyház vagyonnal
való ellátása**

Az egyház vagyonnal való ellátása — a vállalkozói vagyon reprivatizációja, vagy egy értékpapír-alap formájában — nem járható út sem politikai, sem jogi, sem egyházi szempontból. Sem a

politikai támogatottság, sem a fogadókészség az egyházak részéről nem adott egy ilyen megoldáshoz. A jogi személyek kárpótlásban nem részesültek, azonban jellegüknek megfelelően az állam hozzájárult valamilyen formában tulajdonnal vagy egyéb támogatásokkal működőképességük megteremtéséhez — az egyházak esetében ez a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéseként zajlik. Bár a vállalkozói vagyon visszajuttatását az egyházak sem igényelték és az egyéb ingatlanok visszajuttatásának részlegességével is megelégednek, mégis — éppen a tulajdoni helyzet biztonsága érdekében — célszerű lenne az államnak az egyházakkal átfogó vagyoni jogi szerződéseket kötni. Ezt az is indokoltá teszi, hogy saját joga szerint több egyház az államosításokat nem ismerhette el, azaz saját joga e szempontból nem igazodik az állami tulajdonjogi felfogáshoz. Eddig lehetőséget sem kaptak a tulajdoni helyzet elismerésére, azonban ezt a megfelelő formában esetleg megtennék, ha működésük más módon biztosítást nyer.

A vallásalap létrehozása

Különösen sok veszélyt rejtenek azok az elképzelések, melyek egy fajta új vallásalap létrehozását javasolják, melyet az egyházak — esetleg pályázati alapon — maguk osztanának föl egymás között. Az állami elosztás helyébe ez esetben megalázó és méltatlan felekezeti viták léphetnének, ami a lehető legrosszabb volna a vallási béke szempontjából.

Egyházi adó, egyházi hozzájárulás

¹⁵Lvt. 15.§. (2)

Az egyháztagok egyházzal szembeni kötelezettségeit a magyar állam csak lelkiismereti kötelezettségnek tekintheti: az Lvt. szabálya szerint egyházi törvény, előírás kikényszerítésére állami kényszer nem vehető igénybe.¹⁵ Ebbe a tilalomba az egyházi jogi kötelezettségek polgári jogi érvényesítése is beletartozik. (Annak természetesen nem lenne akadálya, hogy az egyházak saját joguk alapján kirótt kötelezettségeiket — tagjaikkal kötött megállapodás alapján — polgári jogilag is kötelezővé tegyék. Ennek bonyolultsága mellett azért sem volna értelme, mert azok, akik készek tartozásaiknak polgári jogcímet adni, e jogcímek nélkül is hozzájárulnak a költségekhez, sőt, a kötelező erő minden bizonnyal csak fékezné az adakozási hajlandóságot.) Ezen, az elválasztás alapelveiből következő szabályon nem volna célszerű változtatni. Egyházi adó, vagy egyházi hozzájárulás, már az egyháztagságra vonatkozó adatok állami fölvételének tilalma miatt sem elképzelhető. E tilalom természetesen nem korlátozza a világnézeti meggyőződés megvallásának jogát, ami bizonyos esetekben feltétele is a kapcsolódó jogok gyakorlásának — így a fakultatív iskolai vallásoktatás biztosításánál.

Civil szervezet állami segítséggel — jogilag szabályozott — önfinanszírozásának példája Magyarországon a szakszervezeti tagdíjak beszedetése a munkáltatók által, ami a munkavállaló külön megbízása alapján történik. Ennek a megoldásnak a háttere a munkahely és a szakszervezet szoros kapcsolata, és ésszerűségét

Önkéntes adományok

a szakszervezeti tagdíjak személyi jövedelemadó-kedvezménye is alátámasztja. A fenti okokból ilyen megoldás ez egyházak javára nem képzelhető el.

Az egyházak önkéntes adományokra való utalása további lehetőség. Az első látásra rokonszenves szabad finanszírozás hatásainak visszasságát illetve az adott ország hagyományaitól való függőségét már korábban bemutattuk. Egy ilyen döntést, tekintettel arra, hogy Magyarországon az egyházak mindig is részesültek közpénzekből, nehezen lehetne nem-egyházellenes lépésnek tekinteni. A javak elosztásának Közép-Kelet-Európában kialakult arányai nem tették és nem teszik lehetővé bizonyos társadalmi feladatok magánereőből való ellátását. Ez az évszázadok alatt kialakult helyzet csakis hosszú távon változhat meg. E történeti háttérrel nem a közpénzekből való egyházfinanszírozás ténye kíván változtatást, hanem az állami támogatás módját kell az állam és az egyház viszonyának alapelveihez igazítani. Az állam nem nézhetné tétlenül, hogy a vallásszabadság alapjogának biztosítása, az egyházak anyagi ellehetetlenülése folytán, csorbát szenvedjen — még kevésbé idézhet maga elő ilyen helyzetet. Az egyházak támogatása — az oktatási, egészségügyi, szociális vagy műemlékvédelmi tevékenységükön túl — nem rendszeridegen az állam pozitív semlegessége keretei között: csupán egyes formái azok.

Az adóirányítás

A külföldön kialakult finanszírozási megoldások közül egyedül a jövedelemadó bizonyos része fölött való rendelkezési jog olyan lehetőség, mely az állam és egyház viszonyának alapelveihez illeszkedik, és melynek átvétele mind jogilag, mind politikailag elképzelhető. A Spanyolországban és Olaszországban bevezetett új rendszer kialakulásának történelmi párhuzamai is vannak: Magyarországon szintén a világnézetileg semleges állam kialakítása van folyamatban — ha eltérő előzményekkel is — és nálunk is az egyházak költségvetési támogatásának megfelelő helyettesítése a cél.

Minden megoldás alapkérdése, hogy milyen nem-egyházi rendeltetés kínálható alternatívaként, és nem kerülhető meg a kedvezményezett egyházak körének szabályozása sem. Ez utóbbi terén három út járható: a szabályok változatlanul hagyása és minden egyház bevonása a finanszírozásba, a szabályok változatlanul hagyása mellett csak a történelmi, vagy bizonyos normatív kritériumokat teljesítő, esetleg az azt igénylő egyházak bevonása a finanszírozásba, végül az egyházak körének szűkítése.

Az egyházalapítás kérdései

Az elmúlt évek tapasztalatai alapján kimondható, hogy az egyházalapítási szabályok jelenleg nem szabnak gátat a visszaéléseknek. Így Magyarországon „egyházként” olyan csoportok is privilegiумokat — így például adókedvezményeket — élveznek, me-

¹⁶8/1993. (II. 27) AB
hat. ABH 1993, 99.

¹⁷Erdő Péter: *Az egyházak és egyházi jogi személyek bejegyzése és képviselete in: Az európai államok és az egyházak kapcsolata a megváltozott világban,* Budapest, 375.

lyek ellen a nyugat-európai államok zöme minden jogállami eszközzel (így például felvilágosító kampányok szervezésével és felvilágosítást végző civil szervezetek támogatásával) küzd. Az egyházkénti elismerés és az egyéni és kollektív vallásszabadság nem állnak közvetlen összefüggésben. Az „egyház” jogi formájával vesz tudomást az állam a civil társadalom bizonyos képződményeiről, és e forma által biztosítja szerves illeszkedésüket a jogrendszerbe.¹⁶ Az esetleg minden közösségnél közös vallási cél és az erre biztosított jogi forma azonban merőben eltérő társadalmi valóságot takar. Az állam a civil társadalom rendelkezésére bocsátott szervezeti formák kialakításában nagy szabadságot élvez, azaz, hogy szabályozása természetesen nem lehet diszkriminatív. Így nem vetne föl alkotmányossági kérdést az egyházalapítási jog korlátozása: az érintettek vallásszabadságát, ami a meggyőződés Alkotmányban, az Lvt.-ben és nemzetközi egyezményekben szavatolt szabad megválasztását, egyéni és közösségi gyakorlását, hirdetését és tanítását illeti, ez semmiképpen sem korlátozná. Ugyanakkor vitatható a jelenlegi bejegyzési gyakorlat is. A bejegyzést végző bíró — a semleges állam képviseletében — természetesen nem vizsgálhatja az illető vallás igazságtartalmát, az elől a kérdés elől azonban nem térhet ki, hogy az egyházkénti bejegyzését kérő szervezet valóban vallási tevékenység végzésére alakult-e.¹⁷ Hogy e csoportok — jogállásuk meghagyása esetén — bevonandók-e az állami segítséggel történő finanszírozásba, politikai jellegű döntés kérdése. Mindenesetre kihagyásuk mellett védhető indokok hozhatók fel.

A hitélet közvetlen költségvetési támogatásának egy, az adórendszeren belüli finanszírozással való fölváltása akaratlanul is hátrányosan érintené a Zsidó Hitközségeket (MAZSIHISZ). A hitéleti támogatást minden felekezet esetében azonosan kellene rendezni, annak azonban nem lehetne akadálya, hogy egyes különleges helyzetekből adódó feladatokból (így például a zsidó közösség temetőinek fenntartása) céltámogatásokkal vállaljon szerepet a költségvetés. Szabályozandó lenne egy sor további részlet is, így például a tájékoztatás kérdése, a média igénybevételének lehetősége, az adatvédelem megfelelő biztosítása. A zökkenőmentes átmenet csak több éves átállási idő biztosításával képzelhető el, mely alatt a kiegészítő költségvetési támogatás elengedhetetlennek látszik. Az „ördög” természetesen a részletekben van — ezért is elengedhetetlen az átálláshoz az egyházak egyetértése. Az állami adórendszeren keresztül történő finanszírozásnak több megoldása képzelhető el.

Adóhányad

A jövedelemadó bizonyos hányadának rendelkezésre bocsátása az egyik lehetőség az olasz és spanyol megoldás esetleg ötvözött bevezetésével. Így az adófizetők az adóbevallásukon nyilatkozhatná-

nak adójuk egy meghatározott százaléka fölül. A közelmúltban hasonló elképzelést vetett föl a Művelődési és Közoktatási Minisztérium kulturális alapok finanszírozására. A nyilatkozatot elmulasztók adóhányada fölosztható lenne a nyilatkozók arányai szerint: így a pénz semmiképpen sem marad a költségvetésben. Amennyiben valamennyi, jelenleg bejegyzett egyház megkapná ezt a lehetőséget, a „választás” fizikailag csak külön adóíven oldható meg. Az egyházak „társadalmi súlyának” megfelelő megkülönböztetése révén elképzelhető az is, hogy a négy nagyobb történelmi felekezet (a katolikus, a református, az evangélikus és az zsidó: a lakosság 95 százaléka e felekezetek egyikének tagja) neve az adóbevalláson feltüntetésre kerül és a más egyházat választók az ötödik rovatba bírhatják a választott egyházat. Az ezáltal hátrányosan érintett kisegyházak egy részénél az aktív közösségi élet kielégítő alkalmat adhat a tagok megfelelő tájékoztatására, a kisebb történelmi felekezeteket azonban nyilván igen hátrányosan érintené. Az „alternatív lehetőség” technikai szabályozása e rendszerben nem egyszerű. Ha az adóbevalláson történő nyilatkozat megoldását követjük, elképzelhető vagy egy „civil” vagy akár több (cél-)alap létrehozása, melyet az Országgyűlés vagy egy megfelelően ellenőrzött társadalmi szerv osztana el. Ez olyan módon lenne elképzelhető, hogy az adózó adóhányadának esetleg célját is megszabhatná, így a pénz egy célalapba kerülne (például környezetvédelem, humanitárius célok, határokon kívüli magyarok stb.), és a megfelelő célokat föl vállaló civil szervezetek pályázhatnának rá. Ez a százalékos megoldás — különösen ha a nyilatkozók adójának arányos felosztásával is jár — inkább egy „civil adó” mint az állam saját bevételéről való lemondásának jellegét hordozza. Előre nehezen felmérhető, hogy ilyen módon a társadalmi szervezetek — szintén sokszor vitatott — költségvetési támogatását is helyettesíteni lehet-e.

Adórész

Az adóból levonható kedvezmény biztosítása a másik lehetőség (esetleg egy felső határ beépítésével, azaz például évi 5.000 Ft, de legfőleg az adó meghatározott százaléka). Ilyen jellegű kedvezményeket a jelenleg működő adórendszer is ismer. Az ezzel adózó évente egy fix összeget leírhatja adójából. Ahogy az alapítványok adókedvezménye, úgy e kedvezmény is egyértelműen az állam adóbevételéről való lemondásának jellegét hordozza. A kedvezményt igénybe nem vevők adója a költségvetésben maradna. A százalékos megoldásnál szociálisabb ez a megoldás, mivel így gyakorlatilag minden adófizető egyháztámogató ugyanakkora összeggel tudja támogatni egyházát, míg a százalékos megoldásban a jövedelemadó progresszivitása révén a jövedelmi különbségek fokozottan kiütököznek. Nagy jelentőséggel bírhat ez a különbség például a

református egyház esetében, mely a gazdaságilag fejletlenebb és így az átlagnál alacsonyabb jövedelemadószintű Tiszántúlon elterjedtebb. A százalékos megoldásból ezzel szemben az elsősorban magas jövedelmű, fiatal tagokból toborzódó egyházak profitálnának. (Az egyházalapítási szabályok és bejegyzési gyakorlat változatlan-sága mellett egy ilyen lehetőség valószínűleg nem váltana ki nagy „egyházalapítási kedvet” a nagyjövedelműek részéről: ha viszont csak adójuk 1%-át visszakaphatnák — bizonyos adószint fölött — lukratívvá válna 100 milliomos összfogása a „Mammon Egyháza-nak” megalapítására. Természetesen a százalékos megoldás keretében is van lehetőség a felső határ beépítésre, azaz például egy szá-zalék, de legföljebb 20.000 Ft.) Szintén tág lehetőséget nyit a fix összeges megoldás a megfelelő alternatívák fölkinálásában: alapítványok, egyesületek, szakszervezetek, pártok mind számításba jöhetnek, és nem jelent technikai problémát az egyházak nagy száma sem. A szervezés állami közreműködéstől mentesen is megoldható, ami adatvédelmi szempontból komoly előny: a följosított szerve-zetek maguk szedhetnék be az adományokat és igazolást állítaná-nak ki róla — hasonlóan ma az alapítványokhoz —, mely alapján az adózó jövedelemadó-bevallásán a megfelelő rovatba bevezethet-né azt. (Minden adórendszeren belüli megoldás feltételezi az öna-dózást, ami esetleg akár a jelenleginél egyszerűsítettebb formában is elképzelhető: például az adóhányadról vagy adórészről való ren-delkezésről külön nyilatkozat leadása a munkáltatónak.) A levon-ható keret több szervezet közötti megosztásának sem lenne techni-kai akadálya — ismét hasonlóan az alapítványokhoz való jelenlegi hozzájáruláshoz. Egyértelműen hátránya e megoldásnak, hogy elő-zetes készpénzforgalommal jár: az adakozó hitelezni kényszerül az államnak. E hitelezési kényszer, mely a talán nem könnyű érthető-séggel párosul, minden bizonnyal fékezné az adakozási hajlandó-ságot. A fölkinálható és a pénzért versengő szervezetek sokasága pedig lehet, hogy oda vezetne, hogy éppen az eredeti cél, az egy-házak finanszírozásának megoldása, nem valósulna meg. További kérdés az érintett szervezetek gazdálkodásának ellenőrzése: elég-e társadalmi ellenőrzésre bízni ezt, mivel az érintett szervezetek ma-guk is érdekeltek lennének a bizalom megteremtésében és így a tájékoztatásban, vagy jogilag kötelezni kell őket, hogy a kezelésük-be került közpénzekről számot adjanak.

Olyan megoldást kell keresni, mely lehetőség szerint nem ve-zet évről évre feszültségekhez, és legalább az érintettek többségé-nek elgondolásában és eredményében is megfelel.

A mai jóléti politika hazánkban

ANDORKA RUDOLF

Született 1931-ben Budapesten. Az ELTE Jogi Karán 1963-ban szerzett jogi diplomát. 1984 óta a Közgazdaságtudományi Egyetem Szociológiai Tanszékének professzora, 1991-től rektora. Legutóbbi írását 1991. 11. számunkban közöltük.

¹Dahrendorf, R.:
A modern társadalmi konfliktus Budapest.
Gondolat, 1994.

²Hayek, F. A.:
A végzetes önhiúság. A szocializmus tévedései
Budapest
Tankönyvkiadó 1992.

Kétségtelen, hogy az úgynevezett jóléti állam világszerte — a nálunk jóval gazdagabb országokban is — számos konkrét problémával küzd, és emellett a világ gazdagság- és társadalomfilozófiai irodalmában megerősödtek, némelykor már úgy tűnik, túlsúlyra jutottak a jóléti állam elvi alapjait megkérdőjelező nézetek. Ennek hátterében az áll, amit Dahrendorf¹ a szociáldemokrata évszázad végének és a szociáldemokrata konszenzus összetörésének nevezett. Arról van szó, hogy a második világháború óta a jobbközép és a balközép pártok között a nyugat-európai országokban létrejött az egyetértés abban a kérdésben, hogy a magántulajdonon alapuló piacgazdaság fenntartása mellett a keynesi gazdaságpolitikával fenntartható a viszonylag gyorsütemű és válságmentes gazdasági növekedés, ez pedig lehetővé teszi a jóléti állam kiépítését, úgyhogy a társadalomnak minden rétege és osztálya közép- és még inkább hosszú távon részesül a gazdasági növekedés hasznából. Az 1973. évi olajválság óta a nyugati gazdasági növekedés lelassult, a munkanélküliség erősen megnőtt és nagyon tartósnak látszik (ami már magában is növeli a jóléti kiadásokat). Továbbá ezeknek a társadalmaknak a népessége rohamosan öregszik, emelkedik a nyugdíjaskorúaknak és csökken a fiatal (munkábalépő) felnőtteknek az aránya, úgyhogy a gazdaságilag aktív életkorban lévő népességre nehezedő teher, amely a nyugdíjkifizetésekhez szükséges jövedelmek előteremtéséből adódik, erősen nő. E tényezők következtében a jóléti kiadások automatikusan emelkednek, viszont az állami költségvetés rendelkezésére álló összeg jóval lassabban nő. Ezért a jóléti kiadások korlátozása válik szükségessé.

Ezzel párhuzamosan átmeneti hanyatlás után új erőre kaptak a neoliberális nézetek, amelyek szerint az egyénnek a maga erejére, munkájára, kockázatvállalására támaszkodva kell előteremtenie a megélhetéséhez szükségesnek tartott jövedelmet, ne az államtól vagy más közösségektől várja életszínvonalának javítását. Ennek a tételnek másik oldala, hogy nem várható el az egyéntől, hogy mások jövedelméhez, életszínvonalának biztosításához adókon és társadalombiztosítási járulékokon keresztül lényegesen hozzájáruljon. Hayek megfogalmazása szerint a tudatos beavatkozás az egyenlőtlenségek mérséklése érdekében az egész gazdasági rendszer működését károsítja,² és a „szociális” eszmék, amelyek a jövedelmek közötti egyenlőtlenségeket csökkenteni kívánják, nem

férnek össze a versengő piacgazdasági renddel, a legnagyobb akadályai a társadalom fennmaradásának.

Magyarországon — és a többi volt szocialista országban — a helyzet annyiban különleges, hogy a szocialista rendszer idején viszonylag széles körre kiterjedő jóléti rendszert építettek ki, miközben a GDP 1990 óta súlyosan — a mi esetünkben körülbelül 20 százalékkal — visszaesett. Emellett a piacgazdaságra való áttérés megkívánja, hogy az állami költségvetés aránya a GDP-ben, vagyis az állami redisztribúció csökkenjen, ezért az állami költségvetési kiadások összegének a GDP-nél is nagyobb arányban kellene csökkennie. Mivel Tóth István számításai szerint 1991-ben a tágran definiált szociális kiadások az államháztartásnak 64,5 százalékát, a GDP-nek 38,5 százalékát alkották, kézenfekvő az a gondolat, hogy mérsékelni kell őket, vagy legalább is meg kell állítani a növekedésüket.³ Ugyanakkor a neoliberais gondolatok Magyarországon is nagy teret hódítottak, nem túlzás talán azt állítani, hogy még uralkodóbbakká váltak, mint a nyugati társadalmakban.

³Tóth István György: *A jóléti rendszer az átmenet időszakában* Közgazdasági Szemle 41. 1994. 4. 313—340

Két kérdéssel állunk szemben: 1. Milyen értékek alapján, milyen elvek szerint kívánjuk a magyarországi jóléti politikát alakítani? E kérdés tulajdonképpen összefügg azzal, hogy milyen társadalmat szeretnénk Magyarországon? 2. A konkrét gazdasági, társadalmi, demográfiai és politikai adottságok milyen jóléti politikát tesznek lehetővé, milyen reformokat tesznek szükségessé?

Két kérdés: értékek — gazdasági adottságok

A két kérdést nem ajánlatos összekeverni. Ezért az alábbiakban határozottan elkülönítve próbálom saját válaszomat megfogalmazni. Az értékkérdésre adott válaszom nyilvánvalóan az empirikus társadalomtudomány határain kívülre esik, ezért tudományos alapon nem cáfolható, viszont bárki más ugyanilyen joggal képviselhet más értékeket. A konkrét politikát illető — itt csak nagyon tömören megadott — válaszaim viszont tényeken, azok értelmezésén, valamint konkrét politikai intézkedések hatásainak megítélésén alapulnak, ezért tudományos szociológiai vita tárgya lehetnek, sőt kellene, hogy legyenek.

Ha nagyon tömören kell megfogalmaznom azokat az értékeket, amelyek a szociális problémák és az orvoslásukat szolgáló szociálpolitikák tanulmányozásánál vezetnek, a francia forradalom hármass jelszavára — „szabadság, egyenlőség, testvériség” — tudok hivatkozni. A szabadság értéke azt jelenti, hogy minden ember értékes, személyes szabadságát csak annyiban szabad korlátozni, hogy ne sértse más emberek személyes szabadságát, továbbá az egyes ember felelős életének alakításáért, az állam vagy más nagyobb szervezetek, közösségek minél kevésbé korlátozzák paternalista eszközökkel ezt az egyéni felelősséget. Az egyenlőség értéke nem azt jelenti, hogy minden egyes ember életszínvonalát, életmódját vagy gondolkodását egyenlősíteni kell, hanem azt, hogy az induló feltételekben való egyenlőtlenségeket a lehetőse-

gekhez képest kívánatos csökkenteni, tehát senki ne legyen hátrányos helyzetben neme, nemzeti vagy etnikai hovatartozása, lakóhelye, a család társadalmi helyzete következtében, másszóval a hátrányok minél kevésbé legyen tartósak, minél kevésbé öröklődjenek. A testvériség — vagy a mai szakirodalomban használatos kifejezés szerint a szolidaritás, vagy a kereszténység nyelvén a szeretet — azt jelenti, hogy szegény vagy más hátrányokban szenvedő embertársainkon segítünk.

A 18—19. században kialakult három nagy társadalomfilozófiai irányzatban eltérő súlyt kaptak ezek az értékek. A liberalizmus elsősorban a szabadságot, a szocializmus elsősorban az egyenlőséget, a kereszténység elsősorban a szolidaritást tekintette legfőbb értéknek, a másik kettőt, vagy legalább egyet közülük hajlamos volt kevésbé fontosnak, adott esetben feláldozhatónak tekinteni. Ez azzal a káros következménnyel járt, hogy a jóléti politika kérdéseiben is erősen polarizálódtak a fenti három társadalomfilozófiai állásponthez közelálló nézetei. Én nem értek egyet ezzel a polarizálódással. Mint másutt kifejtettem,⁴ a három érték és ebből következően a három irányzat valamilyen új szintézisében látom a kiutat a jelenlegi problémákból, és ugyanezeknek alapján fogalmaznám meg a számomra kívánatos magyarországi társadalomképet. Tehát sem a Nagy Endre írásában említett liberális konzervatív, sem a szocialista-szociáldemokrata pozícióval nem tudok teljesen azonosulni.

Olyan társadalom kialakulását tartom kívánatosnak Magyarországon, amelyben minden állampolgár igen nagy szabadsággal rendelkezik élete alakításában, amíg ez nem megy a többi állampolgár szabadságának, jólétének rovására, de amelyben a jóléti politika megakadályozza, hogy a társadalom egyes tagjai, családjai szélsőségesen és tartósan hátrányos helyzetbe kerüljenek, elszegényedjenek, leszakadjanak a társadalom egészétől, és ahol ugyanakkor a társadalom tagjai közösséget alkotnak, egymással szolidárisak, ennek érdekében hajlandók bizonyos anyagi áldozatokat is vállalni, továbbá szolidaritásukat egyéni és kisközöségi szentől-szembe segítségnyújtásban is kifejezésre juttatják. Másszóval semmiképpen sem helyeselném, ha akár a mai nehéz helyzetben, akár a jövőben a szegényeket magukra hagynánk, mondván, boldoguljanak saját erejükből. Tehát határozottan nem értek egyet Hayek fent idézett kijelentésével. (Persze Hayek máshol ennél kevésbé szélsőségesen is fogalmazott.) Sokkal inkább értek egyet Rawls igazságelméletével, amelynek második tétele szerint a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek abban az esetben megengedhetőek, ha hosszabb távon elősegítik a leghátrányosabb helyzetben lévők helyzetének javulását, és mindenkinek „fair” módon egyenlő esélye van a jobb vagy rosszabb pozíciókba való bejutásra.⁵ Másszóval olyan egyenlőtlenségek fogadhatóak el, amelyek a gazdasági fejlődést elősegítik és ezáltal a legszegényeb-

⁴ Andorka Rudolf: *A konzervativizmus, liberalizmus és szocializmus viszonya és szerepe az európai gazdasági, társadalmi és politikai rendszerek kifejlődésére a 19—20. században, különös tekintettel a szociálpolitika kialakulására és a mai problémáira*. In: Tőkéczy László (szerk): *Magyar konzervativizmus. Hagyomány és jelenkor*. Budapest, 1994. Batthyány Lajos Alapítvány 37—38.

⁵Rawls, J.: *A theory of justice*, London. Oxford University Press, 1972.

bek helyzetét is javítják. Nem célszerű az állami szociális juttatásokat annyira kiterjeszteni, hogy a gazdasági fejlődést fékezze, de egyáltalán nem kívánatos, hogy a társadalom egészétől leszakadó szegény réteg alakuljon ki, egyebek mellett azért sem, mert annak léte — a társadalmi konfliktusok felerősödésén keresztül — a gazdasági fejlődést és a demokratikus politikai rendszer fennmaradását veszélyezteti.

⁶Andorka

Rudolf—Kondrata

Anna—Tóth István

György: *A jóléti*

rendszer jellemzői és reformjának lehetőségei.

Közgazdasági Szemle

1995, 1. 1—29.

Ami hazánk helyzetében követhető jóléti politikát illeti, azt másutt tárgyaltam.⁶ (Sajnálattal jegyzem meg, hogy az 1995. márciusi szociálpolitikai csomag megfogalmazásakor erről szemmel láthatóan nem volt tudomásuk.)

Az ott megfogalmazott alapelveket csupán összefoglalom. Egyrészt szükség van a jóléti rendszerre, a létminimumnál kisebb jövedelemből megélni kényszerülőknek az elnyomorodástól való védelmére (persze külön kérdés, hogy mekkora ez a létminimum), másrészt meg kellene állítani, sőt a lehetőségekhez képest csökkenteni kellene a szociális kiadásokat, pontosabban az összemzeti jövedelemhez viszonyított arányukat, továbbá meg kellene szüntetni az egyes területeken tapasztalható pazarlást. Egy fokkal konkrétan: törekedni kellene a jelenlegi helyzetben a juttatások célzottabbá tételére, vagyis arra, hogy azok a jelenleginél nagyobb arányban jussanak a szegényeknek.

Ezen az alapon túlmenően azonban semmilyen általános kijelentést sem tennék. Egyenként kell megvizsgálni minden szociális programot, a szociális kiadás fajtáját, hogy tisztázzuk, kinek jutnak, mennyire hatékonyak vagy pazarlóak, milyen hatást gyakorolnak a társadalomra (például a gyermekek számára, a dolgozók egészségi állapotára, a műveltségre). Ezeknek a mérlegelése alapján fogalmaztunk meg konkrét javaslatokat: például a nyugdíjkorhatár emelését, a családi támogatások erősebb koncentrációját, az alacsony jövedelmű családok megsegítését (de nem a jövedelemigazoláshoz kötésüket), a munkanélküliségi segélyezési idő rövidítését, a jövedelemvizsgálaton alapuló szociális segélyezés kiterjesztését, a lakbérek emelését. Természetesen minden ilyen reform vita tárgya lehet. Tárgyilagos vitára azonban eddig alig került sor.

Misera Plebs

Született 1946-ban Budapesten. Diplomáját az ELTE orosz—pszichológia szakán szerezte 1970-ben. 1971-ben az ELTE Szociológiai Intézetében dolgozik, 1992 óta tanszékvezető egyetemi tanár. A Magyar Szociológiai Társaság elnöke.

Szűcs Jenő bizonyára ismerte Thuküdidész mondását, miszerint a történetíró avégett írja meg a múltat, hogy figyelmeztessen a jövőre. A rendszerváltozás hajnalán az életének önkezelével véget vető nagyszerű magyar történész csodálatos elmeéllel mutatta ki, hogy Közép- és Kelet-Európa társadalmi nem egyszerűen tévúton bolyonganak, melyről egy határozott akarat a helyes útra penderítheti vissza őket, hanem kényszerpályán járnak, mely a római birodalom felbomlása óta fogva tartja őket. A történelem nem ismeri az utóvizsga intézményét, aki kimarad, annak nincs irgalom.

A szocialista társadalomszervezés kényszerében fogant közép- és kelet-európai államoknak hat évvel a rendszerváltozás után szembe kell nézniük a szocializmus örökségével, mely már nem politikai intézményekből, a rendőrhatalom önkényéből, a megszálló hadsereg akaratából áll. A szocializmus ma már a lelki tehetetlenség, a kialakult szokások, reflexek és értékek formájában van jelen Közép- és Kelet-Európában. Keserű felismerés, hogy az államszocializmust túlélte az elmaradottság, a provincializmus és a hamis illúzió.

Bármennyire is tiltakoztak kezdetben az érintett társadalmak, 1945-öt követően Magyarországon mégis létrejött a szocializmus intézményrendszere, mely a nálunk — éppúgy mint másutt régióinkban — először teremtette meg a szociális szükségletek új rendszerét, magától értetődővé tette a méltó élethez való jog egyenlőségét.¹ Utóbb ugyan a rendszer a szükségletek felett gyakorolt diktatúráként működött², de elsőképpen azokat a szükségleteket nyomta el, amelyeket önmaga hozott létre. A szocializmus politikai gazdaságtanát a hiány metaforája írja le leghívebben,³ ám a hiányt az a rendszer termelte ki magából, melyet önnön léte teremtett.

Egyszerű volt azt hinni, hogy a szükségletek feletti diktatúra eltűnésével és a hiánygazdaság feltételrendszerének felszámolásával bekövetkezik a fogyasztás és bőség boldog társadalma, és minden éppen úgy lesz, ahogyan azt az Elbán és a Lajtán inneni társadalmak az Elbán és Lajtán túl látni vélték. Ehhez a várakozáshoz képest szörnyű csalódás érte a posztszocialista társadalmakat, amelyeknek meg kellett tapasztalniuk, hogy a pluralista társadalom politikai intézményeinek bevezetése és a piacgazdaság kiépítése semmiféle biztosítékot nem ad a jólét és az állampolgári kompetencia-érzés növekedésére. Meg kellett tapasztalnunk, hogy az átmenet rettenetes terheket ró a szocializmusból kiláboló polgárokra, s nem számíthatnak számottevő külső segítségre. Bármilyen kézenfekvőnek is látszott, a kiinduloponthez va-

¹Ferge Zs.: *A szociális polgárság feltámasztásának nehézségei*. Esély 1993. 6. 3—28.

²Heller Á.—Fehér F.—Márkus Gy.: *Dicatorship over Needs*. New York, 1983. St. Martin's Press

³Komai J. *The Socialist System. The Political Economy of Communism*. Princeton, 1992 Princeton, University Press.

ló visszatérés lehetetlen. Négy évtized túl hosszú időnek bizonyult ahhoz, hogy a szocializmus előtti társadalmi viszonyokat vissza lehessen állítani. Ez még akkor sem volna lehetséges, ha minden szempontból tökéletes lett volna az idegen megszállók és honi helytartóik által durván és kegyetlenül felszámolt társadalmi berendezkedés. De miként az előbb céloztunk rá, az „ancien régime” távol volt a tökéletességtől, s különösen távol állt a társadalmi igazságosság eszményeinek megvalósításától.

A megvalósult újraelosztásos szisztéma ugyan új igazságtalanságokat eredményezett, de vitathatatlanul előmozdította a szociális egyenlőség ügyét a kultúra, az egészségügy, a foglalkoztatás, a társadalmi mobilitás, a nyugdíj, a családsegítés területén. Felülről nézvést az egész úgy látszódnak, akár egy jóléti állam.

Az államszocializmus és a jóléti társadalom csődje

Az államszocializmus csődje egybeesett a jóléti társadalmak csődjével. Ez az egybeesés több mint kínos a posztoszocialista társadalmak számára, melyek olyan modell segítségével próbálják meg most legitimálni magukat, melynek mása éppen úgy a múltba süllyedt, mint az, amelytől az átalakulás hevében rohamosan igekeznek elhatárolni magukat. Ideológiailag mintha senkiföldjére kerültünk volna.

Bármilyen erős is a társadalmi elvárás, a jóléti társadalmak modellje nem ültethető át a posztoszocializmus talajába, hiszen a szegénység, az elmaradottság és a peremhelyzet valósága összeegyeztethetetlen a szociális jogok megőrzésének s kiterjesztésének vágyálmával. A szociális jogok Thomas Marshall⁴ szerint csak működő politikai demokrácia és piacgazdaság bázisán jöhetnek létre. A jóléti filozófia hatásos lehet a politikai retorika szintjén, de tökéletesen alkalmatlan orientációs eszköz az újraelosztásos, központosított, totalizált társadalomszervezésből a piacgazdaság, a demokrácia és a pluralizmus felé haladó társadalomszervezés napirendjén levő feladatok megoldására. Bármennyire csábító is a gondolat, Magyarország és a többi közép- és kelet-európai állam számára nem adatott meg a történelmi utóvizsga lehetősége, s amit elmulasztottak 1945-ben, arra nem vállalkozhattak 1989-ben.

A jóléti társadalmak

A jóléti társadalmak ugyan ki tudták védeni a piacgazdaságból adódó durva egyenlőtlenségeket, s a szociális jogok biztosítása révén vonzó életminőséget tudtak biztosítani állampolgáraik túlnyomó többségének, de nem tudtak mit kezdeni azzal a hatással, amelyet a jóléti intézmények a bevándorlókra gyakoroltak. Ez a helyzet feloldhatatlan ellentmondást hozott létre a liberális alapon megfogalmazott szociális jogok és a hatalmi eszközökkel szükségszerűen leszűkített állampolgári státusz között. Előbb-utóbb minden jóléti társadalomnak szembe kell néznie azzal a kellemetlen ténnyel, hogy elsődösztályú állampolgárai mellett kialakult a másodosztályú polgárok társadalma, akik a helyben lakás és az ottdolgozás jogán igényt tartottak volna ugyanazon szociális ellátásra, mint az őshonosak. Ezek vonakodása egyre nyil-

⁴Ferge Zs.—Lévai K. (szerk): *A jóléti állam*. Szociális szakképzés szótára. Budapest 1991. T-Twins.

vánvalóbb, amint azt az idegenrendészeti szakma felvirágzása, a xenofób és újfasiszta mozgalmak térhódítása jelzi a klasszikus szabadságjogok földjén, ahonnan hosszú időn át szokás volt megvetéssel lenézni a fasisztának, etnocentrikusnak, intoleránsnak beállított közép- és kelet-európai társadalmakat. A vasfüggöny eltűnésével a Nyugatnak és Keletnek egyaránt szembe kell néznie a multikulturalizmus kihívásaival, s nem biztos, hogy a gazdag Nyugat (melynek több a veszténivalója) erre a kihívásra jobban fog reagálni, mint a szegény Kelet. A jóléti társadalmak válságát előidéző másik körülmény, hogy a piaci működések szociális diszfunkcióit kivédő újraelosztásos szociálpolitikai intézmények (munkanélküli segély, családi pótlék, államilag garantált nyugdíj, általános egészségbiztosítás stb.) sajátos függőségi viselkedésmintákat és a hatékony gazdasági működéssel szemben ható szokásokat alakítottak ki. Olyan érdekeltségek jöttek létre, amelyek kevésbé motiválták a szociálpolitikai intézmények klientúráját a piacra való kilépésre. Másrészt az újraelosztásos szociálpolitikai intézményrendszerek létrehozták saját nagyhatamú bürokráciájukat, amelyek hathatós politikai ellenerőt képeztek az állami túlfogyasztás megakadályozására irányuló törekvésekkel szemben, és tartós irracionális elemekkel telítették a gazdaság működését. Kicsiben ugyanaz történt velük, mint nagyban az államszocialista társadalmakkal: a palackból kiszabadult szociális jogosultság szellemét nem lehetett többé visszaparancsolni a palackba, miáltal az állam újabb és újabb szociális kötelezettségek vállalására kényszerült, s közben súlyosan eladósodott.

Végül komoly ideológiai aggályok merültek fel a jóléti társadalmak működésével kapcsolatban. Nagy J. Endre vitaindítójában helyesen utalt rá, hogy a neokonzervativizmusba fordult liberalizmus hathatós érvet tudott kovácsolni abból, hogy az egyre emelkedő szociálpolitikai kiadások mind elviselhetetlenebb terheket róttak az adófizetőkre, akik úgy érezték, hogy miközben ők húzzák az evezőt, a hajó tele van potyautassal. Ez az érzés azután politikai erőt biztosított mindazoknak, akik a jóléti társadalom parazitáinak tüntették föl a hátrányos helyzetű kisebbségeket, a bevándorlókat, a deviánsokat, a helyzetük javításért semmit sem tevő szegényeket.⁵

A rendszerváltozás nyomán létrejött az a paradoxon, hogy miközben az érintett közép- és kelet-európai társadalmak a szociális piacgazdaság kialakításának délibábját hajszolják, a tanítómesterként viselkedő fejlett nyugati országok a klasszikus liberalizmus gazdasági receptjét ajánlják nekik. Nem értek egyet azzal a megállapítással, hogy az államszocialista társadalmak „koraszülött jóléti társadalmak” lettek volna. Nem lehettek azok, hiszen jóléti állam csak piaci alapokon, a piac által szült kirívó társadalmi egyenlőtlenségeket újraelosztásos módszerekkel mérséklő intézmények révén keletkezhet. Ezzel szemben az államszocializmus-

⁵Gnas, H. J.: *A szegénység felszámolásának programja helyett: háború a szegények ellen* Esély 1994. 2. 3–10.

ban felszámolták a piacot, s kizárólag az újraelosztás működött — úgy-ahogy. A piac legfeljebb a magánszféra gazdasági túlélési stratégiájának metaforájaként volt jelen a „második gazdaság” képeiben. Következésképpen hiú ábránd azt gondolni (bármilyen erős is a társadalmi elvárás), hogy az államszocializmus újraelosztásos rendszere megőrizhető oly módon, hogy utólag mintegy alátoljuk a piaci alapot.

A változás nehézségei

Szembe kell néznünk a kegyetlen és nyers igazsággal, hogy mindent előről kell kezdenünk. Deák Ferencsel szólva: újra kell gombolnunk a mellényt. Hacsak nem szánja meg Közép- és Kelet-Európát a Nyugat, térségünknek hosszú és kínokkal teli menetelésre kell számítani, melynek során nemcsak a korábban hiányzó piaci mechanizmusokat kell megteremtenie (és a nyomukban keletkező óriási társadalmi egyenlőtlenségeket kell elviselni), hanem ezzel egyidejűleg a világpiacba is be kell tagolódnia. A világpiac pedig, amely ránk vár, maga is a nyers erő és kiszolgáltatottság világa, ahol az eladók versenye folyik. Következésképpen csak annak a posztszocialista társadalomnak van esélye a beilleszkedésre, mely a világpiacra kikerülő termékeinek költségeit drasztikusan alacsonyan tartja, miközben minőségüket kellőképpen garantálja.

Az alacsony költség és jó minőség kötelme rettenetes tehertétel a posztszocialista társadalmak számára, melyeknek egyetlen esélye a takarékoskodásra a szociálpolitikai szolgáltatások kurtítása, kiiktatása. Ugyanakkor a szociálpolitikai megtakarításoknak szelektíveknek kell lenniük, nem terjedhetnek ki a kulturális szférára, melynek visszafejlődése veszélyeztetné a termelési kultúrát és ezáltal a világszociális versenyképességet is. A kényszerű szociálpolitikai kiadásvisszafogásoknak másik hátránya politikai. Annyi hiábavaló nekirugaszkodás után nehéz elhiteni a posztszocialista társadalmakkal, hogy — ironikusan szólva — „ez a harc lesz a végső”. Mindenkinél csak egy élete van. Milliók kényszerülnek szembenézni azzal, hogy önhibájukon kívül eltékozolták tőkéjüket, idős korukra koldusboton kívül nem vár rájuk más, más nem biztosíthatja gyermekeik jövőjét.

A magyar társadalmat maga alá temette a szegénység, a betegség, a korai elhalálozás lavinája. Sokak számára az éhezés és fárasztás is már mindennapos élmény. A kudarcuk felfoghatatlanok számukra, hiszen az államszocializmusban ezek lehetősége minimális volt. Az államszocializmusban elsajátított munkával kapcsolatos készségek, viselkedési technikák, túlélési mechanizmusok tökéletesen alkalmatlanok az új helyzetben. A siker, a boldogság és a gazdagság a társadalom többsége számára elérhetetlen, s a gazdagokra bizalmatlanul, gyanakvással és tehetetlen irigykedéssel tekintenek.⁶ A győztesek és a vesztesek között nincs és nem is lehet kommunikáció, hiszen hiányoznak a közös megegyezésen alapuló értékelési kritériumok. E kritériumok hiányában kollektív

⁶Csepeli Gy.—Örkény

A.: *Az elitpercepció kognitív és társadalmi meghatározói a mai Magyarországon.*

Valóság 1993. 12.

47—58

attribúciók szabadulnak el, melyek különösképpen veszélyesek, ha begyakorolt kisebbségellenes előítéletekkel kapcsolódnak össze (antiszemitizmus, cigányellenesség, xenofóbia, nacionalizmus).

Itt tartunk most, a piacgazdaságra való áttérés hatodik évében. Katasztrófától mindazonáltal nem kell tartanunk. Magyarország nyugati fele, s ezen belül a főváros társadalmának jelentős része, úgy látszik, sikerrel veszi az akadályokat. A fiatalok, a szakképzettek, a mentálisan rugalmasak, a külföldet jártak — ha nem is mindig legális eszközökkel — képesek boldogulni a szűkre szabott lehetőségek között is.

Az egyházak szerepe

A végére hagytam, ami e folyóirat olvasóit nem hagyhatja közömbösen, bár kívánatos volna, ha e kör magába foglaljon mindenkit, aki képtelen belenyugodni, hogy a közép-kelet-európai történelem túszai maradjon. A rendszerváltozás utáni szabadság teret biztosít mindazon vallások számára, amelyek történelmileg bevált morális és humanisztikus értékek hívásának engedelmességgel komolyan veszik a szolidaritást, a gyengék gyámolítását, a társadalom kizsákmányoltjait tanúsított kitüntetéssel figyelmeztetve. A pauperizálódás, a kolonizáció, a nomenklatúrából átvedlett burzsoázia, a populista diktatúra fenyegető rémeivel szemben hinniünk kell a hitben, amely alkalmas arra, hogy társadalmunk mindennapjait behálózza a non-profit szellemű segítségnyújtó szervezetek látáhatatlan szálaival. A poszt-szocializmus ugyan egybeesik a poszt-modern kor globális válságával, de ez talán alkalmat ad arra, hogy újraéledjenek a lelkiismeret, a felelősségtudat, a bizalom, a kommunikáció és a szeretet értékei, melyek figyelmeztethetnek arra, hogy a piacon és redisztribúción túl még itt a Földön vár ránk egy másik világ. Hol is élhetnénk egyebütt?

Radnóti Félelmetes angyala

BENEY ZSUZSA

A félelmetes angyal

1930-ban született Budapesten. Orvosi munkája mellett számos vers- és esszékötetete, két regénye jelent meg. Ez az esszé készülő Radnóti-elemzésének részlete.

A félelmetes angyal ma láthatatlan
és hallgat bennem, nem sikolt.
De nesz hallatszík, felfigyelsz,
csak annyi, mintha szöcske pattan.
szétnézel s nem tudod ki volt.
Ő az. Csak újra óvatos ma. Készül.
Védj meg, hiszen szeretsz. Szeress vitézül.
Ha vélem vagy lapul, de bátor
mihelyt magamra hagysz. Kikél a lélek
aljából és sikongva vádol.
Az örület. Úgy munkál bennem, mint a méreg
s csak néha alszik. Bennem él,
de rajtam kívül is. Mikor fehér
a holdas éj, suhogó saruban
fut a réten s anyám sírjában is motoz.
Érdemes volt-e? — kérdi tőle folyton
s felveri. Suttog neki, látítva fojtón:
megszülted és belehaltál!
Rámnéz néha s előre letépi a naptár
sorjukra váró lapjait.
Már tőle függ örökre
meddig s hová. Szava
mint vízbe kő, hullott szívembe
tegnap éjszaka
gyűrűzve, lengve és pörögve.
Nyugodni készülődtem éppen,
te már aludtál. Meztelen
álltam, mikor megjött az éjben
s vitázni kezdett halkan itt velem.
Valami furcsa illatt szállt s hideg
lehellet ért fülön. „Vetkezz tovább! —
így biztatott, — ne védjen bőr sem,
nyers hús vagy úgyis és pucér ideg.
Nyúzd meg magad, hiszen bolond,

ki bőrével, mint börtönével henceg.
Csak látszat rajtad az, no itt a kés,
nem fáj, egy pillanat csupán, egy szisszenés!”

S az asztalon felébredt s villogott a kés.

1943. augusztus 4.

Radnóti kései költészetében legalább kilenc alkalommal jelenik meg az angyal képzete — legrejtélyesebben *A félelmetes angyal* című, 1943 augusztusában keltezett versben. Azt hihetnénk tehát, hogy ennek a vallásos-transzcendens toposznak nemcsak kiemelkedő jelentősége, hanem kiemelkedő jelentése is van. Meggyőződéssem, hogy ez igaz — annak ellenére, hogy e költészetben az angyal jelentése nemcsak hogy nem egyértelmű, de magában véve is nehezen definiálható. Jelentését nem a konvencionálisan értelmezhető nyelvre, hanem annál mélyebben, a lélek mélyéről elsődlegesen felmerülő képek tartományában kell keresnünk — csakis így találhatjuk meg, anélkül, hogy egyértelmű definícióját megadhatnánk, e kiemelkedően fontos szimbólumnak, pontosabban e szimbólum fontosságának kulcsát. Ezzel talán Radnóti versalkotásának lélektanára, mindenekelőtt e költészet vizuális determináltságára is némi fényt derülhet.

Ezért is érdemes ezt az oly ellentétes szimbólumokat összefogó angyal-képet jobban szemügyre vennünk. *A félelmetes angyalnak* ugyanis, *jelentésében*, sem Radnóti költészetében, sem a vallásos vagy tradicionális poétikai angyal-megjelenések között nem találjuk előzményét — egyes-egyedül az angyal-láttatásban. Egészen pontosan a költői képek azon sajátosságában, ahogyan az igazi költői kép egyszerre jelentkezik a láttatás és a hangzás tartományában, e kettősséggel erősítve egymás szuggesztív, a költőiségben „elbűvölő” hatását. Ez a suhogóan fehér, holdfényben derengő angyal ugyanis nem a tévelygő lélek és Isten között közvetít, nem is Isten gondoskodásának jelképe, mint hiányba átforduló jelentésében a *Sem emlék, sem varázslat* című versben és nem is az isteni jelen- és távollét egyidejűségéé, mint az *Első razglednicában* — ez az angyal nem más, mint a *kísértő*: angyali fehérségének álruhájában a Sátán.

Csakhogy a versben, a költészetben, a költői képpalkotás elsődlegességében semmi sem öltözhet álruhába. Itt tartalom és forma a legmélyebb egységben születik — ha a kísértő az angyal fehér fényességében suhan át az éjszakán, akkor ennek, és éppen ennek van jelentése a versben, ez fejezi ki az érzelmek (vagy talán az érzelmeknél is mélyebb létérzékelések) másképpen elmondhatatlan komplexitását, az isteni és a sátáni erkölcsrend egymásbafordulását. Radnóti megpróbálja a sátáni kísértést angyaliba átfordítani

— talán mert nem mer közvetlenül szembenézni a kísértő ördögiségeivel, tudatosan vagy öntudatlanul mégiscsak angyallá alakítja. Teszi ezt egyrészt mint a vallás és a hit peremvidékén (legvalóságosabb tartományában) járó lélek, másrészt mint olyan költő, akinek ereje erre az átfordításra és nem a közvetlen szembenézésre elegendő. Az angyal szimbóluma ugyanis, nagyrészt a képzőművészeti allúziók következtében, többé-kevésbé hagyományos (ha jelentése, Rilke óta, nem is feltétlenül az) — az ördög irodalmi megjelenítése azonban jóval több stilizációt, a hagyománytól elszakadott egyéni képzelőerőt (helyesebb, ha azt mondjuk: egyéni bátorságot) tételez. A költői és az emberi lét erősebb szuverenitását. Radnóti költészetét, úgy hiszem, éppen ez a határhelyzet jellemzi: a tradicionálisnak legszélső határára merészkedik, anélkül azonban, hogy a teljes vállalás kockázatának kitenné magát — s hogyan is tudnánk eldönteni, miért? Azért-e, hogy elsősorban a költői tradicionalizmushoz ragaszkodjék, költői természeté miatt, azért mert Radnóti nem tartozik az újtó, a formailag merész alkotók közé, vagy mert emberi gátoltsága, elfojtása miatt nincs elég ereje ahhoz, hogy valódi költői nagyságát kibontakoztassa? Költészetének legmélyebb kérdése ez, melyre megnyugtató feleletet talán sohasem kaphatunk — magam azonban, számos jel alapján az utóbbi lehetőséget tekintem valószínűnek.

Mert azt, hogy ebben a fehér, a halál angyalát idéző képben, melynek megjelenése mind a *Naptár Decemberére (Nesztelenül közelít/Mély havon át a halál)*, mind a *Negyedik ecloga A fák között már fuvall a halál* sorának hangulatára emlékeztet, valójában a sátáni kísértés jelenik meg mindannyiunk előtt fájdalmasan nyilvánvaló, és éppen angyaliságának attribútumaival lesz elviselhetetlenül fájdalmassá. Hiszen ez az angyal, aki egyszerre létezik kint és bent (*hallgat bennem, nem sikolt/De nesz hallatszik, felfigyelsz,/csak annyi, mintha szöcske pattan,/szétnézel s nem tudod, ki volt*) egyszerre lehet az én lehasadt, ördögi része, a kívülről közelítő kísértő és a büntető angyal. A saját létezés árnyék-valója, interiorizált idegen, s egyben a természet misztikus, anyagtalan láthatóságába burkolt szellemi lény, és nem tudjuk, hogy a félelem, amit bennünk ébreszt, külső vagy belső jelenléte miatt lesz-e ijesztőbbé. Akárcsak Ivan Karamazov látogatójáról, róla sem tudjuk, hogy a meglátogatott lázálma-e, vagy metafizikai valóság, Radnóti angyala is látható a költő elkülönített, megszemélyesített részének. Kísértése kettős: egyrészt a halott anyát ébreszti: *Érdemes volt-e? kérdi tőle folyton/És felveri* — másrészt az aludni készült (mint a halálrakészülőddő szinonímáját) biztatja az önkéntes halálra: *nem fáj, egy pillanat csupán, egy szisszenés./S az asztalon felébredt, s villogott a kés.* Az öngyilkosság itt, most a legnagyobb bűn elkövetésében megjelenő büntetés, az anyagyilkos csecsemő halálos ítélete. És nem kívülről rámerített ítélet: a lelkiismeret görcse szólal meg ebben a versben, az irracionálisan túlcsigázott s talán nem is a valóságos,

hanem valamely elfedett célra irányuló lelkiismeret. Feltételezhető, hogy anyja halála olyan egész életére kiható komplexust alakított ki Radnóti lelkében, mely a későbbi, ráragadó problémák miatt mind kiterjedtebbé és átláthatatlanabbá vált. Erre mutat az a paradoxon is, hogy anyja és testvére halálával talán csak itt és a *Huszonnyolcadik születésnapomra* című versben foglalkozik. A két költemény kapcsolata annál is érdekesebb, mert egy harmadikkal, a mindkettőhöz külön-külön illeszkedő *Huszonkilenc év* cíművel is összeszővődik. Ez tartalmával a másik születésnapos verssel, képeivel pedig (*Álmatlanul feküdtem, szédülés/hintáztatott — huszonkilenc év? hófehér enyészet*) nagyonis közlel, a *félelmetes anygallal* áll rokonságban.

Más alkalommal, Radnóti négy kései angyal-versének elemzése során már foglalkoztam belső ellentmondást tartalmazó angyalképzeteivel. Egyik sem olyan komplex és ambivalens (talán egyedül az *Első razglednicáét* kivéve) mint a *félelmetes angyal*. Ne onnét induljunk ki, hogy ez az angyal valójában önmaga ellentétének is megfeleltethető, hanem abból, hogy számos — poétikai és pszichológiai ok miatt — mégiscsak angyal, s hogy ezzel mégiscsak rá kell, világítania arra a rendkívül komplex lelki tartalomra, ami Radnótiban az angyal, s ezen túl Isten képzetéhez fűződik.

A probléma nem kisebb, mint a lelkiismeret, s ezen túl, tán azt is mondhatnók, hogy ennél is hitelesebben a világkép, a világba illeszkedés eredendően szakrális vagy profán indíttatása. A vers, egyes szándékos persziflázsoktól eltekintve, vagy talán még azokban is, mindig az igazat mondja; nincs módja eredendő igazságtartalmának leplezésére. De azt is mondhatjuk, hogy a vers, teljesen, sohasem igaz — hogy nincs módja arra, hogy önmaga lényegét a felület ránőtt ruhájától megszabadítsa, mert ez a ránőtt, veleszületett forma éppen úgy a kifejező lélek része, éppen úgy megváltoztathatatlan, mint a tartalom. Hiszen a forma a kimondás kényszere, a látás eleve-adottsága, az, ahogyan a költő tudatába engedi azt, ami egyszerre fogalmazódik meg a képben, és a belőle nyelvvé lett szavakban, azokban a képekben, melyek már a szavakra-fordíthatóság jegyében születtek. Ezért tűnik aranyira fontosnak, hogy az ördögi kísértő a fehér, holdas éj oly sokszor megjelenő toposzát ölti magára, s ez kérdőjelezi meg e toposz valóságos jelentését, átmenetiségét a valóság és a látomás között, ez világít rá a nagyon is tárgyiasnak, valóságűnek, legfeljebb stilizáltan valóságűnek látott Radnóti költészetének látomásos jellegére.

Miért nem vettük ezt eddig észre? Azért, mert a látomás tájai is valóságosak, látomás-jellegüket nem abszurdításuk, csak megjelenésük kontextuális helyzete, ismétlődéseik feltűnő gyakorisága valószínűsíti. A *Járkálj csak, halálraítélt!* kötetétől kezdődően egészen az *Erőltetett menetig* Radnóti igen sok versében (voltak olyan időszakok, amikor bizvást mondhatjuk, hogy csaknem mindegyikben), ha pilla-

natokra is, de feltűnik a fehérségnek, a holdnak, ködnek, s a velük együtt megjelenített halálnak a képzete — talán azt mondhatjuk, hogy a halál megszeliődése, elfedése, stilizációja e képekben. (Mint ezt Klujber Anita pécsi egyetemi hallgató szakdolgozatában a *December* című versben kimutatta.) Csakhogy — s ez megint Radnóti költészetének egy sarkalatos pontjához vezet el bennünket — valóságos-e a halál-képzet? Valóságos-e — kérdezzük; de vajon a tökéletesen ismeretlennel szembenézve mit is nevezhetünk valóságosnak? Ne tévesszük össze a meghalás módját (a *Razglednicák* véres képeit) magával a halálangyallal, s a halál semmihez nem hasonlítható, felfoghatatlan képzetét az ebben a képzetben összesűrűsödött, azt elfedő tartalmakkal, olyan tartalmakkal, melyeket e fehér, suhanó angyal-képzet megszeliődíteni és talán elfeledni igyekeznek.

Mi lehet ennek a tartalomnak a mélyén? Egyszerű lenne, ha merő stilizációról, a fiatalok romantikus halál-képzetéről beszélhetnénk, a szerelem és a halál közös, vagy egymást kézen fogó alakjáról, ha ebben a stilizációban orpheusi képzeteket idézhetnénk, s az éjszaka fátylaiban Eurüdiké lassan lebomló halotti pólyáját, vagy nászruhájának fátylait vélhetnénk felfedezni. Egyszerű lenne, ha a képek hangzási anyagából indulnánk ki, a h, l, n hangzók lágyságából, melyek mintha valóban egy posztszecessziós, posztromantikus dekoratív és stilizált lírateremtés jelei lennének. Csakhogy, úgy véljük, Radnóti számára a halál, már az 1936-ban megjelent *Járkálj csak halálraítélt!* című kötettől kezdve történelmileg felismert, reális veszélynek tűnhet. Az őszi, téli éjszakák holdas-havas tájaiban lengő, bolyongó, közelítő halál egyszerre lehet a valóban rettegett sors rémképének megszeliődítése, és olyan kép, mely egyéb, megoldhatatlan, megoldhatatlannak vélt problémák menekülési tendenciáját jelzi. Túl a magánélet megoldatlanságán, talán éppen a költői lét feszültségének kiélhetetlenségét.

A halált folytonosan, újra és újra, ki kell mondani, méghozzá képben (sőt, s ez nagyon fontos, egy másik kép allúziójaként, szinte mindig egy természeti jelenség leírását követően vagy annak tartalmaként — olyan természeti jelenségét, mely megfoghatatlan, képiségekben is inkább hangulatot, mintsem konkrét látványt idéz, a láthatatlanság határán, ott, ahol Eurüdiké követi a költő-Orpheust: az azonnali elveszthetőség pillanatában). Ugyanerről a halálról azonban konkrétan csak egészen későn, a *Razglednicákban* szabad beszélni, a leszámolás végső eseményében (és egyben a költői hang megerősödésének hihetetlen csodájában). A halál képzete mindaddig absztrakció, különlegesen erős kép formájában — sokszor nehéz, majdhogynem lehetetlen eldönteni, hogy képisége, láthatósága nem fontosabb-e tartalmánál, hogy Radnóti nem saját halál-képzetének lenyűgözőttje volt-e, ennek a fehér holdas, széljárta képnek, melyben oly hasonló látási-hangzási alakban jelenik meg az angyal és a halál, hogy emlékezetünkben össze-összemosódnak; az abszt-

rakciónak, pontosabban a megszemélyesítésnek abban a tendenciájában, melyet a költő mintha önnön félelmei, a kimondás közvetlenségének elhárítása céljából varázsolna maga köré.

Ilyen elvarázsoltt, megszemélyesített képzetként, suhogó holdas-féher rekvizítumaiban a későromantika szentkép-stílusát felidézve jelenik meg *A félelmetes angyal*. Alakjában megdöbbentő módon vegyül a szokványos küllem a feloldhatatlan, másképpen elmondhatatlanul komplex (és másutt valóban mindig elfeledett) tartalommal Radnóti angyalairól szóló tanulmányomban *A félelmetes angyalt* az örület szinonímjaként értékeltem, s Radnóti egész költői magatartását ebből, a fenyegető örület elhárításának szempontjából próbáltam megérteni. Abban a tanulmányban arra a kérdésre kerestem feleletet, hogy mit is jelentenek Radnóti kései költészetében az újra meg újra felbukkanó angyalalakzatok. Most ellenkező irányból próbálom megközelíteni a problémát: vajon miért kell az örület és az öngyilkosság fenyegető képzetének éppen az angyal alakját magára öltenie — azért-e, hogy ezzel a félelmet és a készletést a szakrális erkölcsi rend áramkörébe kapcsolja, egy isteni akarat jegyében jóváahagyassa, s így egy el nem követett (tudatosan el nem követett) bűn elkövetéséért vezekeljen, tehát a világ megbomlott egyensúlyát az isteni igazságszolgáltatás jegyében helyreállítsa — vagy éppen ellenkezőleg, az isteni, és éppen az isteni rendben mutassa meg az ördögi princípium jelenlétét. Elvlasztható-e ez a két tendencia a lélek titkos-titokzatos vágyait és rezignációját napvilágra hozó költészetben? Minden büntetés (minden tragédia, ha büntetésként éljük meg) arra szolgál, hogy helyreállítsa a világ megbomlott egyensúlyát, s az önmaga problémáit a világba transzponáló Radnóti számára az ítélet végrehajtása az érthetetlennek tűnő világ értelmét adja meg. Ha azt állítom, hogy Radnóti saját, legbensőbb problémáit vetíti a világra, ezzel nem azt mondom, hogy a világ önmagában véve nem adhatott elég okot arra, hogy a költőt újra meg újra saját, benső bizonytalanságaival, problémáival szembesítse. De a kettő, az egyéni és a történelmi sors, lélek és világ, e különlegesen érzékeny férfiben összerosódott, egymást képviselte és helyettesítette, mondhatnók, elvlaszthatatlanná, megkülönböztethetlenné lett, s nem tudhatjuk, nem a saját problémák elfojtása okozta-e a lélek rendkívüli, már-már profétai érzékenységét.

Radnótiban nem érezzük a saját élet feláldozásának, az áldozati gesztusnak misztikus vágyát, és nem érezzük a világért-szenvedés jellegzetesen zsidó attitűdjét sem. Tehát sem a katolikus, sem a zsidó misztika nem játszik bele ebbe az inkább démonikusnak mondható angyal-képbe, melynek éjszakai-holdas attribútumai jól egyeztethetőek a fekete, ördögi éjszakák patetikus boszorkányszombatjával. A démon egyszerre létezik (vagy nem létezik) bent és kint, a sikoltásból, láthatatlanságból hirtelen kiválik, és suhogó sarujában a holt anya sírját bontogatja, majd öngyilkosságra buzdít, s nem is akármilyenre. Bizonyos, hogy nagyon fontos és nagyon régi képet elevenít

meg Radnóti, amikor az elevenen megnyúzást, a bőrétől-szabadulást tartja a rámerített halál formájának: leválást mindarról, ami külsőleges, ami „társadalmi”. De ha nem marad más, mint a *nyers hús és ideg*, akkor nem azért szűnik meg az emberi lét, mert a test semmivé válik, hanem azért, mert az emberi láthatóság, a formábafogottság semmisül meg. Az öngyilkosság gondolata — mely itt rejtelmesen és elválaszthatatlanul szövődik az örülettel csakúgy, mint a nem-akartan elkövetett bűnnel, a bűnre-születettség kárhovatával, melyek belátása és vállalása, szembesítés, nem vezethet máshová, mint az örületbe (és milyen közel áll itt Radnóti József Attila kényszerességéhez is!) — az örület fenyegetése és az elevenen megnyúztatás nem angyali, hanem démonikus sugallat, s aki sugallja, ő sem lehet más, mint fenyegető démon, nem Istennek, hanem a Gonosznek követe.

1943 augusztusában Európát és Magyarországot már elárasztotta a démon jelenléte. Radnóti költészetében megjelenik *A mécsvirág kinyílik*, a *Nyugtalan őszül*, az *Ötödik Ecloga* felszín alatti borzongása, de még érezhető az idill vissza-visszatérő vágyának költői készítése is. *A félelmetes angyal* tónusa különbözik, de sok mindenben meg is egyezik Radnóti ez időben írott költeményeinek — és egész költészetének — tónusával. Nem mondható, hogy azoknál keményebb, azt sem, hogy halál-fenyegetettsége kevésbé lenne elfelhőzött, stilizációba burkolt. De ebben a versben kimond olyan dolgokat, melyeket másutt van ereje titokban tartani. Itt nyíltan beszél arról a lelkiismeretfurdalásról, melyről tudja, hogy az örület megfelelője: melyről tudja, hogy egyszerre lehet reális és irracionális. A szimbólum, melyben a reálisnak és irracionálisnak szövedékét megjeleníti az angyalnak látszó démon, egyszerre angyal és démon, egyszerre az igazságnak és a kegyelem nélküli ítéletnek hírvivője. Olyan komplexitás, melyben a lélek problémáinak feloldhatatlan jellege kap hangot, melyben ég és pokol, Isten és ördög képzete elválaszthatatlanul egyesül.

Az emberi lélek számára nem Istennek és az ördögnek koegzisztenciája az elviselhetetlen. Mindaddig, míg a kegyelem és a büntetés egymás polaritásai — mindaddig, amíg megadatik a világot polarításokban látnunk, minden végletessége elviselhető. A lét e polarítások hiányában válik elviselhetetlenné s *A félelmetes angyalnak*, és néhány más versének vizsgálatával azt kell meglát-nunk, hogy Radnóti számára valójában a káosz volt elviselhetetlen. Valószínű, hogy ezt próbálta vers- és látásmódjának formáival, amíg lehetett kompenzálni, tán azt mondhatjuk, hogy amíg ereje volt, elfedni. A nagyobb erő talán a szembesítéshez kellett volna — csakhogy nem jelentette volna-e ez egyben a megfagyott csön-det is, a rémület hallgatássá dermedését?

Sírtenger

Marx Tamás halálára

1

*Ki szívott le a mélybe békauszonyos suhanás,
gumicsuklyás szerelem, guminyereg-szemüveges?
A Víz Tündére Asszony, a zöld tenger-márvány ruhás,
aki viaszrőzsákból, virágállatokból szöve.*

*Méhe titok, magánya vízben égkék fényhalkulás,
mint lélegző kristálytömb, kagyló-kaktusz veseköves
s bent szemfenék-bíboron rózsaszínlila látomás:
titán rózsa-koporsó piros zománccal benőve.*

*Az a koporsó-mosoly! Az a vér bőre ragyogás!
S nézel: eleven halál, apád mese-gyász agyában,
vízmélyi levegő-gömb sziklabuborék-csöndjében.*

*Mint Hieronymus Bosch üveghólyag-virágában
az első emberpár, a meztelen bűn-mutatkozás.
Hím-nős idő. Nő-tündér éj-tojás magzatvizében.*

2

*Ott lent a rózsakert alján, az eleven zománctüdő
kavernacafrang csövének gömbhólyag vége egy barlang,
a bíbor hús-csont-nyálhajszál tüdőfalán rózsza-ablak
s a befelé-tágulat kő, mint petefészek, húgyhólyag.*

*És a kő-bent kupolában izzó levegő-félgömb van,
ragyog, lebeg a vízen, mint csillag-méhkas úr-buborék,
árvíz-tetőn szalma-süveg, zöldfém légyarcon a légyszem;
látószilánk-pontszemekből gömb-szött húskristály fénygomba.*

*Ott ül kövér sziklatüskén, mint Rodin Gondolkodója
a férfi-sellő, a vízzel, levegővel kettévágott,
búvár-szemüvege térdén, gumiuszonya kék rája.*

*S a tenger Göncölszekere, a rák-fényváz s a fénybojt-hal:
a kőszivacs-fénytüszájúst a vizet tűzzel cibálja.
Az alvilágba-temetett a Föld-túlvilágáért zokog.*

3

Ez a temetés! Ez a csönd, ez a szivárvány-köd beszéd.
Egy lépvizslapból tekert sejtprizma-oszlop gyertya ég.
És mint a tengeréj dörög a láng-levéltre szúrt sötét
s nézi a lángszív-tulipán vonagló kék erezetét.

A férfi mond tündérmesét, mint tündértűz-búvárhajó
lemerül a fényszerkezet, akár egy szivárványgolyó,
hogy a vízmitosz-rózsakert adjon Isten-atomokat:
mint a Mariana-árok sarába gömbjével Piccard.

A nő az önvád törébe dőlve a szívét szúrja át.
Testéből vér és könny bugyog. Csodát-szülő vár új csodát.
Nem is vár, sorsa tudja, hogy nincs csoda: víz-föltámadás!

A testvérek tenger-térkép sziget-pontjai közt hálót
huzigálnak ujjhegyükkel, s árny-szavuk: nem lehet halott!
S gyászunkra hull tüzijáték fény-szín rakéta-robbanás.

4

Mint ellenmágnés-páratoll levélhőhártya pontszita-szánon,
a lábszárvégi lencsehas lökő gravitációs szerkezet,
a kitintű-kosár lábak taszító-talpán, a súly-hiányon
a víz bőrén csúszva futó vízipók, a csontküllő-fényharang:

S vizen csak Jézus tudott így járni, fénypara-molekulák
könny-tömegéből szőtt testtel, amiben mint a halál fékezett
csöndje suhogva száll a vér, kapillárisaiban zene ráng.
Süllyedéstelen tűzkristály, tömegvonzást visszagyűrő visszhang.

S a vízmélyben fordítottan, mint az ezüstnyárfa arany-lombja
a tükörkép Isten rezege, talpa fönt a víz-héj csiga-fodra.
S a vízipók árny-szekere lencse-kerék a víz-alja sárban.

Téged a Tenger Rózsa-Szörny csókkal szívott kő-szívpitvarába.
S virágállatok rajtad, mint potroh-tüdők kék csillag-szakállá:
vércsigák far-szivacsokra. Fekete lyuk vagy magadba zártan.

*Vagy mégis élsz, ha élsz halott? Tengerhús-sziklán, korallkert-véren
ülsz, beszélgetsz a halakkal s körül-leng az állat-aranyérem,
aranytányér-alsóajkú pikkelylevél, kék uszonytövé toll,
tűzdozoz-rács víziszekér, nyeles-szemű nyálgömb szivárványból.*

*S bozsog, rezeg, ring, lobog, áll s örvénylik, mint hajfüst, csöves pára,
nyílik, becsukódik, ráng, fal, asszonykontyot csomóz önmagára
a virágállat-lepedő, a csillagtenyészet-virágoskert
s árny ha hull a bizsergésre: cápahas felhős gyémánt-türelmet.*

*Vagy cápaszem villám-sarló hajlik, mintha üvegkalász
taréjfodrát nyesen s polip, bíborcsiga, tintahal-esernyő
s papírcsévés fényzománc-rák, rubintrózsza-szájú sünhal vigyáz.*

*Eltűntél, mint P. B. Shelley. Vagy a tenger titán-üvegcsengő
halmaz-csilingelésében delfin-hát huszárként szállsz a vízben,
fogsor-vigyor hús-rakétán, ráján, mint sárkányrepülő-vázban.*

LERCH TAMÁS

Nem félsz

*nem félsz a pokolba kopogni?
Fölvérzik az ajtó, átbújsz sebében,
parttalan hullámszik a folyosó
átlendülsz a bűzös sötétségen
száraz lábbal gázolsz a hányadékban
s a pillanat kifeszült ütemében
mintha búvölödnél, kopárra sápadsz*

*Nézed a Kígyó lyukas szemét
torkába dobod beledet, májad
fölpattan boltíves koponyája
fölsíkkolt behunyt röppenő szájad*

*s a pacsirták forró kis higany vére
megrepszti a bugyrok burkát
sebesen szökik föl az égre*

Napfény a Portland Place-en avagy Port De Staël

TANDORI DEZSŐ

Született 1938-ban Budapesten. Író, költő, esszéíró. Leutóbbi írását 1995. 8. számunkban közzeltük.

Olyan sok szépet lehet írni, annyi igazat — s akkor még oly szelíden, annyi bőséggel nem történt semmi. A teljes igazság lehet csak a cél, annak ellentétjével is, lásd: ne ijedj meg irtóztató szövegektől, hadd mondják csak a zenészek a kazetta szövegrészében, te a zenét hallgatod, és a zenének madárszó is a része náluk, és vízcsobogás, megállsz a Portland Place-en, hosszúkás tágassága üzletek híján Dublin főútját idézi, egy szobor tövén leülsz, kazettát cserélsz, igen, az előző is súlyos fém volt, nehéz metál, nehéz megállnod, hogy most, annyi halál után, ne ezeket figyeld, vedd, amennyire teheted, bár pénzedre nagyon kell vigyáznod, most, hogy a lóiroda is elhagyott — a szesz után, a sült krumpli után, a művészeti könyvek után, a cigaretta mellett, na, talán még jobban —, reményed sincs, hogy bármit visszanyerj, kazettát cserélsz napfényben a Portland Placen-en, süti ritkás koponyád, így mondod, ritkás koponyád a nap, hogy a haj jó frissen kerüljön ősszel hamar megint kötött sapka alá, haha, és az előző banda, a zenészek, *Life of Agony*, így hívják magukat, a *Type Of Nothing*-nak köszönetet mond a borítón, te épp ezeket a *Type*-okat teszed be a *valkíba*, nem akarsz *vakít* mondani, a vak Pipi néni miatt, szép madárcsicsergéses, hörgéses zene, szó se lényeg benne, amit a szövegrészben mondanak e „típusok”, hogy minden fehér embert meg kéne ölni, akkor lennének ők szabadok. Sok mindent „mondunk”, igaz?

Szobádba besüt a délutáni nap az udvar felől, akár egy Kavafisz-versben, láttad is a házat, ahol Kavafisz lakott, írtad is ezt, megfizethetetlen hotel, őstől ez a szállodád is bezár, vége az olcsóságnak, jössz-e Londonba egyhamar, kellene fényképezni még „Dokumentaccs” kamarakiállításodhoz, Dublint, Londont, végig kellene járnod utaidat, hajnalok a St. Martin dolgok környékén, Lane, templom, és Martin volt eredetileg Szpéro családneve. Ha visszagondolsz arra az útra, melyet Szpéroval megtettél első délelőtt, ahogy hazavitted, igen, elszállhatott volna, ügyetlenül, nem messze, csak épp az elérhetetlenbe... az volt a legremesebb. Ami történt, nem történt, mondod, te vállalod most „a durvát”, köszönetül annyi megmenekülésért, amiben „részed volt”. Vagy mert ezt akarja veled Célod, melyet nem ismersz, mert ő ismer téged. A Madárkirályság ide plántált, legyen ennyi elég. „Pardon. Ma-

dár”, mondod, elnézést, nem egészen ember vagyok, erre most jövök rá, mikor már az emberi dolgokat egészen megszerettem. Na, nem mindent. Ahogy Beckett mondja: menj, igen, menj végig újra hajnalban a Monmouth Streeten, a Koh Samui és a Spatz butikok előtt, ahol majd rád alkonyodik, mert menj le megint este is, menj a mozikhoz a Leicester Squarre, ahol a körhintát láttad, mikor hétfőn hajnalban szétszedték, az az ember felszökkent, átölelte egy kakas vagy egy ló nyakát, a fej a kezében maradt, aha, ez a dolga, szétszedik a figurákat, láthatta, gondosan ellenőrizte, fog ez menni, egyelőre ő ment, a semmit tenni, majd egy óra alatt összevágja, egy szál ló vagy kakas fejtenül, a többi állat fejjel: forgott tovább a körhinta, íme, az egyedi sors. Miért pont ez a bábú, na, miért pont te, ha majd úgy adódik?

Galériád a Cork Streeten, Waddington, Joanna Miró, azért egy gyors látogatás most is esedékes, de múltkor a De Staël kép nem volt ott, istenem, De Staël, mily mediterrán könnyűség, puha színnek teljessége, igaz, véglegessége ragyogtatja a vásznait, és nem is hinnéd, hogy az abszolútum igénye ennyire nem megy neki, igen, így, nem megy, sokallja, amit csinálnia kell, tömérdek rendelés, nagy véglegességet akar, abból festeni, csak és csak a festés, igen, de a fej... a kakas vagy a ló feje... ez olyan történet... De Staël nem bírja, hogy egyetlen fej is hiányozzék a körhintáról, a családjá, például, a felesége és a gyerekek, ők Párizsban vannak, a téli Antibes kopár, a megrendelőjével veszekszik, aki hitt benne, új fordulatáért — ah, Eliot! — letolja, álmatlanság... én: miért nem szed altatót, na ja, miért viszketek minden este, az 57 kiló teszi? a zsírtalansága? nem a cigi, elmegy a cigi, nincs pénzem Londonban cigire, ha a heavy metálra költök, nincs pénzem cigire se, „költök”, jó vicc, vettem egy *Suicidal Tendenciest*-t és egy klasszikus *Slayert* és egy *Corrosion of Conformityt*, kész. De ezeket adni tudom, átmásolva, zenekíséretként, úgynevezett esetjeimen, kiállításmegnyitáson, mint a clochard, aki nem tudta azt adni, amit tőle vártak volna, aminek hitték és tudták őt, ő azt amnéziája okán nem tudta, hitte is, nem is, de mindent akart adni, hát képkivágásokat... leült a zenegéphez, hallgatta az operaáriákat, melyeket feleségével állítólag ő, egykor, hallgatom a *Suicid. Tend.-et*, de jó szövegek, istenem, szemközt Virginia Woolf képe étlapon, Virginia Woolf's Bar, most mit mondjak? Menjek el hajnalban a St. Martin környékére, még, a kis sikátorokba, mossák a járdát, menjek el a mozik alkonyába, jöjjenek haza.

Fülemet szó szerint leköti a *valki* fejhallgatója, elálló fülemet, nagy orromat kéne valami személyi kis szaglomasinának kecsesebbé tennie, á, oly mindegy, öreg vagyok, Eliot, és kész, és mit akartam mondani még, aha, egy ilyen ajándék, clochard, én, a zenéről, igen, ha a *vókin* a hangtompítót beállítom, s mindig így hallgatom a zengést, olyan mindig, kezdettől, mintha kicsit süket lennék, evidencia-mondásom: ha azonban eleinte teljes hangerő-

vel hallgatom, akkor csak később érzem úgy, mintha kicsit süket lennék, s akkor már nem kell lejjebb se venni, védelem se kell; megyek a Portland Place felé a Regents Park felől, jó ég, végigjártam egy rémes út felét, a *Times*-ban olvastam, gyönyörű színes képekkel volt a cikk, a múlt héten két színesbőrű, ázsiaiak, késsel elkaptak egy ázsiai nőt, egy anyát, titkárnököt, ment a férjével találkozni egy metróállomáshoz, délután ötkor, fényes délután, telefonált riadtan egy kollégájának, követik, de a fülkéből kilépve oldalának vágta a kést, kísérték, közrefogva, elborzadtam ma, hát emberek tucatja látta, autóból látták, egy lassú, hosszú kivégzés volt, bevitték a parkba, jó isten, egy kilométernyit menteltek velem, ott megerősítették, összeszurkálták késsel, kirabolták, eszméletlenül verték, este tízkor támogatta oda valaki egy rendőri hely — falához, s ott is hagyta, itt semmi olyan nincs, hogy minden ázsiai meg akar ölni minden ázsiait, itt semmi sincs, itt a napfény van, a virágok tündökölnék, anyák tolják gyerekeiket, ragyog a nyár a júniusi hidegek után, holnaptól Ascot, én már nem nézem, nem lépek Bloom úr nyomdokaiba az idén, többé nem hallgatom a „gyilkos” és „öngyilkos” ártatlan és nem ártatlan zenéket, süt a nap.

VASADI PÉTER

Szavak ideje, tere

*Van olyan óra, melynek
percegését alig hallani.
Mintha bennünk tiktakolna.
Csöngése hajnali*

*szavakba fordul;
igék által megméretünk.
Mélyben, magasban.
Igazi nevünk*

*betűin a sejtés fodrozódik
mint sivataghomok;
alatta forrás rejlik, meg
reves kövekkel városromok.*

Birtokviszony

Olykor siettében hirtelen
megáll az ember. Nincs verem
útjában, az aszfalt sima
csöppet mégis meg kell állnia
valamiért. Talán a messzeség
kel föl nehézkesen s elébe lép.
Cipője orránál kődarab
hever furán, mintha nagy
teher nyomná. Vagy könnyű csak
miből egyéb, mint csillogó nyak
nem látszik. Odébb ne rúgd!
riad magában az ember. Kerub
rebbenhet róla le. Vagy hátranéz.
Csak szárny és szárny és semmi kéz.
Áll, mint a tű. Süt, mint a kés.
Jelentése, hogy jelentéstelen.
Akarat mondja: Színig egy velem.
Meggégyenít, ha azt hiszed, nyitott vagy.
Minél messzebb a lét, annál nyitottabb.
A táruzó Ajtó is, íme
nem ütközik a világ szélibe.
Sok méla körbe, körötte kaszál;
benyitni kell. Nem tárva-nyitva áll.
S nem vár, ki megy. De jön, ki van.
Gyűjti az ember szívkamráiban
a drága törmeléket
mert minden a tiétek.

Tél a hegyekben

Tél a hegyekben. Hófödte csúcsok. Régi ismerősök. Ismét csengettyűk. Csípős reggeli hideg.

Hétezer ember a kolostor udvarán az eskü újbóli megpecsételésén. Ruhájuk vöröse. A szertartásvezető ritmikus-monoton éneke. Kefefrizurás, fekete üstökök.

Negyedbe vágott ökörhús a mécses fényében. Sárga faggyú. Kutyák. Taknyos, elvadult gyerekek, rájuk sem hederít senki. Kéregetés.

A szerzetesek előzékeny vendégszeretete. Nagy termosz tea, gyertyák.

Vadonatúj, bársonyos akriltakaró. Hozzá steppelt kínai paplan.

A szomszéd kolostor aranyozott tetői. A sarkokon sárkányok.

A láma őrző szelleme, tanító és barát egy személyben.

Dolma, aki nem jött el a találkozóra, mert tudja, hogy erős szagot áraszt a menstruáció első napján.

A szent sztúpa története. Rendkívüli tulajdonságai. Mennybemenetele egy alkalmas pillanatban. A zárandokok imádása. Fény-, hang- és ételáldozat.

Sáfrányszálak. Kardamon.

Csecsemőhulla műanyagzacskóban.

Báméskodók.

Tibet nemzeti hőse: huszonnégy éves és megtisztult.

Lhamo: ahogy nevet, amikor az energiát hívja. Cápafogakat hord a tisztátalanság kiűzésére.

A rák osztályozása.

Okai.

A kelések leszívása kis ezüstcsövön át. Kocsonyás-gennyes masszával teli zománclavór a szertartás végén.

Bölcsesség, azaz a dolgok mélyére látás az élet zűrzavarában. Kérdés: — Hogy lehetnék boldogabbak a földön?

Válasz: — Meg kell értenünk, hogy a világon minden a helyén van.

Itt — a virágokkal borított trón. Ott — Mára emberei, Szaturnusz ügynökei.

Lappangó pestis a városokban és a beszélgetésekben. A dollár árfolyama.

Telekspekulációk. A világszép musztangi hercegkisasszony. Húsos derelye. Hasis. Sár.

Angol nyelvű, fehérek által szerkesztett bulvárlap. A fiatal, jó kondícióban lévő király és első minisztere — rokkant aggastyán, aki tizenöt évet ült ellenzékiiségért, mígnem legutóbb megnyerte a választásokat. Vajon a palotába is a régi, tüntetően viselt, kopott

zakójában vonul be? Hát nem egészen, ez alkalommal rendesen felöltözött ugyan, de egy rozoga Toyotán érkezett.

Tüdőbaj. Rizspapír. Bélyegek.

A Dhaulagiri északkeleti fala hajnalban. Átható, kristálytisztá, fagyos üresség, mindenfajta fundamentum nélkül. Isteni ízek.

Kip-kop.

Ne hagyd, hogy megöljenek. Ne fagyj meg.

Forró víz. Whisky.

A keleti bölcsesség lényege — a mérték. Előre látni, ami jön. Alkalmazkodni hozzá.

Távoli országban, választott hazájában élő barátom. Az ő öt jó tanácsa, egyik jobb, mint a másik. Sajtgyűjtés.

Furcsa, halálos betegség gyógyítása.

1. Imával.

2. A test megtisztítása minden szennyeződéstől.

3. A betegség eltávolítása az elméből.

Egy zsák ékszer a tanító háta mögött, tündöklő, akár a csillagos ég. Zafir- és fahéjszínű brokát, kis repülő sárkányokkal. Borsos tej. Hajlongások.

A Dzogcsen mint reménység. Pénz. Magasrendű energiák, melyeket tilos emlegetni, különben kihívjuk őket magunk ellen. Hatalmas, gyönyörű, új kolostor. A kapunál havas oroszlánok. Az a bajszos, szemüveges pasas a sárkányrepülőn ott Rómeó. Az az elgyötört, elvadult, túlérzékeny lény ott messze északon — Júlia. Hogy hesegezzük el a kérdés irodalmi megoldását? Hát így meg úgy. És még hogyan? Aha!

Tiszta idő. Kavarodás. Cideó a félig zárt tartományról. Lovak seregszemléje, harminc éve az első. Kozmikus erőket jelképező táncok, amit karatézó ejtőernyősök bemutatója szakít meg.

Mezítlábas zarándokok, hátukon matrac. Almás lepény. Egyszerű emberek alázata. Pletykák. Korrupció. Csempészés. Közömbös arcú titkosrendőrök az esti tömegben, csak a szemük dolgozik.

Love, vagyis meztelen pár a hideg konyha padlóján. Kulcs csikordul a zárban, lépések. Halott arcú öregember, aki minden nap ugyanazt a segítségért könyörgő éneket kántálja. Bátortalan, nagyon fehér túristák sortban, kamerákkal, egy másik mese képeit fényképezik.

Erős déli napsütés. Üzlet. A szomszédos repülőtérről hallatszók motorzúgás. Ott lenni, ahol vagyunk. Tea a teraszon. Finom olaj lábáztatáshoz. Ritka, vagyont érő, sikert és boldogságot hozó magashegyi kristály, melyet ezrével hamisítanak odalent. Egy tajvani gyár, amely csak ezt gyártja.

Behavazott, lilába játszó csúcsok. Elégedett, egymás kezét fogó hasított szemű milliomos-fivérek.

Siva-szentély a város északi felében. Élénk színű por-kupacok. Talapzaton álló óriási kőbika, fényesre fogdosott, jókora herezacskói. Ünneplőbe öltözött, virágkoszorús asszonyok. Puskás őr.

Kilenc különböző áldozat.
Egy kis hála. Forró fokhagymás leves.
Az átutalás hiányából származó hibák. Kéthónapos I-csing kurzus.
Búcsú-karszalagok.
A visszafelé menekülő föld.
És Te — szerelmem — ocsúdj már föl, ébredj, mert nincs sok idő!

Jegyzetek

A szöveg némi magyarázatot igényel. Az *eskü újbóli megpecsételése* a tantrikus buddhizmus szertartása, amelyben a hívek időnként megisméttlik esküjüket, hogy felhagynak mindenfajta negatív cselekedettel. *Huszonnégy éves és megtisztult*: az elme olyan érzelmeiktől való megtisztulásáról van szó, mint az irigység, gyűlölet, kapzsiság, stb. *Sztúpa*: buddhista épület. *Mára*: buddhista sátán. *Musztáng*: hegyvidéki királyság Nepál és Tibet határán. *Dzogcsen* vagy *Mahá-Ati*: a halhatatlanság elnyerési módozatainak tana, valaha az indiai kultúrákban volt ismert, jelenleg csak Tibetben művelik. *I-csing*: ősi jóslási rendszer, a konfuciánusok is használták.
Reiman Judit fordítása

VASADI PÉTER

Válasz

*Csak kérdezel, felelet után is
kérdesz: mi ez? Mi az? Ki ő?
Titkos lökésekre meg- s
megremeg benned az idő*

*amelynek vízszínén
szívében hordva képedet
királyian
a Kosmosz-Koldus lépeget.*

Apokaliptika

*Józan vagyok forrpontonon.
Átkelek rajt' agy-pontonon.
Visznek a biztos lángbokák.
Puhul a vas, ég a brokát.*

FODOR ANDRÁS

A haldokló nagy-lelkűsége

*Korábban jött a díjátadásra.
Csont-bőrre fogya odaült
a fűtőtest elé,
magától kezdte mondani,
egy éve mennyit szenved.
Mintha cementfalak közt járna,
a hidegérzettől állandóan vacog.
És idegeiben a végehossza-nincs
vizsgálatok, a kiszolgáltatottság,
a rettentő feszültség,
hisz testében olyan
kegyetlenül kurkásztak már, hogy
végtére, amikor,
kimondták, mi a sorvadás oka,
— amiben meg kell halnia, —
szinte sírva fakadt a megkönnyebbüléstől.
Mert nincs igénye több, mint
a még viselhető,
viszonylag jó közérzet
ebben a kegyelmi időben
ami még
utolsó partiként adatik.*

*Nemes önfegyelemmel
nem tette hozzá,
hogy ez az egész
játszma nekünk,
a szemlélőknek is
csak ideiglenes.*

Új írói magatartás felé

RÓNAY LÁSZLÓ

Könyvek mint modellek

1937-ben született. Irodalomtörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi írását 1996. 1. számunkban közzöltük.

Kétségtelenül válságos korát éli a magyar irodalom (is). Lassan eltűnik a kis népek irodalmának korábban oly jellemző típusa, a sorsvállaló, váteszi megszállottságú író. Írni — foglalkozás, műhelymunka, melynek érdekességei felgyűjtják ugyan művelői képzeletét, a befogadókat viszont kevésbé foglalkoztatják. Nincs már szükség az irodalom ellenőrzésére, mert visszaszorult, s egy szűkülő kör érdeklődését elégíti ki, amíg egyáltalán módja van erre.

Az író ugyanakkor érzi a veszélyt. A hagyományos erkölcsi értékek megkopását, az élet farkastörvényeinek eluralkodását, s mindenekelőtt a személyiség gyökértelenné válását. Az irodalom válasza ezekre az aggasztó jelenségekre sokféle. Követheti azt a világszerte megfigyelhető szellemi áramlatot, amely a hagyományos értékekben való kételkedést mutatja követendőnek; heroikus elszánással vállalhatja a hagyományok őrzését; némi derúvel és öniróniával vértézheti föl magát, vagy megkezdheti egy új modell kialakítását. A számvetés gesztusát érzékelhetjük például Kenyeres Zoltán *Irodalom, történet, írás* című kitűnő könyvében, amelynek talán az a legnagyobb értéke, hogy szerzője a múltra és a jelenre egyaránt nyitottan összegzi az irodalom befogadásának és értelmezésének lehetőségeit és esélyeit.

A következőkben szinte taláalomra választottunk ki néhány különféle műfajú könyvet, hogy ezek alapján próbáljuk bemutatni a mai magyar irodalom néhány jellemző törekvését, önkifejezési módját. Érezni bennük egy új írói magatartás és szemlélet lassú formálódását.

A megerősödött gyermekség

Csukás István a legszerencsésebb költők közül való: megőrizte magában azt a gyermeki adottságot, amelyre csak ritkán, fájdalmas döbbenettel eszmélünk rá, mint Kosztolányi, hogy nincs meg a kincs, amire vágytunk, s nem vagyunk otthon az égben. Az *Étellift a pokolba* gyermeklelkű költő alkotása, aki meg is vallja, hogy apahiányban szenved, s aligha véletlenül képzelel éppen Kosztolányit az apaszerepbe (*Már öregebb vagyok, mint Kosztolányi*). Csukás István a mi tétova reménykedésünket írja meg *Gyermekarcom visszanez rám* című remek versében: *Gyermekarcom visszanez rám a tükörből, / próbálkozom... / hogy kicsaljak legalább egy irgalmas mosolyt.*

Furcsa, egyben jellemző századvégi életérzés: nem egymással értünk szót, hanem a madarakkal, kutyákkal, vagy éppen a néma tárgyakkal.

A költő azonban nem szorong. Némi derűvel veszi tudomásul, hogy évről-évre elveszít magából valamit. Nem bohóc-allűr ez, hanem a személyiségét átható vidámság, az a készsége, hogy át-lelkesíti a néma tárgyakat, s játszik mint az önfeledt gyerek: *vo-nultunk hármásban, / párhuzamosan, ki-ki elmerengett / a saját baján, a vasúti sín az elgurult / fejű költőn, a csöpögős orrú ősz, hogy / mennyi a sírnivaló, én azon, hogy miért / halunk meg egy kicsit minden őszel? (Ez a csöpögős orrú ősz).*

Olykor-olykor azért elkomorul. Kivált, ha mestersége sorsát szemléli. Egyáltalán, kell valakinek a vers? Az a vers, amely egyre inkább önmagába zárul, mert alkotója lemondott arról, hogy mint elődei tették, érzelmeket fejezzen ki vele, vagy szolgáljon általa? Valami eltűnt az életünkben, s vele a hagyományos líra is szép lassan elmerül: *...a jóság, a szeretet, / a türelem, a becsület és a többi, amire már / csak halványan emlékszünk, félborjúként / felfüggesztve lóg a keresztén, amiért eddig éltünk: / mitől van kedvem játszani, szavakkal vacakolni? — Mégis a vers lehet Isten szájába dugott hőmérő, / vagy utolsó korty a végleg eltűnő ivóvízből.* Jellemző e nosztalgikus költemény címe is: *A vers már túl van minden forradalmon.*

A védekezés lehetősége

Petőcz András *Az írógépelt félelem* című költeményében olvasuk a következő sorokat: *A madarak mozdulásai, / tétova-bizonytalan szárnycsapásai — csupán védekezés-kísérletek — a mind-sűrűbb / levegő ellen, a levegő súlyosbodó / sűrűsége ellen. Mozgatják apró / szárnyaikat, de szárnymozdulásaik / éppoly feleslegesek, / mint ahogy feleslegesek / pusztulásaink-elmúlásaink. / Tehetetlenül / és kiszolgáltatottan védekezünk. S ugyanebben a versben: Tétova / szomorúsággal, egykedvű / szorongással pusztulásunkra / figyelünk, pusztulásunkra figyelő / önmagunkra.*

Aligha véletlenül áll hangsúlyos, szakaszrő helyzetben az „önmagunkra”. A költészet és a költő elmagányosodásának tudatát fejezi ki e visszaható névmás. A hazai irodalomban már e század közepén megfigyelhető, hogy az írók makacsul tiltakoztak a rájuk osztott szerep ellen. Márai Sándor író akart lenni, semmi más. De ez az író még hosszan elmerengett azon, kinek ír, mit őriz meg a múltból mesterségének szigorú gyakorlásával. A *Szindbád hazamegyben* Krúdy hosszú tünődése nemcsak az író mesterségének önkifejezése, hanem a nemzethez való hűség gyönyörű vallomása is.

Az a rettenet, amely elárasztotta a világot, mintha arra készítetné az irodalmat művelőket, hogy bunkerbe zárkózzanak. Már-

már közhelynek minősült egy időben a Pilinszky János és mások által is megfogalmazott gondolat, hogy a második világháború szörnyűségei után másképp kell, csak másként lehet beszélni. Ám a második világháború mintha be sem fejeződött volna. Újabb és újabb háborúk törnek ki, szörnyűséges népiértásoknak vagyunk tanúi, mára a legszebb szavak is megkoptak, hiteltelenek lettek. Az utolsó mohikánok még reménykedtek, hátha megőrizheti méltóságát, súlyát az irodalom. Érdemes megfigyelni, hogyan küzdött korával az öreg Illyés Gyula. S az sem tanulságok nélküli, hogyan törték darabokra utolsó korszakában a versei. Mintha egy iszonyú marok szorítása roppantotta volna szét őket. Illyés megérezte és megszenvedte, amit Petőcz András így fogalmaz meg: *Látszatmozdulás, látszatüzenet. / Mind-sűrűbb levegő-féleségben / lépkedek...* Az öreg költő a látszatokkal vívta harcát. Megpróbált a valóság medúza-arcába tekinteni, de nem sikerült. És utódai a látszatok hálójának foglyai lettek. Már azt is sejtjük, hogy igaza volt Adynak, aki a Nietzsche utáni világban bámulatatos egyértelműséggel mondta ki: *Minden egész eltörött.* Petőcz András ezt *Letérdepelve* így fogalmazza meg:

*Aztán még úgy imádkoztam: Láttam, hogy hullik
Adj erőt, Uram. Darabokra minden.
Adj erőt, Uram. Darabokra, darabokra.*

Felejtteni? De mit?

A felejtésért való esdeklő könyörgés ősi lírai közhely. De századunk lírikusainak történelmi léptékű iszonyatokkal kellett számot vetniük, s ezeket elfeledni szinte lehetetlen. A Pilinszky versében felbukkanó „az a francia” voltaképp korunk jelképe. Egy öldöklésre, megaláztatásra, hazugságokra alapozott koré. Petőcz András ugyanazt a rettenetet érzékeli idegvégződéseiben, amit Pilinszky érzett:

*...csak, csak, csak tudnám
feledni azt a franciát, végre, végre
elfeledni őt, lélegzetfojtott futásom
félelmét, szorongását, ha, ha feledni
tudnám, ha feledni tudnám azt a rohanást.*

(Virágszirom: kékes-fehéres)

A felejtés egyik esélye a visszavonulás. A mesterség sáncai mögé, az önértelmezés új és új variációit alkotva. S az is lehetőség, hogy a költő elveti a szavakat, mert hazugok, s bosszúból vagy kicsavarja őket, vagy eljátszik velük, hátha új alakzatra talál, ami egyedül és kizárólagosan a saját tulajdona. A költő képzettársításai menedékébe húzódik, hátha azok megjelenítésével olyan saját világot alkot, amely sérthetetlen, hiszen magyarázatára csak ő,

vagy a kiválasztottak szűk köre hivatott. Stephen George körében és Mallarmé szalonjában készülődött a költészetnek ez a szemlélete. Egyre-másra születnek a naplók, amelyek személyes részében hirtelen felbukkan egy köztiszteletben álló személyiség, aki lelkesülten dicséri a naplóíró valamelyik művét. Ez is önigazolás. A tekintélyre való hivatkozás, egyben a hozzá való menekülés mozdulata.

És persze az sem lehetetlen, hogy leromboljuk a tekintélyeket, összetörjük a kőtáblákat. Semmiképp sem véletlen, hogy szinte a képrombolók dühével fordultak egyesek Illyés Gyula és Németh László ellen. Velük együtt irodalomfelfogásukat is eltakaríthatják. Az irodalomnak azt a szemléletét, amely nem engedi meg a visszahúzódást, s a kétkedést nem teszi világmagyarázó elvvé. Felejtetni és másokkal is elfelejtetni — ez is a menekülés egyik útja.

A felszabadító nevelés

Az új törekvések egyik jellemzője az eltökélt komolyság. Az önigazolás kényszere, a világban tapasztalható rossz, a szereptudat elvesztése okozza ezt? Maga a jelenség nem újkeletű; Adyék hasonló öntudattal kezdték irodalmi működésüket, de hogy polgárjogot és népszerűséget szerezzenek, ahhoz Karinthy Frigyes is kellett. Az *Így irtok ti* többet használt az új irodalom ügyének, mint sok száz bölcs elemzés. A nevetés megnyit, készségesebbé tesz az ízlésünk ellen valók befogadására.

A mai irodalomnak is csak hasznára válhatik Reményi József Tamás és Tarján Tamás működése. Paródiáink nemcsak a modorosságokat tűzik tollhegyre, hanem értékítéleteink kialakításában is segítenek, s megajándékoznak a derű perceivel. Ahhoz hogy nevetni tudjunk, jó nevetetők is kellenek. Nem leleplezők, hanem olyanok, akik érezhető szeretettel és beleérzéssel teszik nevetségessé az irodalmi furcsaságokat.

Tudunk-e még nevetni? A *Ciróka-maróka* szerzői azt remélik, igen. S ha az irodalom nevetésre kész, talán abban is hihetünk, hogy az író nemcsak elvéve kelt érzelmeket, s hogy előbb-utóbb visszaáll az olvasóval való kapcsolata, amelynek híján a vers és a próza mesterség, de nem olvasmány.

Az irodalomnak s általában a művészeteknek mindig nehéz időszaka jön el, ha művelői teljesen figyelmen kívül hagyják a befogadói igényeket, füttyülnek az olvasókra, a nézőkre, a hallgatókra. Még az igazán komoly, mesterségüket áhítatosan tisztelő művészek is megengedtek maguknak némi lazítást, s némi iróniával és öniróniával ábrázolták az általuk művelt művészeti ág máskor komor eltökéltséggel alkalmazott törvényszerűségeit. Fried István és Kelemen Zoltán *Zene-szó...szó...szó* című esszéjében olvasható egy szellemes Hamvas Béla-elemzés (*A láthatatlan elmélet*). Ebből kiderül, hogy Hamvas nem átalotta nevetségessé tenni a

pozitívista hajlandóságú, aprólékos filologizálást, hiszen olyan könyvekről írt recenziókat az Esztétikai Szemlében, amelyeknek címét és szerzőjét ő találta ki. Így talált alkalmat és módot, hogy saját, az egész megragadására törekvő elveit kifejthesse.

A művészi magatartás egyik, ugyancsak derűvel és némi lemondással átszínezett lehetőségéről szól egy izgalmas Rossini-elemzés: *A(z) (el)hallgató komponista*. A zeneirodalom egyik talánya a hallatlanul népszerű operaszerző elnémulása. Néhány évig a zenés színpad számára komponált szellemes, pezsgő műveket, aztán megelégedett ételreceptek „komponálásával”. A „szakácskodás mögé rejtőzhet az undor a sikertől; leplezheti a félelmet a lepleződéstől; lehet távolságtartás, és sok minden idézőjel közé tetele” — olvassuk az elgondolkodtató esszében.

A zeneirodalomban korábban sem volt ritkaság — részben az előd iránti tisztelet megnyilvánulásként — egy-egy motívum, dallam fölhasználása. Ez az eljárás az újabb irodalomban teret hódított, nem ritka, hogy az író olyan mozdulattal emel művébe vendég-szövegeket, mint aki arra figyelmeztet: ezt már más is elmondta, kifogytunk a mondatokból. Ám ez inkább ironia. Mert a mondatok sosem lesznek hűtlenek hozzánk, s éppen az ilyen rejtett idézetek beépítésénél kell leginkább ismerni titkaikat.

A folytonos dallam

Ha azt a sokat vitatott, olykor indulatokat is keltő fogalmat használjuk: katolikus irodalom, először nyilván Sík Sándor meghatározására gondolunk: jó, értéket adó és mutató művekre, melyeknek szerzői hisznek Istenben. Ha tovább boncolgatjuk mibenlétét, fogalmi tartományán belül is különbséget tehetünk azok között az írók között, akiknek hite kikezdzhetetlenül szilárd, mások viszont folyvást kétkedés és bizonyosság végletei között ingadozva fogalmaznak meg Istenhez fűződő kapcsolatukat. Mindkét művésztípus képes felvillantani azt az érzületet, amely sajnos meglehetősen ritka manapság. S még ez is kétségekkel, bizonytalansággal itatódik át: öröm és csalódás különféle változatait mutatja. Az élet természetes eleme a rossz. Ám benne is fölsejlik a Megváltó tövissel koronázott képmása, mint az ünnepi remény jelképe. Ezt a kettősséget sugallják Csanád Béla *Boldog ünnepet, hazám!* című kötetének versei. Rezignáció és fogcsikorgató elszánás végletei között születnek önvalomások, melyeknek könnyes, nosztalgikus alapérzését átszínezi, olykor ünnepi magasságokba emeli a kikezdzhetetlen hitből fakadó szilárd meggyőződés, melynek lényege — ellentétben a mai líra szemléletmódjával — a keresztény igazságok és hagyományok meggyőződéseképviselete, s ez lírai formálását áttetszővé, bizakodóvá teszi:

Én hallottam még az éneket (...) az angyalok szent énekét / mely istenadta ősi dallam, / én hallok még az éneket, / mely mindörökké hallhatatlan. (Én hallottam még.)

Az irodalom ettől a dallamtól sem szakadhat el végérvényesen, de a dallamot nem feltétlenül egyféleképp lehet kottázni. Az irodalomnak nem természete az egyformaság. Természetével ellentétes az erőszakos kizárólagosság. A sokféleség a világnak alapvető jellemzője, s az irodalomnak, ha kapcsolatot akar tartani a léttel, meg kell engednie és őriznie a sokféleséget, hogy az emberek a művekben önmagukra, teljesebb énjük lehetőségeire és adottságaira ismerjenek.

Gyökere mindenütt van

Petőcz András egyik versében szerepel ez a kijelentés. A gyökereit vesztő fa elhal. Az irodalom sorsa is ez lehet, ha a szakítás gesztusát nem ellenpontozza az építés szándéka. Manapság aligha épülnek hatalmas katedrálisok. Néhány megszállott próbálkozik csak ilyesmivel. Így születnek Juhász Ferenc hatalmas eposzai. De a kor ezeken is otthagyja nyomát: nem arányosak, rendezettek, belső terük nem könnyen átlátható. Az azonban vitathatatlan, hogy a magasságok felé törnek dantei szándékkal és méretekben. Annál gyakrabban figyelhetjük meg, hogy költőink egy része gyermeki egyszerűséggel, bensőségesen, olykor némi humorral átszöve igyekszik megtalálni vagy megszilárdítani azokat a gyökereket, amelyek egy másik világrendhez kötik az embert. Ez a játékos hang jellemzi Csukás István *Együgyű énekét*.

*Isten hogyha szóra bír,
köztünk van a papír. (...)*

*Lehet ám, hogy meghalok,
és ez micsoda dolog!
Isten, akkor mit csinálsz?
Nem lesz, akire vigyázz.*

*Így beszélünk, Ó meg én,
s papíron a költemény.
Végül testem, ha eldől,
kibont majd a versekből.*

Az olvasónak is igénye, hogy „kibontsa” a költőt verseiből, s kibontsa az üzenetet is, amely neki szól. Nem baj, ha közben játszanak vele, léprecsalják, megtévesztik. A játék izgalmát, a derű nyitottságát és a mozdulat ősi formáit azonban nem szerencsés megsérteni. Sérelmével ugyanis megszűnik az az ősi viszonyrendszer, amelynek tétje a szépség és igazság felismerése.

BAKONYI GÁBOR

Balogh Jánossal

Professzor Úr Kossuth- és Széchenyi-díjas akadémikus, az ELTE nagymúltú Állatrendszertani és Ökológiai Tanszékének nyugalmazott egyetemi tanára, az egyetem díszdoktora, az MTA Biológiai Osztályának volt elnöke, az MTA aranyérmes tudósa. Mi motiválja arra, hogy a megérdemelt nyugodt élet helyett most is kutató-expedíciókat vezessen a trópusok veszélyes vidékeire?

Tudom, hogy professzor úr fiatalkori élete nem volt túlságosan egyszerű. Tapasztalatai szerint az ember életének kezdete mennyire fontos a későbbi eredmények elérésében?

Ennek kettős motivációja van. Az egyik személyes természetű. Mióta az eszemet tudom, trópusi zoológusnak készültem. Eseményképem Bíró Lajos volt: egy erdélyi parasztcsalád gyermeke. Szüleinek arra sem volt pénze, hogy iskoláztassák, ő pedig kisdíák korától kezdve utazásokról álmodott. Negyvenéves koráig készült, míg végre eljutott Új Guineába, kereken száz évvel ezelőtt. Tizenhat éves voltam, amikor elhatároztam, hogy az ő útjára lépek. Én is, mint ő, a természetrajz tanári pályát választottam, és készültem a nagy útra. De közbejött a második világháború; az utána következő nehéz évek; úgyhogy mire az én első trópusi utamra sor kerülhetett, ötvenéves voltam; pontosan tíz évvel több, mint Bíró Lajos. Ami után ilyen sokáig vágyunk, azt a várakozás is megszépíti. Pedig az amazóniai őserdőknek, az Andok hatezer méteres csúcseinak nem volt szükségük erre a megszépítésre. Múlt évi dél-amerikai expedíciónak 82 éves fejjel ugyanúgy örültem, mint az elsőnek ötven évesen. A másik motiváció magával a tudományos munkával van kapcsolatban. A bioszféráról: a Föld élővilágának bonyolult szövevényéről alkotott képünk az elmúlt harminc évben gyökeresen megváltozott. A trópusi őserdők talajának vizsgálata beletorkollik az emberiség fennmaradásának kérdésébe. Világossá vált előttem, hogy kutatásaim fontos hadállásává váltak annak a közös frontnak, amelyben a trópusok kutatói a biodiverzitás csökkenése, vagyis a fajok kihalása érdekében vették fel a harcot. Ez a harc olyan fontos, hogy nekünk, öregeknek is részt kell benne venni.

A legfontosabb. Ismert a mondás: add nekem a gyermek első négy évét, és enyém a gyermek. Nem voltam még két éves, amikor az apám az első világháborúban elesett. Szüleim Máramarosban voltak tanítók; anyám az 1914-es orosz betörés előtt szüleihez, Túrkevére menekült. Így kerültem én az Alföld közepére. 1920-ban anyám a hírhedt „spanyol náthában”, azaz influenzában meghalt. Nagyapám a túrkevei református kántor volt, tizenegy gyerekkel. Anyám halála után én lettem a tizenkettedik. Életem első meghatározója a szegénységben, de sok örömben-szomorúságban együtt élő nagycsalád lett. Nagyanyám, a fejkendő kántorné, s a nagy család igazi feje, számomra kegyetlen döntést hozott. Nem akarta, hogy vidéken kallódjak el: 1923-ban felvétetett a budapesti protestáns árvaházba. Tízévesen kerültem be ebbe a nagyon jó, de szegény, ezért kemény életet biztosító intézetbe és mint színkitűnő tanuló, a fasori evangélikus gimnáziumba. Most, életem végén úgy

látom: egész életemet ez a három hely határozta meg. Túrkeve, a nagycsalád, a nyári vakációk korlátlan szabadsága, a reggeltől-estig tartó bolyongások Ecseg pusztán, a Berettyó partján. Az árvaház katonás fegyelme; hajnali ébresztés, jéghideg fürdés naponta, koplalás és szünidő-várás. A fasori gimnázium mélyen humanista, sokat követelő, de igazi szellemi szabadságot kínáló szelleme. Akkoriban Magyarországon az elitiskolák az egyházi középiskolák voltak, ahol a nevelés világnézetileg és etikailag volt megalapozva. A fasori gimnázium falán ma is ott van az egykori igazgató: Böhm Károly filozófus emléktáblája, az egyik munkájából vett idézettel: „A szellem a legmagasabb méltóság!” Ugye, milyen idegenül hangzik ez ma, a mai Magyarországon? Az iskolánk arról volt híres, hogy a harmincas években sorra nyertük az országos tanulmányi versenyeket. Manapság Nobel-díjas tanítványaira büszke, de én azt tartom legnagyobb érdemének, hogy diákjai, bármilyen pályára kerültek, a humanista és a természettudományos műveltséget egybeolvasztva vitték magukkal a gimnáziumból.

Professzor úr igen sok expedíciót vezetett a Föld kevéssé ismert területeire. Egy széles nemzetközi összehasonlítás tükrében hazánk természeti állapota hogyan minősíthető?

Kétféle összehasonlítást kell tennünk. Először össze kell hasonlítani Európát a többi kontinenssel; azután Európán belül Magyarországot vizsgálni. Előre bocsájtom, hogy csak megközelítő megállapításokat tehetünk. Ez a kérdés önmagában külön, részletes tanulmányt tenne szükségessé. Földünk környezeti állapotáról az utóbbi időben néhány meglepő és némi optimizmusra is reményt adó megállapítás is elhangzott. A gondolatmenet abból indul ki, hogy a bioszféra: Földünknek élettel átszőtt és az ember számára lakható része nagyjából három terület-típusra osztható. Kezdjük azzal, amely reménytelen, katasztrófa-előtti állapotban van: a fejlődő országok sivatagos és félsivatagos területei. Itt a lakosság túlnépesedése és a túllegeltetés következtében a növénytakaró és ezzel együtt az ökológiai struktúra a megsemmisüléshez közeli állapotban van. Egymást érik a krízisek, éhínségek, népiirtások; senki sem tudja megmondani, hogyan lehetne a jövőjüket megmenteni. A másik katasztrófával fenyegető terület a megapoliszok területe. Ökológus szemmel nézve a megapolisz: az óriásváros olyan, mint egy elfuserált úrhajó. A lakosság az itteni ökoszisztémát teljesen kiirtotta; magateremtette élet nélküli környezetet épített, ide hordja be a táplálékot, energiát; innen hordja ki a szennyezést. A megapoliszok gazdagjai az anyagnak és energiának egy főre átszámítva az ötvenszeresét fogyasztják, a fejlődő országok és saját országa szegényeinek alig marad. Hazánk, úgy tűnik, jelenleg ebbe az irányba halad. Pedig nagytekintélyű közgazdászok figyelmeztetnek arra, hogy az óriásvárosok halálra vannak ítélve. Ezek a rákos daganatra emlékeztető, burjánzó kinövések akkor indultak rohamos fejlődésnek, amikor a világot az olcsó olaj árasztotta el. Az olaj azonban — a magunk bőrén is tapasztaljuk — megállíthatatlanul drágul. Ha egy kritikus szintet

túllép, a megapoliszok felhőkarcoló-sorai, egész energiaellátása kezelhetetlenné válik, és olyan összeomlás képe körvonalazódik, amelynek következményeit még végiggondolni is alig merjük.

Utolsó reménységünk a világnak azok a részei, ahol az ökológiai struktúrát még nem zúzták teljesen össze. Ide tartozik Közép- és Kelet-Európa jelentős része, ahol a városok lakossága a százezres lélekszámot nem, vagy nem sokkal múlja felül. Itt megvan a lehetőség arra, hogy részben önálló regionális gazdasági struktúrát építsünk ki. Az ökológus látású közgazdászok: Schumacher és követői ezt tartják kiútnak az emberiség jövője szempontjából. De mielőtt erről tovább gondolkoznánk, egy kemény igazságot itt, Magyarországon is mindenkinek meg kell értenie: felélni csak annyit lehet, amennyit előbb munkánkkal megtermeltünk. Jelenleg ennél többet fogyasztunk, ami más szóval azt jelenti, a gyerekeink, sőt lassan az unokáink részét fogyasztjuk el. Elfogyasztani, felélni csak azt lehet, ami évről-évre újratermelődik: ilyenek a mezőgazdasági termékek: ökológus nyelven szólva mindaz, ami a fotoszintetikus energia: vagyis a zöld növények útján keletkezik. A jövőnkről való minden gondolkozást ennek a kemény, megváltozhatatlan ténynek elismerésével, elfogadásával kell leküzdenünk.

Mennyire érzik a Braziliában vagy Új Guineában élő, hogy ezek a környezeti problémák az ő jövőjüket is befolyásolják? A jövőben Kína, Afrika, Dél-Amerika lesz a meghatározó a Föld fejlődése szempontjából, egyszerűen azért, mert ott van a népességrobbanás. Ott bizonyára sokkal erőteljesebben, nagyobb területeken teszik tönkre az emberek a környezetüket, mint ahogy Európában, Észak-Amerikában az elmúlt száz-százötven évben tettük.

A szóbanforgó területek: Délkelet-Ázsia, Dél-Amerika, Mexikó és Afrika lakosságának legalább a fele: egy milliárd, vagy másfél milliárd ember egy-másfél millió faluban él. Talán meglepő, amit most mondok: ezekben a falvakban tulajdonképpen biogazdálkodás folyik. Kínában a szerves hulladékot, még az emberi ürüléket is visszaforgatják a mezőgazdaságba. Indiában a mezőgazdaság „erőgépe” az ökör, amely nem szennyez, és trágyája szintén a szervesanyag visszapótlását szolgálja. Az indiai mezőgazdaság energiaigényének majdnem ötven százalékát igás állat fedezi. Érdeemes elgondolkozni rajta: vajon mi a közös Kína és India falusi lakossága között? A válasz nagyon tanulságos: mindkét országban a család a „termelés” egysége, és a közösségeket etikai elvek szervezik, kormányozzák. Ezeket a közösségeket még a kommunista Kínában sem verték szét, és a Szovjetunió látványos gazdasági összeomlása után megtörtént a csoda: az első gabonaszállítmányt a családi kommunából küldték az éhező Szovjetunióba. Hozzáteszem még, hogy a kínai szövetkezetek gépesítés nélkül, emberi munkával nagyobb hektáronkénti gabonatermelést értek el, mint a szovjet kolhozok traktorokkal, műtrágyával. Környezetszennyezés és népességrobbanás tehát nem a fejlődő országok falvaiból fenyeget, hanem a szóbanforgó területek megapoliszaiból: Rio, Sao Paulo, Mexikóváros City, Dzsakarta gombamódra növekedő ipartelepéről. Innen ömlik a szenny a folyókba, a széndioxid és más mérgező levegőbe. Más szóval: a fejlődő országok népességrobbanása, környezetszennyezése a mi dicsőséges euroatlanti gazdasági rendszerünkkel, rablótőkéjével, a helyi olcsó rabszolga-munkaerővel puszt-

tíjta el ezeket a területeket. Közben a nemzeti jövedelem bizonyára emelkedik, „monetáris gazdaság” fejlődik, szakértők, menedzserek jól keresnek. Egyszóval minden rendben, biztatóan megy előre. Nem ismerős egy kicsit ez a kép számunkra? És a népességgrobbanás, amelyet most ezeken a fejlődő területeken kérünk számon, ismeretlen volt mindaddig, amíg a fehér ember mint gyarmatosító meg nem jelent ezeken a távoli földrészekben. Azelőtt is voltak számbeli ingadozások: népvándorlás, erdőpusztítások, de a lakosság bizonyos határokon belül ingadozva nagyjából a szóban forgó terület biológiai eltartóképességéhez, vagyis a növényzet fotoszintetikus potenciáljához igazodott.

Mostani élettapasztalatainak tükrében lenne-e olyan szakmai vagy személyes dolog az életében, amit másképp csinálna, mint ahogy az megtörtént?

Egy dolgot máris másképp csinállok, mint tíz-tizenöt évvel ezelőtt. Az elmúlt három évtizedben — ezt már előbb is érintettük! — a Földről és az életről alkotott képünk gyökeresen megváltozott. Megtudtuk, hogy a Föld nemcsak a Naprendszerben, hanem talán az egész Tejútrendszerben is egyedülálló — abban a tekintetben, hogy Élet és Értelem: azaz gondolkozó ember van rajta. (Legalábbis eddig, a legmodernebb eszközökkel sem sikerült más égitesten ilyen valószínűsíthető.) Ezzel együtt azt is megtudtuk, hogy az élet színhelye: a Föld bioszférája, a technikai civilizáció etikátlan és esztelen alkalmazása következtében súlyos veszélybe került. A veszélyhelyzetet csak maroknyi gondolkozó ember, azonkívül a biológiához, a természethez közelálló ember látja. Azok, akiknek a politikai, gazdasági és katonai hatalom a kezükben van, talán jóhiszemű tudatlanságból (remélem, nem közömbös gonosziságból) képtelenek ezt a veszélyt megérteni. Az emberiség sorsát döntheti el, hogy ezt a veszélyhelyzetet a világ vezetői megértsék, és hogy a legsürgősebb ellenintézkedéseket megtegyék. Van azonban egy feladat, amelyet mi, mindnyájan, minden állami segítség nélkül kell, hogy elvégezzünk: át kell formálnunk a fiatalság, gyermekeink ökológiai és etikai értékrendszerét. Az utánunk jövő nemzedék tanulja meg jobban az ökológiát, mint ahogyan megtanulta nálunk jobban a számítógépet. Ahogy ezen a téren egyszerre, ugrásszerűen túllépett rajtunk, lépjen túl az ökológiai gondolkozásban is.

Hogyan tudjuk azt megakadályozni, hogy a gyerekek ne azt a mintát kövessék, amit a szülei és a környezete kínálnak? Ez elég kilátástalannak tűnik.

Tiltakozom, nem kilátástalan. Mi, magyarok azért állunk lelkileg legrosszabbul Közép-Európában, mert pesszimisták vagyunk. És most nem a közismert rettenetes mutatókra: alkoholra, nikotinra, drogra, abortuszra, válaszokra gondolok. Ennél súlyosabb átok van rajtunk: nem hiszünk magunkban, nem hiszünk a jövőnkben, és könnyen kimondjuk azt a szót, hogy reménytelen. Aki könnyen kimondja azt a szót, hogy reménytelen, az a materializmusba hajtja a gyerekeket. Én nem vagyok olyan sokat gyerekek közt, mint a komolyan dolgozó igazi papok, lelkészek, az általános és középiskolák tanárok. Ők tudják bizonyítani, hogy az etikai elit a gyerekek

közül követeli a színvonalat, követeli azt, hogy vele foglalkozzanak, és nem hajlandó pesszimista lenni.

A legnagyobb baj a struktúrában van. Az ökológus szerint a világnak az a legnagyobb gondja, hogy azokat az alapszerkezeteket, amelyek nélkül az élet és az evolúció nem jött volna létre, szétveri a huszadik század társadalma. Mik azok a szerkezetek? Emberi szempontból a család, a család fölötti kis közösség (régebben még voltak ilyenek, a magyar középkorban, a tizedek, amikor összefogták egy utcasor népét). Ott voltak az országunknak a legragyogóbb szellemi képességű fiai, parasztsorból kikerült szerzetesek, papok, a legkiválóbb magyar oktatók. Ezek az igazi pedagógusok tartották a lelket, ezért maradtunk mi életben. Nem azért, mert vitézek harcoltak a kardjukkal! Azért, mert igazi pedagógusaink voltak.

Az ökológus számára a család nem kizárólag emberi és társadalmi kapcsolat, hanem a legősibb biológiai struktúra, amely az új generációt és az ivadékgondozást biztosítja. Ezt nem az emberi társadalom találta ki, hanem az őstengerben lakó élőlények akkor, amikor kialakult a kétivarúság. Enélkül az evolúció nem tudott volna úgy felgyorsulni, amint az megtörtént. A kinyilatkoztatás szerintem teljesen szinkronban van a modern ökológiával. Ebben az értelemben világosan megfogalmazódik, hogy a család, tehát az anya, az apa és az utód szétbonthatatlan kapcsolatot jelent, mert ha ez szétbomlik, akkor vége van az egész életnek. A kisgyerekeknek azért van két keze, hogy az egyiket az édesanyja, a másikat az édesapja fogja. Az evolúció ezt a mintát követte mindaddig, míg a mai technikai civilizáció a családi struktúrát el nem pusztította. Én ökológusként gyűlölöm a házasságnak, a legmélyebb emberi kapcsolatnak ezt a szétzilálását.

Egyszer az egyik egyházi iskolában tartottam előadást. A gimnazista fiúk megkérdezték, mi az én véleményem a szexről. Visszakérdeztem, hogy olvasták-e a *Nem félünk a farkastól* című könyvet. Ez arról szól, hogy a kanadai farkasokhoz kiköltözött egy fiatal ökológus. Velük együtt élt, a farkasok befogadták. Tanulmányozta az életüket, és nagyon érdekes könyvet írt róluk. Amikor a kanadai farkas párt választ és az első kölykei megszületnek, attól kezdve az életét késő öreg koráig a párjával éli le. Tehát emberi terminológiával élve: monogám. Tehát Isten legokosabb teremtményei, a nagyragadozók, Isten legszebb teremtményei, az énekesmadarak, mind párban élnek; a kérődző, a nyálcsorgató, a legelésző barmok viszont csoportszexben. Gondolkozom ezen mindenki, én egy metaforát mondtam el. Egy ökológus csak így láthatja a dolgot, nem azért, hogy moralizáljon, hanem mert ez a tudományos valóság. Míg a családot a darabjaiból valahogy össze nem illesztik, addig sikeresen nem fognak itt csinálni sem társadalmat, sem gazdaságot. A nyugati gazdaság és a nyugati technikai civilizáció éppúgy összeomlik, mint ahogy a

marxista összeomlott, ha ezeket a kategóriákat etikailag nem tudja kezelni. Ez a mélységes meggyőződése, ismétlem, mint ökológusnak.

Senki nem bújhat ki a környezet megóvásának személyes felelőssége alól. Ezt sokan át is érzik, de még többen nem törődnek vele. Lehetséges ezt a tudatosságot valahogy társadalmi szintre emelni?

Én úgy látom, hogy a mi társadalmunk és az egész világ tele van az alapos változás ezernyi jelével. A legnagyobb erőszakot akkor követték el a társadalomban, amikor szétverték a családot, Keleten durván, ököllel, kolhozosítással, Nyugaton pedig a cukros méztől csepegő materializmussal. Talán ez még veszélyesebb támadás volt, mint az első. A természetéből, ökológiai természetéből, az emberi vagy — fogalmazzuk úgy — az isteni természetéből az embert nem lehet kiforgatni. Egyikből sem a három közül. Mit mond számomra az, hogy minden városnak, még a szegény, mocskos, piszokban élő Budapestnek az ablakai, erkélyei is tele vannak virággal? A virág azt jelzi, hogy aki ott lakik, az emlékszik arra, hogy ő abba az ocsmány környezetbe olyan virágoskertből jött ki, ahol az édesanyja petúniát vagy muskátlit ültetett. Mit jelent az, hogy a pesti munkás szerzett egy telket, épített egy bódét, és oda kijárt kapálni? Ez életmódbeli atavizmus: visszavágyunk abba a környezetbe, amelyikből kitépett az államosítás és a kolhozosítás. És ennek a pesti munkásnak több esze van, mint az amerikai elnöknek, aki addig kocogott, amíg össze nem esett és az orvosai mosták fel.

A bajok gyökere kettős. Az egyik a szétvert ökológiai struktúra, a másik a szétvert erkölcsi struktúra. Nigériában politikai okból kivégeztek néhány értelmiségit. Erre visszahívták a nagyköveket, de az olajtársaságok továbbra is maradtak, mert az olaj, az kell. Az olyan civilizáció, amelyben élünk, amely az olajat az erkölcs elé helyezi, halálra van ítélve. Ha ilyen esetben az olajkutakat is bezárják, és hazarendelik a mérnököket, akkor kezd a világ megváltozni.

Hivatásomnál fogva a természethez kötődöm; de tudom pontosan, hogy ha a természetet nem mentem meg, akkor az embert sem tudom megmenteni. És egyiket sem tudom megmenteni, ha nem állítom vissza a világ csúcsára az emberiség és az életünk számára az erkölcsöt. Máshova nem lehet kilyukadni, egy ökológus is csak ide lyukad ki. Akarva, nem akarva, egy húron pendülök azokkal, akik az Istentől kiindulva jutnak el ide. Én meg az anyagtól kiindulva jutottam ide. Ez nagy figyelmeztetés azok számára, akik bárhonnan kiindulva nem képesek ezt felismerni.

Hogyan látja optimistán a jövőt, ha a jelen ilyen szomorúan fest?

Úgy látom, hogy ez a civilizáció, amelyben élünk, ebben a formájában össze fog omlani. Nem ökológiai kérdés, hogy mikor és milyen fokú lesz az összeomlás. Lehet, hogy nagyon keserves lesz. Amit Afrikában meg másutt, a Balkánon látunk, ezek már az összeomlás jelei. A hirtelen felmelegedés, a klímaváltozás tünetei is ide tartoznak. Ez nem hozza magával, hogy az emberiség kipusztul, hogy végkatasztrófa következik be. Szerencsére ahhoz azért

még gyenge az emberi erő, hiszen amikor mi az atomtól félünk, emlékeznünk kell arra, hogy egy nagyobb égiháborúnak az össz-energiája egy atombombáénál is nagyobb. Az emberiség ezt túléli, csak hogy hányan és hogyan élnek túl, ez a nagy kérdés. Ehhez mi ökológusok nem tudunk hozzászólni.

De a következőt látjuk: jelek vannak arra vonatkozóan, hogy a változás küszöbön áll. Először is: az emberek keresnek valami mást. Itt mondom azt, hogy — *sit venia verbo* — a világ bizonyos szempontból körülbelül olyan helyzetben van, mint Krisztus születése táján volt. Adva volt egy anyagilag erősnek tűnő, a világot átfogó materialista hatalom, amelyben az anyagi dolgok még úgy-ahogy mennek, de amelyekben baj volt az erkölccsel. És akkor elindult egy tucat, talán analfabéta halász, és elkezdett követni Valakit, aki nagyon egyszerű igazságokat mondott, etikai tartalmú dolgokat. Függetlenül az államapparátustól, függetlenül a keresztfeszítéstől, függetlenül Pilátustól ez a — szándékosan mondom így — mozgalom, amelyiket az Ember Fia, a szív, az erkölcs irányított, megváltoztatta az egész világot. Ilyen értelemben, azt hiszem, változás küszöbén vagyunk.

Nem azt mondom, hogy valamilyen új vallásnak kell jönnie, de vissza kell helyeznünk megint a maga polcára az etikát, az emberi értékeket, és az alá rendelnünk az anyagi értékeket. Mindez a küszöbön áll. Erre utal sokféle keresés, a zöld mozgalmak, az, hogy az emberek visszatelepednek a megapoliszokból a kisebb városokba, hogy olyan közgazdászok működnek, mint Schumacher, aki azt hirdeti, hogy a kicsi szép, hogy a kisebb egységek az emberméretűek. Az emberméretű ipar és gazdaság jobban szolgálja az embert. Ebbe az irányban látom a megújulást, és ezért vagyok optimista. Nagy megrázkódtatások és szomorú események árán, de ezt el fogjuk érni.

VERMES GÉZA: A ZSIDÓ JÉZUS

*Ahogy egy történész
az evangéliumokat olvassa*

A magyar könyvkiadás régi nagy adósságát törleszti, amikor Vermes Géza kiváló történész, az Oxfordi Egyetem Postgraduate Centre of Jewish Studies nyugalmazott igazgatója könyvét kiadja. Mindenekelőtt köszönet ezért a megkésétt,¹ de szép munkáért, amelyet mind a tartalom, mind pedig a küllem témához méltó volta jellemez. Sietünk leszögezni, hogy a fordítás (jóllehet a könyv bemutatóján az idő rövidegére panaszkodott a kiadó) igen magas szintű, megfelel, az emelkedett köznyelvi követelményeknek, de szakmailag is teljesen megbízható;² üdítő olvasmány a sok pontatlan nyelvű magyar kiadvány között! Túlzott lelkesedésre ugyan nincs ok, mégis reménykedhetünk abban, hogy e könyv megjelenítésével az Osiris kiadó segített ledolgozni a magyar nyelvterületen érezhető óriási lemaradást a történeti Jézus-kutatásában.

Vermes Géza hangsúlyozza, hogy történész; mint történetkutató nyúl az evangéliumi anyagokhoz. E kijelentés mindazonáltal megérdemli, hogy pontosítsuk: „történész” nincs, csupán valamilyen korszak történetének kutatója létezik. Vermes Géza mármost éppen a Jézus korabeli zsidóság kutatá-

sában elsőrangú szakember – kár, hogy elhallgatja: a történeti Jézus kutatására vonatkozó kutatástörténetet igen kis mértékben ismeri, vagy ha mégis ismeri, ennek éppenséggel nem adja jelét a könyvben.³ Ezt jó lett volna az előszó keretében tisztázni, hiszen ez már magyarázza kissé különálló voltát a többi Jézus-könyv között! Ha ez megtörtént volna, akkor a későbbi Jézus-könyvekben talán többször idézték volna Vermes Géza művét, hiszen hallatlanul nagy előny, hogy a korai zsidóság, elsősorban Jézus kortárs íróinak nagy ismerője alkot véleményt az evangéliumokról!

A fentiek persze előrevetítik a szerző véleményét is. Művét az *Apostolicum* idézésével kezdi, melyről megállapítja: „A kereszténység Jézusáról így kialakított portré legszembetűnőbb jellemzője a történelem és teológia, tény és interpretáció közti helyes arány teljes hiánya. A keresztény egyház szenvedélyes érdeklődést mutat ugyan Krisztus öröktől való létezésére és dicsőséges túlvilági léte iránt, földi pályafutásáról azonban szinte semmit nem közöl a hívőkkel, vagyis mindössze annyit, hogy megszületett és meghalt. A *Hitvallás* történeti kapaszkodója nem maga a Názáreti Jézus, hanem a kegyetlenségéről hírhedt második vonalbeli római állami hivatalnok, Pontius Pilatus.”⁴ (21-22.l) A *Hitvallás*⁵ és az evangéliumi történetek ütköz-

- 1 A mű először 1973-ban jelent meg. Jelen fordítás az 1994-es, a Student christian Movement Press (London) által gondozott kiadás alapján készült. *Jesus the Jew. A Historian's Reading of the Gospels*.
- 2 Ez persze nem jelenti azt, hogy apróbb hibák ne fordulnának elő. Csupán példaként említjük, hogy a második fő rész nem szakszerűen beszél „Jézus címei”-ről. Ugyan ez jó fordítás lehetne az angol „title” szónak, ám a magyarban a „méltóságjelző” szakkifejezés honosodott meg. Talán akadémikuskodás, ha megjegyezzük: az 57. lap jegyzetében a bultmanni idézet fordítása félreérthető, ti. hogy „a korai keresztény források...töredékesek és gyakran legendások is.” — Nos, *legendás* valakinek az ereje, tudása, stb., ami azt jelenti, hogy olyan kiváló, hogy már-már legendaszámba megy. A helyes fordítás *legendáris* lenne, hiszen Bultmann itt azt akarja mondani, hogy e források történeti értéke nem több a legendánál.
- 3 Számomra kissé bizarr volt a könyv olvasásakor, hogy olyan gyakran idézi a szerző V. Taylor 1953-ban megjelent munkáját: *The Names of Jesus*. E könyv ma már kissé elavultnak tekinthető, s valójában sohasem volt igazán elismert szakkönyv a Jézus-kutatásban. Ezzel szemben a világszerte jól ismert, körülbelül azonos korból származó J.A.M. Robinson munkásságát agyonhallgatja a könyv — vajon miért? Arra kell gondoljunk, hogy Nagy-Britannia konzervatív köreiből inkább Taylor volt az ismert, vagy tényleg nem ismeri Vermes Robinsont?

tetése Vermes Géza számára olyan fontos, hogy trilógiájának⁶ végén is visszatér rá. Úgy véli, hogy a keresztény teológia eme eltávolodása a történeti Jézustól oka annak, hogy az *Újszövetség* kutatói⁷ agnoszticizmust mutatnak Jézus történeti személyének a megismerésében.

Aligha vitatkozhatunk, s nem is akarunk vitatkozni azzal a tétellel, hogy a hitvallások tételszerű megfogalmazása jelentős eltávolodást is jelent nemcsak a történeti Jézustól, de az *Újszövetség* által vallott Krisztustól is. Az ok aligha vitás: az evangéliumok sémi területen születtek, s az ezt követő évszázadokban a keresztény egyház egyre inkább eltávolodott szülőföldjétől, s egyre erősebben a görög-római filozófia környezetébe került. Szükségszerű volt tehát, hogy a keresztény üzenetet e filozófia nyelvén is megfogalmaz-

zák az egyházatyák. Nyilvánvaló, hogy ez jelentős hangsúlyeltolódásokhoz vezetett, amelyeket Vermes Géza joggal említ.⁸ Csupán egyre szeretnék itt ezen a helyen kitérni: a teológia ennek tökéletesen tudatában van, s természetesen egy sor olyan könyv jelent meg, amely speciálisan ezzel a problémával foglalkozik. Miért van az, hogy Vermes Géza ezek közül egyet sem idéz, hanem e műveket hallgatásra ítélve úgy tesz, mintha a zsidó és görög gondolkodás ütköztetése az ő invenciója lenne? Vagy higgyem el, hogy nem ismeri Thorleif Boman munkásságát, akinek műveit hosszú ideig vitatták? Idézni mindenesetre éppúgy nem idézi őt, mint a svájci református H. Rothenbüler, vagy a francia katolikus C. Tresmontant-t. Hihetetlen, hogy ne ismerne azokat az ellenérveket sem, amelyeket például egy brit világhíresség, James Barr⁹ ho-

4 Már kezdetkor óriási baklövés a *Hitvallás* természetének értékelésében! Hiszen Pontius Pilatus említése a *Hitvallás*ban nem „kapaszkodó”, nem egyszerűen kapcsolódási pont a történelemhez, hanem teológiai jelentőségű! A „szenvedett Pontius Pilatus alatt” értelme nem az, hogy behatárolja a földi Jézus történelmi helyét, hanem hogy bizonyítsa: az egész világ előtt tett bizonyosságot Krisztus.

5 Az általam használt kiadás (*The Religion of Jesus the Jew*, Minneapolis Portress Press) 209. lapján a Niceai-Konstantinápolyi Hitvallást idézi a szerző, az alábbi megjegyzéssel: „A történeti Jézus, a zsidó Jézus a keresztény hitvallás első három és az utolsó két sorát ismerősnek találta volna, s bár nem ez volt teológiai szándéka, mégis problémák nélkül egyetértett volna vele. A további huszonnégy sor azonban kétségkívül rejtély volna számára” (209-210.).

Hogy ki mit gondolna vagy tenne a történelem későbbi folyamatában, az talán jogos kérdés — de nem egy történész részéről, hanem egy olyan személy részéről, akinek valamilyen módon *maga az ügy fontos*, s nem pedig egyszerűen az események menetének megállapítása. Ha Vermes Géza ilyen kérdést tesz föl, úgy örömmel állapítom meg, hogy elkötelezett zsidó tudósként írta művét, s kívánom, hogy minél több ilyen művet írjon. Mindenesetre ennek hátterén talán érthető a megbeszélés tárgyát képező könyv 16. lapján írt, meglehetősen szarkasztikus idézet J.A. Fitzmyer professzorról, aki szintén a téma első rangú szaktekintélye: „Eleve kedvemet szegik azok, akik az állítják, hogy «történész»-ként írnak az evangéliumokról; hiszen ez egyenesen azt jelenti, hogy valahol már élesítik a fejszét.” — Ez az idézet nem komikus és nem is hihetetlen, mint Vermes Géza állítja: nagyon is reális probléma húzódik meg mögötte, nevezetesen az, hogy sokan próbálják magukat elfogulatlan történésznek beállítani Jézus-képük kialakításakor, s valójában ezzel kendőzik tulajdon álláspontjukat. Nem kutatom, hogy ez Vermes Géza számára tudatos, vagy tudattalan jelenség. Csupán leszögezem, hogy műve egy zsidó tudós műve — mint ilyen rendkívül értékes a keresztény bibliatudomány számára!

6 Tíz év múlva (1983) publikálta a szerző *Jesus and the World of Judaism*, húsz év múlva (1992) *The Religion of Jesus the Jew* című munkáit.

7 Érdekes, hogy itt elsősorban a Bultmann-iskolára gondol a szerző. Valóban, Bultmann iskolája meghatározó, de korántsem egységes; azon kívül pedig: talán más is van az *Újszövetség*-tudományban, mint Bultmann-iskola!

8 Megkérdézhetnék, hogy a zsidóság ugyanilyen változáson nem ment-e keresztül, amikor — ugyanolyan okokból, ti. a zsidó állam bukása miatt — diaszpórába kényszerült. Egy mai átlag zsidó hívő alig ismeri a héber Biblia vallását!

zott föl T. Boman teóriájával szemben. Nyilvánvaló azonban, hogy ennek a szembeállításnak is megvannak a határai. Talán kevésbé ismert Magyarországon, de a legfrappánsabb példának nevezhetjük F. Crüsemann-nak egyébként egyáltalán nem idevágó munkáját a héber *tóda* és görög-latin *hymnus* jelentésűnek a vizsgálatánál.¹⁰ a két műfaj két különböző kultúrkörből származik, mégis körülbelül azonos értelműek!

Az eddigiek mellett nem egyszerűen azért időztem hosszabb ideig, mintha az lenne a célom, hogy részben már ismertnek, részben pedig tarthatatlannak ítélem Vermes Géza hozzájárulását a történeti Jézus kutatásában. Ellenkezőleg: a könyv kétségkívül értékes mű a történeti Jézus 1. századbeli zsidó iratok alapján történő megértéséhez. Mindenképpen szándékomban áll azonban felmutatni, hogy ennek a sajátos megközelítésnek megvannak a határai a történeti Jézus kutatásában, s e határoknak az olvasók számára is nyilvánvalóknak kell lenniük. Vermes Géza történeti módszere egyszerűen abban áll, hogy mindent, ami beleillik az 1. századi zsidóság képébe, automatikusan történetinek fog fel, s mindent visszautasít, ami e képbe nem illik bele, vélve, hogy az ősegyház hitbéli kiegészítéseivel van dolgunk ezen esetekben. Csakhogy a történeti Jézus és a kériügmaticus Krisztus megkülönböztetése ennél sokkal összetettebb kérdés; nem hiába birkózik ezzel immár több mint egy évszázada a bibliatudomány! Példaként talán említsük meg, hogyan vélekedik az utolsó vacsora szerezetési ígéről Vermes Géza! Tény, hogy nem az evangéliumok őrizték meg a legősibb formát, hanem inkább az 1Kor 11; az elbeszélések viszont mégis megegyeznek abban, ami Vermes Géza számára kétséges és aligha történeti: Jézus az utolsó vacsorán testét és vérért szimbolikusan kínálja föl evésre és ivásra – ez az alapja az eucharisztiaának. E gondolat szerzőnk szerint teljesen idegen a palesztinai zsidó légkörtől, s Jézus követőit bizonyonnyal émelygés fogta

volna el e szavak hallatán, ha tényleg a történeti Jézus mondta volna.¹¹ Csakhogy: amennyiben e szavak ilyen értelemben már az első korinthusi levélben ott vannak, akkor viszonylag korai lehetett Jézus szavainak eucharisztikus átértelmezése: 50 körül már megtörténhetett. Pál viszont a maga részéről megjegyzi, hogy ő ezeket az ígéket nem maga költötte, hanem a tradícióból merítette – tehát azok még korábbiak. Legkésőbb a 40-es évek során tehát rögzülhetett a szavak szimbolikus értelme, hangsúlyozom: abban az értelemben, ahogy Vermes Géza ezeket megbotránkoztatónak véli a zsidó hallgató számára (megjegyzem, hogy joggal!). A 40-es évek során viszont a Pál nevéhez fűződő pogánykeresztény misszió még nem kezdődött meg, így aki megbotránkoztató, szimbolikus értelmet fűzött Jézus szavaihoz, *az szükségszerűen maga is zsidó volt*. Őt nem fogta el émelygés? Ő nem érezte, hogy a szerett Mestert ezáltal a zsidók szemében diszkreditálja, s ezzel a misszió lehetőségeit rontja? Nem: ezzel a módszerrel dolgozni nem lehet. Történetileg sokkal valószínűbb, sőt majdnem biztos, hogy ha valamilyen megbotránkoztató dolog van az evangéliumokban zsidó ember számára, az magára Jézusra megy vissza, s nem egy (zsidó!) tanítványa adott szájába olyan szavakat, amelyek az 1. századi zsidóságból visszautasítást válthattak ki. A módszertani reflexió egyébként is hiányzik Vermes Géza könyvéből, jöllehet ezen a ponton megvédte volna a szerzőt egy nyilvánvalóan helytelen történeti következtetéstől.

Nem kétséges viszont, hogy az olvasó rendkívül hálás lehet azért a rendkívül gazdag történeti anyagért, amelyet Vermes Géza ad Jézus korából. Hadd említssem, hogy ez anyag következményeit természetesen nem ő vonja le egyedül: tökéletesen egyetérthetünk azzal, hogy vallásfenomenológiailag Jézus működése a kor vándor-karizmatikus prédikátoraihoz hasonlít leginkább,¹² s a többi vándor-karizmatikussal történő összehasonlítás

9 Barr könyve a hatvanas években a legismertebb és leghírhedtebb brit egzegetikai műve volt! (*The Semantics of Biblical Language*, Oxford, Clarendon Press, 1961. (Németül: 1965)

10 F. Crüsemann: *Studien zur Geschichte von Hymnus und Danklied in Israel*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1969.

11 *The Religion of Jesus the Jew*, 16: „With their profoundly rooted blood taboo, Jesus' listeners would have been overcome with nausea at hearing such words.” A szerző van annyira óvatos, hogy csupán feltételes módban fogalmaz, de ebből kiderül, hogy a szavak szimbolikus értelmét (ami az eucharisztia alapja) tagadja.

kétségkívül értékes. A könyv hasznosságát e ponton nem lehet eléggé hangsúlyozni; mégis érdekes, hogy a módszertani reflexió hiánya itt is súlyos félreértésekhez vezet. Vermes Géza ugyan idézi a zsidó karizmatikusokat, de mintha nem venné észre, hogy óriási úr tátong a róluk szóló elbeszélések, ill. az evangéliumi elbeszélések között: ez utóbbiak ugyanis kivétel nélkül mindig a hitre hívás összefüggésében mondanak el történetet, s mindig az a cél, hogy demonstrálják, ki, mikor és hogyan jutott, ill. nem jutott hitre. Ezzel természetesen nem azt akarom mondani, hogy fenomenológiailag nem helyes Vermes Géza állítása, s Jézus nem vándor-karizmatikus lett volna; azt viszont határozottan állítom, hogy az elbeszélések különbözősége olyan sajátosságban rejlik, ami ténylegesen a történeti Jézus akaratával megegyező: ti. a hitre hívás, vagy a követésre felszólítás tökéletes egységben van igehirdetésével. Lehet, hogy e mozzanat a csoda-történetekben szekundár; lehet, hogy az ősegyház hite fűzte hozzá az elbeszélésekhez a hitre hívás teológiai mozzanatát. Ám ha tényleg így van, akkor is Jézus igehirdetéséből merítette mondanivalóját. – E ponton érkeztünk el egy súlyos módszertani dilemmához: ha mindez így van, akkor nincs kritériumunk annak pontos eldöntésére, hogy mi a történeti és mi a kériumatikus a csoda-elbeszélésekben. Hiszen arról van szó, hogy a kériumatikus mondanivaló is Jézusra megy vissza, csak talán nem ott és nem akkor hangzott el, amikor az evangélista leírja! A történeti feladat mármint az lenne, hogy pontosan meghatározzuk, hogy mikor, hol, mit és hogyan mondott a történeti

Jézus; erre viszont köztudottan nem elegendők az evangéliumi elbeszélések. Innen ered, hogy a történeti Jézus kutatóit (akik ezzel a dilemmával teljesen tisztában vannak) Vermes Géza agnoszticizmussal vádolhatja. Nyilvánvaló viszont, hogy e kutatók olyan differenciát látnak az elbeszéléseken belül, amely meglátására Vermes Géza vagy képtelen volt, vagy szántszándékkal elhallgatta.

A történeti Jézus kutatói (bármily sokrétű is vizsgálódásuk) egy mozzanattal tökéletesen tisztában vannak: az evangéliumi elbeszélések *bizonyágtétel-jellegével*. Kiegészítéseik egyáltalán nem a történeti hamisítás jegyében történtek, hanem annak érdekében, hogy Jézus ügyét a maguk módján előremozdítsák. A bizonyágtétel-jelleg viszont teljesen hiányzik Vermes Géza könyvéből; nyilvánvaló, hogy ez iránt nem volt fogékonysága – amit tökéletesen magyaráz vallási háttere. Ismétlem: ilyenkor szerencsésebb, ha valaki e háttérről nyíltan beszél, hiszen csak így értékelhető a könyv a maga érdemeivel; senki nem várhatja és nem is várja el, hogy olyan tézisekkel vagy hipotézisekkel dolgozzék, amelyeket maga nem vall.¹³ A recenzens pedig csupán ilyen megjegyzésekkel tudja e könyvet ajánlani minden hívő keresztény embernek, mint egy kiváló, tudományos és kelemesen megírt munkát, amely óriási segítséget nyújthat nekünk az evangéliumok megértésében. Ez esetben az eltérő jelleg nem sért, hanem éppenséggel a másik vallás iránti megértést munkálja, bennünk pedig tulajdon meggyőződésünket erősíti. Így részemről az ajánlás jó szívvel történik meg! (Osiris, 1995)

KARASSZON ISTVÁN

-
- 12 Ezt az újszövetség-tudományban leginkább a heidelbergi G. Theissen hangsúlyozza. Jegyezzük meg, hogy könyvének magyar kiadása (*Soziologie der Jesus-Bewegung*) előkészületben van.
- 13 Az már más kérdés, hogy a keresztény Jézus-kutatás munkáit miért nem adják ki magyar nyelven. A könyvpiac kissé meghökkentő képet nyújt, ugyanis Stauffer, ill. Bornkamm Jézus-könyvei csak szűk körben terjedtek el (meglehetősen méltatlan, gépelt sokszorítvány formájában, 500-500 példányban, jöllehet Varga Zsigmond szakértő fordításával ma aligha vetekedhet bárki is Magyarországon). Ezzel szemben Klausner Jézus-könyve újból megjelent a széles közönség előtt, s Vermes könyve mellett immár Flusser műve is hozzáférhető (D. Flusser: *Jézus. Az ókori zsidó történelem és irodalom tükrében*, Budapest-Jeruzsálem-New York: Múlt és Jövő könyvek, 1995). Miközben örömmel fejezhetjük ki afölött, hogy zsidó kutatók végre elismerik Jézusban azt a személyt, akit a zsidó vallásnak is nagyra kell becsülnie, inkább azt kell reklamálnunk, hogy hol vannak a keresztény Jézus-kutatók prominens művei. Fordításra ajánlkoznak különösen Borg, Sanders (vagy római-katolikus részről) Gnlika Jézus-könyvei.

NEMES NAGY ÁGNES ÖSSZEGYŰJTŐTT VERSEI

Gyermekversei kivételével végre az összes korábban megjelent s 1992-ben bekövetkezett halála óta kéziratban föllelt verse olvasható e könyvben. A szöveggondozást Lengyel Balázs végezte, ő írta a pályaképet tömören összefoglaló utószót, de hadd jegyezzük ide szaklektorként feltüntetett két segítőtársának, Bárdos Lászlónak és Ferencz Győzőnek nevét is.

A könyv két részből áll. Az első az eredeti kötetek, illetve a még Nemes Nagy Ágnes által összeállított gyűjteményes kötet, *A Föld emlékeinek ciklusbeosztását és sorrendjét* követi. Ezek a versek korábban is hozzáférhetőek voltak. A könyv — terjedelmileg szinte azonos nagyságú — második felében közreadott versek azonban itt olvashatók először. Nemes Nagy Ágnesről sokat írtak, a róla szóló tanulmányok, esszék a verseinek gyűjteményénél jóval nagyobb kötetet tennének ki, s éppen idén jelent meg a róla szóló első tudományos monográfia is, Schein Gábor könyve. Átrajzolja-e az eddig kialakult képet a gyűjteményes kötetnek ez a mostanáig rejtve maradt második fele?

A jellegadó vonásokat kereső, lényeges pontokon talán nem fog változást hozni, de a költői kísérletezés irányát jelző belső hangszílyokat alighanem módosítani fogja. Tóth Árpád írt egyszer egy szép kis cikket a mára már tökéletesen elfeledett Csengey Gusztávról, az „egyversű költőről”, aki soha nem volt számottevő alakja a magyar poézisnek, de akinek volt mégis egy verse, *A fogoly-lengyel*, melyet valamikor egész nemzedékek tudtak kívülről. Nemes Nagy Ágnes nagy költő volt, de nem voltak kiemelkedően népszerű versei, költészetének egésze, egész költészetének szellemisége volt jelentős.

Nemzedékek izlését és gondolkodását formálta anélkül, hogy egyik-másik verse igazán széles körben elterjedt volna, mint Adynak, József Attilának, Weöresnek vagy Pilinszkynek a versei. Költészetének tárgyias jellegéről sokat értekeztek már. Csakugyan ő volt az, aki diadalra vitte azt az objektivistá költői irányt, mellyel már a fiatal Babits is kísérletezett. De már a századelőn, amikor először merült fel a romantikus Én-költészettel szakító objektív líra kívánsága, Zalai Béla már akkor leírta azt a filozófiai mélyértelmű kijelentést, hogy „itt nem akarunk kilépni önma-

gunkból, itt be akarunk lépni önmagunkba, de nincsen honnan, mindig a tudatban vagyunk”. Ez volt és máig is ez maradt a modern költészet igazi problémája. Tudatlírat nem nehéz művelni, a lírai reflexivitás sok iránya és technikája alakult ki. Az eddig kiadatlan Nemes Nagy Ágnes-versek e költészetnek arra a kevesebb figyelmet kapott törekvésére irányítják figyelmünket, hogy a tárgyias líra fegyelmezett és kemény gondolatisága mellett hogyan alakított ki egy újfajta, modern lírai alanyiságot. Hogyan kereste az utat a tudatból az Én-be.

KENYERES ZOLTÁN

CSEHOV: CSERESZNYÉSKERT

Ismét van új Csehov-előadás a Katona József Színházban. Ascher Tamás messzeföldön híressé vált rendezései — a *Három nővér* és a *Platonov* — után most Zsámbéki Gábor vitte színre a *Cseresznyéskertet*. Ranyevszkaja jószágából eltékozolt birtokának fölszámolása, a bőven termő cseresznyés fáinak kiirtása mint életforma minden korban érvényes gondolatokat sugall. Különösen érvényes a mi korunkra. Az volt előttünk is, az lesz majd utánunk. Ha e tulajdonsága alapján remekműnek mondjuk, akkor értelmezési tartománya végtelen és még egy kicsi. A Katona előadása melankolikus optimista. Míg Zsámbéki előző rendezése, *A fősvény* arról a létförmáról beszélt, amelyben a birtoklás vágya irányítja a világ érzékelésének legapróbb mozzanatát is, a *Cseresznyéskert* a létezés olyan módját mutatja, amelyben a birtok, a birtoklás örök kényszere még akkor sem képes szétrombolni az élet alapvető értékeit, ha arról traumatikus hirtelenséggel egy adott pillanatban le kell mondani.

Bár kissé csalóka ez az optimizmus. Ranyevszkaja (Básti Juli nagy „visszatérése”) és fivére (*A fősvény* ellenpontjaként „épp” Haumann Péter) bármily rokonszenvesek is, felszámolásra ítélt karakterek. A kor számolja föl őket éppen, a kor, amelyben élnek, de ők képesek arra, hogy ne vegyenek tudomást róla. Ranyevszkaja, mint felnőtt leányok édesanyja, pajkosan huncut fiatalasszony, csöppet sem anakronisztikus figura (még ha ez a fentieknek ellentmondani látszik is), feltartóztatatlan szenvedéllyel osztogatja szét utolsó, kölcsönkapott fillérjeit: Haumann, a ked-

vesen léhűtő játszótársat adja. Képesek kuncogva-viháncolva *játszani* még a favágófej-szék csattogása közepette is. A Katona előadása egyébként szikáran tárgyyszerű. Nehéz szeretni.

KÁLLAI KATALIN

MOHÁS LÍVIA: THEODÓRA

„Mindent szabad, ha él az a csillogó remény, hogy miután végigbogarásztá soraimat, vet Önben csak egyetlen szikrát a végtelen” — fordul Mohás Livia regényének elbeszélője barátnőjéhez, akinek megírja Theodórával, a bizánci császárnéval kapcsolatos gondolatait. Mert szabad bíbor és arany színekkel megfesteni egy hetérából lett császárnő frivol ikonját az Aranyszarv-öböl azúrkék hátterében, szabad a császárnő 20. századi reinkarnációját zsidóként lágerba hurcoltatni, szabad a történelmi pszichológia eszközeivel megrajzolni Jusztiniánusz császár lelki állapotát. Szabad és kell az olvasót apácaruhába kényserített, ezért magukat a kolostorfalakról a tengerbe vető haldokló kéjnök borzongató képeivel sokkolni, szabad és kell plasztikusan megrajzolt mellékszereplőkkel és pszichológiailag érvényes lélekábrázolással hitelesíteni azt a világot, amelyben, úgy tűnt, a transzcendens erők birtokosának kikiáltott császárné szent törvények által igazgatni képes az állapot.

Nem szabad azonban a regény végén új és ismeretlen cselekményszál esetlegességével megbontani az idősíkok finom egyensúlyú szerkezetét. Nem szabad, ha mégoly csábító is az olvasói figyelem ébrentartása szempontjából, az elbeszélő egyéniségét olyan elemmel terhelni (például ifjúkori homoszexualitás), amelynek hiányzik — vagy legalábbis számomra észrevétlen van jelen — regénybeli motivációs háttere. Mert a nem szabad — és ez nem erkölcsi, hanem esztétikai törvény — kárára válik annak, ami *szabad és kell*.

A regény erőssége tehát nem „posztmodernkedő” szerkezete, hanem hogy Mohás Livia a pszichébe avatott szakértőként pillantva egyszerre ott találja magát az örökkévalóságban, amely nem ismer sem térbeli, sem időbeli korlátokat. Mi másfél évezred Bizánctól máig tartó íve az örökkévalósághoz képest? Mi a jelen, a közelmúlt és régmúlt széttartó ereje ahhoz az egységhez képest,

amelyet üdvtörténetnek nevezünk? Mert e művészetnek nem egyéb a téje, mint az ellenható erők dacára megtalálni minden emberi korban azt a közöset, ami szentséggel itatja át a mindennapiságot, ami önmagunk megismerése által közelebb visz bennünket a Transzcendencia megpillantásához. Mert az mindenben ott rejtőzködik: a bűnben és az erényben, az életben és a halálban, a hatalomban és a lemondásban.

Sőt a *szabadban* és a *nem szabadban* is.
(*Magvető*, 1995)

KISS SZEMÁN RÓBERT

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: A TÁGRA NYÍLT SZEM

Földényi F. László legújabb kötete az 1990—1994 között írott esszéket foglalja magába. A viszonylag heterogén anyag egységét (a filozófiai esszék mellett olvashatunk irodalmi, ill. művészeti tárgyúakat is) a szerző gondolatvilágán kívül a kötet szerkezete is biztosítja.

A filozófiai esszék az ember metafizikai helyzetének tisztázására tett kísérletek. A *Szelelemről*, *A bárkából kiszorultak*, *A teremtés ürje*, *Tömeg és szellem* című írásokban Hamvas, illetve Cioran gondolatait folytatva, az ember létezésben betöltött helyére és létének céljára kérdez rá. Noé mítoszát újraértelmezve úgy látja az embert, mint a teremtés kismimmizettjét. Noé emberként volt tökéletes, Istennek tetsző, s ez olyan köztes lényt jelentett, aki kirekesztődött az isteniből. Az új teremtés eredményeképpen az embernek be kell érnie önmagával, a határ az isteni és az emberi szféra között áthághatatlan.

Mégis ott van az emberben az örök szomj, a végtelenség vágya. A szabadság kínzó hiányáért azonban nem egyedül az ember okolható. A teremtett lények közül egyedül az ember az, aki képtelen a jelenben élni, teremtésben elfoglalt helyzetével megelégedni. Ő lázad egyedül a létezés ritmusa ellen, melyből a végtelen szabadság iránti vágyával kísérel meg kitörni. A lázadás végső eszköze Isten, akinek nincs kedve ellen mindez. Lehetséges, hogy Isten azt reméli, hogy az ember segítségével megszakítható a létezés örökös körforgása? Talán éppen az ember a teremtés koronája, talán néleg a teremtő a teremtmény segítségével akarja megkapni a vá-

laszt a saját kérdésére — miért kell teremnie, miért a lét? Ha a teremtés a teremtő hiányérzetével magyarázható, akkor a teremtés is ennek a hiányérzetnek a kivételése. Innen a kínzó hiányérzet.

A mostani világekorszak embere kiszakadt a kozmikus rendből. Az Egy helyett a Sokaság bűvöletében él. A világot úgy fogja fel mint leigázandót, meghódítandót, ahelyett hogy belesimulna a kozmikus rendbe. Érzékelésével túlságosan a tárgyi világra figyelő. Az érzékek megtisztítását, a belső csönd megteremtését a szerző a műalkotások révén tartja megvalósíthatónak. A művészet képes arra, hogy áttörje az isteni felé vezető út előtt a falat. E gondolat lenyomata ott van a kötet mindegyik, irodalmi-művészeti tárgyú írásán. (Ezek közül programszerűségével kiemelkedik a *Tiszta érzékek* című esszé.) Ez az álláspont vitára ingerlő, hiszen ott kísért benne a művészet funkcionális felfogása. Jól mutatja ezt a Radnóti Sándorral (is) folytatott vita a bécsi akcionista, Rudolf Schwarzkogler megítéléséről. Misztikus volt-e Schwarzkogler, vagy művész? Miként, milyen értékei révén értékelendő?

A kötet szerkezete, fejezetcímei belső, spirituális útról tanúskodnak. Az egyensúly elvesztésétől a színről színre látásig A kötetet záró esszé (*A lélek szakadéka*, a Goyáról írt könyv előszavaként jelent meg korábban) a megvilágosodás személyes vallomása. A teremtés kisemmizettje, a szabadság hiányától szenvedő ember a művészet révén mégiscsak képes — nem a felülemelkedésre, nem arra, hogy Isten mellé helyezze magát, hanem arra, hogy fejet hajtson, s átadja magát a benne rejlő felfoghatatlannak.

(Jelenkor, 1995)

LIPTAI CSILLA

QUO VADIS, IRODALOMTUDOMÁNY?

Jóllehet a debreceni irodalmi napok 1995. novemberi tanácskozásának címben feltett kérdésére „Merre tart az irodalom(tudomány)?” sem a főreferátumot tartó Szegedy-Maszák Mihály, sem a hozzászólók többsége nem adott egyértelmű, határozott választ, a vita így is a hermeneutika híveinek és a nyugatos, esztétizáló irodalomszemlélet követését kívánatosnak tartó irodalmároknak az izgalmas, színvonalas párbeszédét eredményezte.

Szegedy-Maszák Mihály egyenesen úgy vélte, hogy ezt a válaszadást kizárólag csak szélesebb nemzetközi kitekintéssel rendelkező irodalomtudós kockáztathatná meg, márpedig az irodalmi kánon kívánatos kiterjesztése „nem is csak a nyugati, hanem a keleti kultúrákra is tekintettel” Magyarországon még kevésbé érezhető. Megítélése szerint a szegedi strukturalista iskola és Németh G. Béla szövegmagyarázó műhelye után, mely elsősorban Lukács György bénító hatását ellensúlyozta, a valódi fordulatot Kulcsár Szabó Ernő és köre hajtották végre. Ám Lukács követői sokáig nem tudtak mesterük ideológiai hatásától szabadulni, a pozitivistá hagyomány képviselői pedig rendre elméleti iskolázatlanságról tesznek tanúbizonyságot, sokszor kizárólag csak a magyar nyelvű szakirodalomban tájékozódnak, némely kollégája pedig a határon kívüli irodalmat állítja — nem értékszempontok alapján — előtérbe. Vélekedése szerint pedig kép, hang és szöveg megváltozott viszonya, az ismeretet továbbító közegek átalakulása is új kihívást jelent az irodalomtudomány számára: a társtudományok és művészetek felé való tájékozódás követelményét. Irodalmunknak a nyelvi elszigeteltségből ki kell törnie, a magyar és a világirodalom kettőssége nem tartható fenn, hiszen a nemzetközi kánon „sajnos” nem a nemzetiek összessége, hanem a legnépszerűbb nyelveken írtak közössége. Az utóbbi évtizedek kritikájának „parazita” tündöklésétől óvott Bányai János, és hiányolta a maguktól a művektől kapott impulzusoknak a felvételét Thomka Beáta. Másféle modellt vázolt Domokos Máttyás, aki úgy vélte, a hagyomány életben tartásához hedonista olvasókra is szükség van, olyanokra, akik nem teoretikus vaksággal közelítenek a művekhez, s a változó és egyre áttekinthetlenebb elméleti háttér miatt az irodalom önszemléletének tükröződése, az írói esszé mellett érvelt, akár csak Lengyel Balázs, aki úgy látta, az irodalmat ma teljesen betölti a filozófia, pedig az irodalomtörténetírás művészet, s az írásra való tehetség elmélet előtti képesség. Íróként, az illetéktelenség bevallott tudatával szólt a témához Mezey Katalin, kifogásolva, hogy az új elméletek ma nagyobb szenzációt jelentenek, mint az új művek, és még radikálisabban Ács Margit, aki figyelmeztetett ezen elméletek tekintélyekre hivatkozó, igazságait önmaga rendszerén belül nem ellenőrizhető korlátaira.

ACZÉL JUDIT

A HATVANAS ÉVEK A SZLOVÁK KÉPZŐMŰVÉSZETBEN

A hatvanas évek művészete magasan kiemelkedik Szlovákia háború utáni képzőművészetének történetéből mint olyan időszak, melyben — természetesen többek között a politikai diktatúra felengedésének következtében — a művészi irányvonalak és áramlatok sokirányú mozgása, az új tendenciák és a művész szabadsága nyert egyre nagyobb teret, s megteremtve ezzel a művészi aktivitás addig soha nem tapasztalt feltételeit Szlovákiában sajátos jelleggel rendelkező, önmagában is tárgyalható és értékelhető korszakot alakított ki.

A nagyszabású kiállítás alapkoncepcióját, melyen több mint 700 műalkotás (festmények, szobrok, grafikák, rajzok, objektumok, installációk, színházi díszletek, fotográfiák, építészeti makettek, stb.) szerepel, a hatvanas évek művészetének retrospektív áttekintése, a különböző irányvonalakat felölelő bemutatás adja, mely figyelemmel kíséri fő áramlatainak párhuzamos folyását és áttűnéseit is. A kiállítás főrendezőjének, Z. Rusinovának és tizenkét társrendezőjének nem az egyes művészportrék egymás melletti felsorakoztatása a célja, hanem az, hogy felfedje e korszak művészetének belső differenciáltságát, összefüggéseit, a különböző stílusáramlatok párbeszédét, egybeolvadását és átfedéseit is, amit a modern művészet amúgy is a sajátjának mondhat: itt sem figyelhető meg az egyes stílusirányzatok elszigetelődése vagy szigorú magába zárkózása. Emellett a hatvanas évek szlovákiai művészetének másik legszembetűnőbb jellemzője töredékessége, mely egyaránt vonatkozik a csoportok és az egyének munkájára. Ez egyrészt a megkezdett fejlődés vonal erőszakos megtörésére vezethető vissza (az 1968-as eseményekre), másrészt a „nem tiszta” irányzatokra, áttűnésekre, harmadrészt pedig Szlovákia művészetének hagyománytalanságára, például az absztrakt művészet esetében, mely csupán az ötvenes évek végén jelent meg először a szlovák képzőművészetben, s mely így ugyan jelentős, ám talán gyökértelen volta miatt rövid epizódja volt a hatvanas évek művészetének.

A kiállítás felépítése is az áttekinthetőséget teszi könnyebbé: a hagyomány és a modern közti átmenetet képviselő művészettel indít (ide sorolja például Jakoby Gyula kései festését is), majd a modern művészet áttörésé-

ben jelentős szerepet játszó Galanda-csoport alkotásaival folytatja, ezután a szürrealisztikus-expresszív vonal bemutatása következik, míg eljut a hatvanas évek főbb áramlataihoz (informel, lettrizmus, absztrakció), s tovább az új figuratív művészethez, a pop-arthoz, a konceptuális művészethez és az akció-művészethez.

A térségünk szellemi fejlődésének szempontjából oly jelentős hatvanas évek művészetét bemutató nagyszabású kiállítás rendezőinek legnagyobb érdeme, hogy nem szüngerálnak új, megdönthetetlennek látszó téziseket, nem szolgálnak megváltoztathatatlannak tűnő besorolásokkal, mégis a művek között bizonyos művészi, gondolati, formai rendet tartottak, s a lehető legnagyobb teret biztosították a látogató számára, hogy saját képet alkothasson a hatvanas évek figyelemre méltó művészetéről Szlovákiában. (Szlovák Nemzeti Galéria, Pozsony. A kiállítás február végéig tekinthető meg.)

KISS SZEMÁN ZSÓFIA

HEVÉR ZOLTÁN: SEBEKET SZAKÍTASZ FEL

A címadó vers némiképp megtéveszti az olvasót. Hevér Zoltán ugyanis nem arról ír, hogyan él, tehát nem eseményeket ábrázol, hanem mélyebbre szállva a gondolatok születését, összefüggését ábrázolja félig elharapott mondatokkal, s az időt is metszeteiben próbálja megállítani, az olvasóra bízva, hogy kitöltse hiátusait. A kötet címlapján látható s a verseket illusztráló nagyszerű szobor-fotók (Törley Mária mellbevágó alkotásairól készültek) többnyire töprengő és szenvedő emberket ábrázolnak, s Hevér Zoltán verseiből is komolyan, felelősen gondolkodó személyiséget ismerhetünk meg, aki nem leplezi kételeyeit, hanem vagy a hit által lendül át rajtuk, vagy elhallgat, hátha a meditáció segítheti a lét talányainak megfejtésében.

Szükszavú lírikus, néha talán túlságosan is az. Pilinszky után nem meglepő e tömörség s a széles horizontra tekintő képzetársítások összevonása, időben egymástól távol eső jelenések egymásra fényképezése. Hadd idézzem ennek a költői eljárásnak egyik sikerült példáját, a különben igen sűrű verseket tartalmazó *Ecce homo* ciklus bevezetését, a háromsoros *Bevonulást: Előrefutok, hogy várhassa-*

lak/Virágzállal, nyitott tenéyrrel/Hadd üssenek bele szeket... Felsejlik mögöttük a diadalmas virágvasárnapi bevonulás, de a passió és a keresztrefeszítettetés, amely újra meg újra ismétlődik. Mintegy ellenpéldájaként az Európa három sora: Gyönyörű kelme!/Egy végbe szőtt álamink szenvedés-palástja./Kockára mennyire drága... Itt is minden a helyén van, talán túlságosan is. Könnyen lehet, hogy az én vers-hallásomban a hiba, de a képet s kivált a kizökkentő befejezést némiképp kimódoznak érzem. Úgy érzem, Hevér Zoltán igen jó adottságokkal rendelkező, felelősen gondolkodó költő, de talán még hitelesebb lehetne, ha megmutathatná érzelmi kínlódo születését, s nem rögtön a végső megoldás állapotrajzát tárná elénk. S olvasójának e kívánsága azért is jogos, mert rendkívül érzékeny lírikus — mint erre Fodor András utal. Nem a vers, hanem az érzés kínjait kellene kicsit felszabdalttabban, kevesebb mesterségbeli tudással megmutatnia.

Mindezt azért is érdemes elmondani, mert Hevér Zoltán nemzedéke egyik legigérete-sebb költője, aki nem azzal van elfoglalva, hogy mestersége kételyeiről tájékoztassa olvasóját, hanem a létbe vetett ember szorongását és bizonyosságok keresésének stációit fogalmazza lírává. Egyik-másik verse (*Csöndben, Getszemáni, Aeternum*) teljes, maradandó élményt ad, s talán éppen azért, mert ezekben mutatja meg igazi önmagát. (*Vállalkozás, Verseny, Tisztelesség Alapítóány*)

RÓRAY LÁSZLÓ

FEJES ENDRE: ROZSDATEMETŐ

Saját bevallása szerint programadó műként vitte színre Csizsár Imre igazgató Fejes Rozsdatemetőjét az ismét Thália névre hallgató volt Művész Színházban. Ha programadó, akkor lássuk, milyen is lesz a jövőd Thália Színház. Először is, ahogy az összes szereplőt föl-vonultató kezdőkép mutatja, a brechti világ-képet és az ezen alapuló színjátékstílust tradícióként szeretné őrizni. (Érdekes módon ez nemcsak Csizsár munkásságára volt mindvégig jellemző, de az élötte ott működő Művész Színház rövidke korszakára is.) Az is valószínűsíthető, hogy a színház a lehető leg-tárgyszerűbben igyekszik majd figyelni a létezésünket, benne magát az embert, akár úgy, hogy egy látszó segítségével közelebb hozza

nekünk, és így a legrejtettebb mélylélektani folyamatokat is megfigyelhetjük, akár úgy, hogy a látszóvet fordítva adja a kezünkbe — ahogy a *Rozsdatemető* is tette — és akkor meg-láthatjuk azt a társadalmi közeget, melynek körvonalai csak kellő távolságból szemlélve rajzolódna ki előttünk. Sejthető az is, hogy — akár így, akár úgy — a Thália előadásaiban mindig lesz valami heroikus, ahogy a *Rozsdatemető* hatalmas színpadi terében apróra zsu-gorodó figurák sorsa a maga különös hétköz-napiságában szintén heroikus. Blaskó Péter a maga szervilizmusával is szilárd karakterű Hábeter-figurája és Kubik Anna egyre szű-kebbre szorított szájú Hábeterlénja ezt a heroizmust cipeli végig az előadáson. Olykor ez nehezebbnek tűnik, mint a fejcsi prole-tárcsalád közelmúltig tartó, történelem tépáz-ta sorsát végigélni.

Milyen lesz még a Thália? A programadó heroizmus lelkesültségén túl talán egyszer közvetlenebbül is megszólítja a nézőjét. Talán az lesz az a pillanat, amelyikre várunk. És akkor azt a bizonyos látszóvet egy pillanatra az önkbe ejtjük.

KÁLLAI KATALIN

RATKÓ JÓZSEF: ÚJ ÉVSZAK KELLENE

1996. augusztus 9-én ülhetne volna 60. születésnapját a költő Ratkó József — de a szöki-mondó, virtuosus, parázsló szép férfi ötvenhá-rom évesen, 1989. szeptember 13-án hátat fordított ennek a világnak, s váratlanul megtért azok közé, akiket versei gyertyalángjával ad-dig maga virrasztott: a földet és létet megtar-tó *törvénytelen halottak* birodalmába. E kiemel-kező nagy kompozíciójának címébe belejátsz-hatott, hogy törvénytelen gyereknek szüle-tett, s ezt a „bélyeget” akkor is büszke-sebesülten viselte, amikor már (A Hetek köl-tőcsoport tagjaként) országosan ismert, díjak-kal is koszorúzott poéta lett belőle (tegyük hozzá: mindvégig nehéz sorsú, mindvégig helytálló — az éleslátó okosság és a türelmet-len kifakadások közt vergődő). Az érzelmi és a társadalmi dac, a Nagy László-i vershagyom-ány indította pályáján. Lírájában a mitolo-gikusan kiterelbesedő népköltészeti ihletés mellett olyan meghökkentőbb hatások is sze-repet kaptak, mint a publicisztikus, de versbe átvitt hév, vagy a régi epigrammaírókra em-lékeztető glosszázó méreg.

Egy maradandó színpadi mű, a *Segítsd a királyt!* című Szent István-dráma mellett háromszáz lapnyi verstermést hagyott az utókorra. Márkus Béla, a kiváló debreceni filológus elébe ment a kerek születésnapnak, s már tavaly közreadta Ratkó József összegyűjtött költeményeit, vélhetőleg szinte a teljes anyagot. Az *Új évszak kellene* című kötet egyik felében a költői akaratnak, elképzeléseknek megfelelően sorakoztatta föl az anyagot, a másik nagy egységben az ifjúkori zsenyéket, illetve a hirtelen alkony előtti, publikált vagy publikálatlan alkotásokat helyezte el. Gondosság, tapintat, szakértelem, filológiai komolyság érződik fáradozásából, melyet *A múlt nem mutatvány* című, egy verselemzés koncentrikus köreit gyűrűztető utószó is dicsér. Kár, hogy verskiadásaink rossz tradíciója szerint ennek a gyűjteménynek sincs betűrendes mutatója, pedig mennyi az új vers! Egy-két szöveghibáról — mondjuk egy sánta időmértékes sorról — nem lehet eldönteni, Ratkó volt-e figyelmetlen, vagy a nyomdász.

A kötet gondozója meleg szívvel, de hűvös ésszel végezte a dolgát. Szereti, és meg is szereteti a költőt, de nem állítja, hogy a legnagyobbak közt lenne a helye, bár normális ajzottsága és társadalmi ébersége kivételes. Másfelől viszont azt sem mondja ki egyértelműen Márkus Béla, amit fölösleges elhallgatni: Ratkó József életműve, különösen ebben az általa tán soha nem is akart és vállalt teljességében, roppant darabos, vegyes színvonalú. Egyszerre vonzó és riasztó, a kifejezések irodalmi értelmében.

Nagy kompozíció közül alig néhányat tudott tétő alá hozni, a kis versek nemegyszer kihamvadtak az ujjai közt, mint a cigarettacsikk. Dalai, dalszerű versei és medáliai a legmaradandóbbak. A hűség, a fájdalom, a haza- és létszeretet olyan parányi remekei például, mint a *Tanya. Erre ökörnyál vezet áramot. (Kigyulladnak a csipkebogyók.) A kökény nem világít.* Nem ér az ökörnyál odáig. (Felsőmagyarország Kiadó, 1995)

TARJÁN TAMÁS

FRANÇOIS MAURIAC: FEKETÉ ANGYALOK

1936-ra, amikor ez a regény megjelent, Mauriacot, már számos regénnyel a háta mögött, nemcsak a negyven halhatatlan közé válasz-

totta be a francia Akadémia, hanem a katolikus írók pantheonjába is, mely utóbbi megjelenésnek ne szépirodalmi, hanem katolikus írói jelentése ellen Mauriac egész életében tiltakozott. Mindig különválasztotta, hogy író volt és katolikus, remélve, hogy művein nemcsak az utóbbi, de az előbbi is nyomot hagyott: íróként is megállja a helyét. Bizonyíték erre a nagy népszerűsége magyarul megjelent legutóbbi könyve is, a *Fekete angyalok*, mely olvasmányos, sőt izgalmas, léleknyomozó kaland a Rossz és a Jó világában. Nem tanmesét tart kezében az olvasó: a bűnbánat ellenére újabb bűn születik, a rossz nem nyeri el büntetését, a jó a rossz oldalára áll, nincs diadalmas feloldozás. Mindez a szeretet és a gyűlölet hálójában vergődő kisvárosi nagypolgári család történetében bontakozik ki. Nem véletlen, hogy a cím is az — oximoron kettősségén és azon a tényen túl, hogy a főszereplő többször tagadja, hogy angyal lenne — több fekete angyalt említ, hiszen nem egyértelmű sorsok hullámvásait, mélységeit és elsimulásait tárja fel a regény.

A főhős Gradère, a Rossz tipikus megtestesítője, sorsa egy bűnös élet, (melyet a könyv első harminc oldalát kitevő gyónási levél tár fel) és egy gyilkosság anatómiájához szolgál. A gyermekkori otthonba visszatérő, az életét végleg eltékozolt, ezért esendő, gyöngé ember utolsó nagy bűnös tervét szövi, melytől felszabadulást és egyfajta profán feloldozást vár, miközben teljesen megváltozik és halálán ágyán az isteni gondviselés karjaiba sodródik Alain tiszteletes házában. A tiszta, de az egész város által bűnösnek tartott pap és a kívülről makulátlan, lelkében azonban a pokol mélységeit megjárt Gradère kapcsolata végig átszövi a történetet, míg végül egymásban moshatják meg arcukat. A drámai helyzetekből sűrített regényben, melyet a gyónás monológja, majd a mindentudó narrátor lélekbelátó jellemrajzai és a szereplők szövevényes kapcsolatai még dramatikusabbá tesznek, az esendő ember, az eltorzult emberség lélektani árnyalatait igyekszik feltárni az elbeszélő, a szembesülést a lélek mélységeivel, az emberi sorsok és választások meg nem ítéltettségét és az utolsó pillanatban is új irányt vehető pályáját. Ez a rövid kis regény kitűnő példája Mauriac sajátos lélekábrázoló művészetének. (Lámpás Kiadó, 1995)

CSERESNYÉS DÓRA

SOMMAIRE

- JOSEPH RATZINGER: L'Évangile et la Thora dans le Catéchisme
 JÁNOS ASZALÓS: Le Catéchisme de l'Église Catholique
 RUDOLF ANDORKA: La politique sociale actuelle en Hongrie
 GYÖRGY CSEPELI: Misera plebs
 ZSUZSA BENEY: Essai sur un poème de Miklós Radnóti
 ■ La prose de M. Wysomirski et D. Tandori
 ■ Poème de Ferencz Juhász, András Fodor et Péter Vasadi
 ■ Entretien avec János Balogh

INHALT

- JOSEPH RATZINGER: Das Evangelium und die Thora im Katechismus
 JÁNOS ASZALÓS: Zum Katechismus der Katholischen Kirche
 RUDOLF ANDORKA: Die heutige Sozialpolitik in Ungarn
 GYÖRGY CSEPELI: Misera plebs
 ZSUZSA BENEY: Essay über ein Gedicht von Miklós Radnóti
 ■ Prosa von M. Wysomirski und D. Tandori
 ■ Gedicht von Ferenc Juhász, András Fodor und Péter Vasadi
 ■ Gespräch mit János Balogh

CONTENTS

- JOSEPH RATZINGER: The Gospel and the Torah in the Catechism
 JÁNOS ASZALÓS: About the new Catechism
 RUDOLF ANDORKA: Welfare policy in our country
 GYÖRGY CSEPELI: Misera plebs
 ■ Essay by Zsuzsa Beney about Radnóti's poem
 ■ Prose by M. Wysomirski and D. Tandori
 ■ Poems by Ferenc Juhász, András Fodor and Péter Vasadi
 ■ Interview with János Balogh

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: BITSKEY BOTOND, HORÁNYI ÖZSÉB, KISS SZEMÁN RÓBERT, MORVAY EDIT

Szerkesztőbizottság: BÉKÉS GELLÉRT, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, MOHAY TAMÁS, NAGY ENDRE, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, VÁRNAI JAKAB

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024; Nyomás: VESZPRÉMI NYOMDA RT. Felelős vezető: Fekete István igazgató
 Lapunk megjelenését a József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány támogatja

Szerkesztőség: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 117-7246; telefax: 117-7682. Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. I. lh. I. em. Tel.: 117-3661. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta, a HÍRKER Rt., az NH Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekkszámja száma: OTP. VII. ker. 11707024-20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1000,— Ft, fél évre 500,— Ft, negyed évre 250,— Ft egy szám ára 95,— Ft. — Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy az Inter-Europa Bank Rt-nél (1053 Budapest, Szabadság tér 15) vezetett 11100104-1971941402 sz. számláján. Ára: 35,— USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA KÖZÖTT.

KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 95 Ft

VIGILIA

SZEMLE

VERMES GÉZA	A zsidó Jézus
■	Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei
CSEHOV	Cseresznyés kert (a Katona József Színházban)
MOHÁS LÍVIA	Theodóra
FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ	A tágra nyílt szem
■	Quo vadis, irodalomtudomány? (a debreceni irodalmi napok tanácskozásáról)
■	A hatvanas évek a szlovák képzőművészetben
HEVÉR ZOLTÁN	Sebeket szakítasz fel
FEJES ENDRE	Rozsdatemető (a Thália Színházban)
RATKÓ JÓZSEF	Új évszak kellene
FRANÇOIS MAURIAC	Fekete angyalok
A SZEMLÉKET ÍRTÁK	Aczél Judit, Cseresznyés Dóra, Karasszon István, Kállai Katalin, Kenyeres Zoltán, Kiss Szemán Róbert, Kiss Szemán Zsófia, Liptai Csilla, Rónay László és Tarján Tamás

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A magyar szociális helyzet keresztény szemmel (hozzászólások és vita)
- A magyar kereszténység változásai az elmúlt évtizedekben
- A kultúra esélyei és válsága (szerkesztői beszélgetés)
- A kisebbségek kollektív jogai
- A vallásfilozófia helyzete hazánkban